

FRONTIERS OF THE ROMAN EMPIRE
GRENZEN DES RÖMISCHEN REICHES
HRANICE RÍMSKEJ RÍŠE

SLOVAKIA
SLOWAKEI
SLOVENSKO

DAVID J BREEZE - SONJA JILEK - ANDREAS THIEL
BRANISLAV LESÁK - MARGARÉTA MUSILOVÁ
BRANISLAV RESUTÍK - KATARÍNA HARMADYOVÁ
JÁN RAJTÁR - JAROSLAVA SCHMIDTOVÁ

ARCHAEOPRESS PUBLISHING LTD

Summertown Pavilion
18-24 Middle Way
Summertown
Oxford OX2 7LG

www.archaeopress.com

ISBN 978-1-80327-144-6 (print)

ISBN 978-1-80327-145-3 (e-Pdf)

Copyright © Municipal Monument Preservation Institute in Bratislava, Slovakia / StadtDenkmalpflege Institut, Bratislava Slowakei/Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave, Slovensko

This edition © Archaeopress 2022

Cover/Umschlag/Obálka:

Front cover/Vorderseite/Predná strana: Relief of Daedalus and Icarus (Bratislava-Rusovce, Slovakia) / Reliefsteinplatte mit Daidalos und Ikaros (Bratislava-Rusovce, Slowakei) / Daidalos a Ikaros, reliéf z náhrobnej architektúry (Bratislava-Rusovce, Slovensko)

Back cover/Rückseite/Zadná strana: Iža. Torso of Jupiter statue/ Iža. Torso der Statue von Jupiter/ Iža. Torzo plastiky Jupitera.

Edited by Sonja Jílek, Margaréta Musilová and Jan Rajtár

Translation by Michal Dvorecký, Jana Klíčová, Christine Pavesicz and Jan Rajtár (German); Peter Barta, Lucia Benediková, Miroslav Musil (English) and Radoslav Hrivnák (Foreword, Bratislava Castle - English), Anita Kozubová, Margaréta Musilová and Ján Rajtár (Slovak)

Designed by Anna Adamczyk and Andrea Miretínska

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

This book is available direct from Archaeopress or from our website www.archaeopress.com

Frontiers of the Roman Empire Grenzen des Römischen Reiches Hranice Rímskej ríše

David J Breeze, Sonja Jilek, Andreas Thiel

Slovensko

Branislav Lesák, Margaréta Musilová, Branislav Resutík
Katarína Harmadyová, Ján Rajtár, Jaroslava Schmidtová

Archeologický ústav SAV
Múzeum mesta Bratislavy
Mestský ústav ochrany pamiatok

Bratislava 2013

bm:bwk

MINISTRY OF CULTURAL HERITAGE

CONTENTS		INHALTSVERZEICHNIS		OBSAH	
Foreword	5	Vorwort	5	Predslov	5
Common cultural heritage of the Roman empire	10	Das gemeinsame kulturelle Erbe des Römischen Reiches	11	Spoločné kultúrne dedičstvo Rímskej ríše	11
The proposed World Heritage Site "Frontiers of the Roman Empire"	18	Das als Weltkulturerbe eingereichte Projekt „Grenzen des Römischen Reiches“	19	„Hranice Rímskej ríše“ – Svetové kultúrne dedičstvo	19
History and extent of frontiers	24	Geschichte und Ausdehnung der Grenzen	25	História a rozsah hraníc	25
The army and frontiers	32	Das Heer und die Grenzen	33	Armáda a hranice	33
Research on Roman frontiers	36	Die Erforschung der römischen Grenzen	37	Výskum rímskych hraníc	37
Roman Frontiers and Slovakia	45	Die römischen Grenzen und die Slowakei	45	Rímske hranice a Slovensko	45
Bratislava Castle - The first Roman monumental architecture from the 1st century BC	48	Die Burg von Bratislava – erste monumentale Bauten auf römischer Bauart aus dem 1. Jahrhundert v.Chr.	49	Bratislavský hrad – prvé monumentálne stavby na rímsky spôsob z 1. storočia pred n. l.	49
Devín	70	Devín	71	Devín	71
Roman military camp Gerulata in Bratislava–Rusovce	76	Das römische Militärlager Gerulata in Bratislava-Rusovce	77	Rímsky vojenský tábor Gerulata v Bratislave–Rusovciach	77
Roman fort at Iža	90	Römisches Kastell in Iža	91	Rímsky kastel v Iži	91
The Roman marching camps from the times of the Marcomannic Wars	100	Die römischen Feldlager aus der Zeit der Markomannenkriege	101	Rímske poľné tábory z doby markomanských vojen	101
The Roman buildings in the limes forefield	104	Die römischen Bauten im Limesvorland	105	Rímske stavby v predpolí limitu	105
Further Reading	109	Weiterführende Literatur	109	Literatúra	109
Illustration acknowledgements	110	Bildnachweis	110	Ilustrácie	110

1. Line of the frontier in Upper Germany south of Welzheim (Germany)
Der Limesverlauf in Obergermanien südlich von Welzheim (Deutschland)
Priebeh limitu v Hornej Germánii južne od Welzheimu (Nemecko)

FOREWORD

I am delighted to be able to support the Danube Limes Brand project and its bid to achieve UNESCO World Heritage Status for the former frontiers of the Roman Empire in the Lower Danube region.

Rome's influence on modern society can still be seen more than 2000 years later, and this continued importance is reflected in the World Heritage status already granted to the borders of the Roman Empire in Great Britain, in Germany and nominations for Slovakia and Hungary. The addition of the borders in the Danube region would further reinforce this status.

What makes the Danube Limes project so interesting for me is the proposal to develop an overall marketing and branding strategy that will be shared by all the relevant countries in the region – the first time that such a close cooperation of this sort has been put forward within a Limes region.

It is an excellent example of a modern EU project, run by archaeological organisations in eight different countries using European funding to promote the heritage they share not only with each other but with several other European countries as well.

Modern Europeans will be encouraged to follow the Danube Limes tourist route with a recognisable brand to help them find their way, a route that will take in all the variety of modern Europe's cultural and geographical heritage and bring together national, regional and local authorities in the true spirit of cross-border collaboration.

I am particularly glad that Slovakia will be part of this ambitious project. Like the rest of the countries involved in this project, Slovakia has of course seen many changes over the last 2000 years, but perhaps none more so than those that we have seen in the last 20 years, the transformation from totalitarian system to democracy and free-market economy at the heart of the EU and NATO.

I wish the Danube Limes project, which recognises and respects the Roman roots that have contributed, even over two millennia, to helping to make us what we are today, the very best of luck in its endeavours!

Maroš Šefčovič

Vice-President of the European Commission

GELEITWORT

Ich bin sehr erfreut, das Projekt Danube Limes Brand und seine Bemühung um die Eintragung ehemaliger Grenzen des Römischen Reichs an der unteren Donau in die UNESCO-Welterbeliste unterstützen zu können. Der Einfluss Roms auf die Gesellschaft von heute ist auch noch nach mehr als 2000 Jahren erkennbar und diese langanhaltende Bedeutung widerspiegelt sich darin, dass die Grenzen des Römischen Reichs in Großbritannien und Deutschland bereits in den Status des Welterbes erhoben wurden und diejenigen in der Slowakei und in Ungarn dafür nominiert sind. Der Anschluss der Grenzabschnitte im Donaugebiet würde diesen Status sicherlich noch stärken.

Was das Projekt Danube Limes Brand für mich so interessant macht, ist sein Vorhaben, eine gemeinsame Marketing- und Brandingstrategie für alle betreffenden Länder der Region zu entwickeln. Es ist ein hervorragendes Beispiel eines modernen EU-Projektes, an dem archäologische Organisationen aus acht verschiedenen Ländern teilnehmen. Sie nutzen die EU-Mittel, um das Kulturerbe zu fördern, das sie nicht nur miteinander, sondern auch mit mehreren anderen europäischen Ländern teilen. Für die heutigen Europäer wird es eine Ermutigung sein, dem Touristenweg entlang des Donaulimes mit seiner gut erkennbaren Marke zu folgen – einem Weg, der eine ganze Vielfalt von heutigem Kultur- und Naturerbe Europas umfassen und die zuständigen Behörden auf staatlicher, regionaler und lokaler Ebene im Geiste einer wahren grenzüberschreitenden Zusammenarbeit zusammenführen wird. Besonders froh bin ich darüber, dass die Slowakei an diesem ambitionierten Projekt teilnehmen wird. Genauso wie die anderen Länder, die an dem Projekt beteiligt sind, hat auch die Slowakei natürlich im Laufe der vergangenen 2000 Jahre viele Veränderungen erlebt. Vielleicht waren aber keine von ihnen so weitreichend, wie diejenigen in den letzten 20 Jahren, in denen unser Land von einer Totalität zur Demokratie wechselte und als eines der EU- und NATO-Mitglieder zur freien Marktwirtschaft überging.

Dem Projekt Danube Limes Brand, welches die römischen Wurzeln, die im Laufe zweier Jahrtausende dazu beigetragen haben, was wir heute sind, anerkennt und respektiert, wünsche ich viel Erfolg in seinen Bemühungen

Maroš Šefčovič

Vizepräsident der Europäischen Kommission

PREDSLOV

Je mi potešeniím, že môžem podporiť projekt Danube Limes Brand a jeho úsilie o dosiahnutie zápisu bývalých hraníc Rímskej ríše v oblasti dolného toku Dunaja do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO.

Vplyv Ríma na súčasnú spoločnosť je aj po viac než 2000 rokoch stále badateľný a tento pretrvávajúci význam sa premietol aj do skutočnosti, že hranice rímskeho impéria vo Veľkej Británii a v Nemecku už štátujú svetového dedičstva získali a lokality na Slovensku a v Maďarsku sú na jeho udelenie nominované. Pripojenie hraničných úsekov v oblasti Dunaja by význam tohto súboru pamiatok ešte viac posilnilo.

Mňa samotného projekt Danube Limes Brand zaujal svojím zámerom vyvinúť celkovú marketingovú a brandingovú stratégiu, na ktorej sa budú podieľať všetky zainteresované krajiny v danej oblasti – po prvý raz sa navrhla úzka spolupráca tohto druhu v rámci oblasti rímskeho limitu. Je to vynikajúci príklad moderného projektu Európskej únie, na ktorom sa podieľajú archeologické inštitúcie z ôsmich rôznych krajín a využívajú európske fondy na propagáciu dedičstva, ktoré zdieľajú nielen navzájom, ale aj s viacerými ďalšími krajinami Európy. Pre súčasných Európanov to bude povzbudením, aby sledovali turistickú trasu Danube Limes Brand s označeniami, ktoré im pomôžu nachádzať cestu pozdĺž dunajského limitu. Táto turistická trasa bude zahŕňať pestrú paletu súčasného európskeho kultúrneho a prírodného dedičstva a spojí inštitúcie na národnej, regionálnej i miestnej úrovni v duchu ozajstnej cezhraničnej spolupráce. Som obzvlášť rád, že súčasťou tohto ambiciózneho projektu bude aj Slovensko. Rovnako ako ostatné krajiny zapojené do tohto projektu, aj Slovensko bolo svedkom mnohých zmien počas uplynulých 2000 rokov, ale snáď žiadna z nich nebola taká závažná ako tie, ktoré sme sledovali počas ostatných 20 rokov, premenu z totalitného systému na demokraciu a ekonomiku voľného trhu v rámci Európskej únie a NATO.

Projektu Danube Limes Brand, ktorý uznáva a rešpektuje korene siahajúce do dôb rímskeho impéria, ktoré počas viac ako dvoch tisícročí prispievali k tomu, aby sme sa mohli stať tým, čím dnes sme, prajem mnoho šťastia a úspechov pri naplňovaní jeho zámerov!

Maroš Šefčovič

viceprezident Európskej komisie

*2. Bratislava - Capital City of the Slovak Republic
Bratislava - Hauptstadt der Slowakischen Republik
Bratislava - Hlavné mesto Slovenskej republiky*

Bratislava, a town firmly bonded with the River Danube, unveils its history with ever-growing intensity and exactness. There are research projects that, owing also to the European Union support, efficiently use their up-to-date methods to make us familiar with our country's distant past and with our cultural heritage. New knowledge and targeted communication set up a platform that makes people of today understand and respect the cultural values of the past. Continuous promotion creates local ties between people and the legacy of history, as well as a friendly climate for preservation of cultural values.

The recent initiatives aimed at studying and promoting the cultural heritage of our capital city have been of great significance for all its inhabitants and I welcome the "Frontiers of the Roman Empire" as a new publication that expands our knowledge of the history of Slovakia in the Roman period. The book provides a fine presentation of the Danube section of the Roman limes in our country through contributions made by the Municipal Monuments Preservation Institute, the Bratislava City Museum and the Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences, with their respective studies covering the Roman masonry finds at Bratislava Castle, the Roman camp of Gerulata in Rusovce, and the Roman castellum of Kelemantia in Iža – Leányvár.

Rusovce – Gerulata and Iža – Leányvár have been nominated as candidates for the UNESCO World Heritage List. The UNESCO label greatly enhances the potential of any respective place and makes it unique through recognition granted by the international community. While being of paramount significance for the place itself, the worldwide appreciation of values of the Slovakia's Danube Limes site is also a true expression of gratitude to all those who made effort to preserve this unique piece of heritage not only for us, but also for the generations to come.

Milan Ftáčnik

Mayor of the Capital City of the Slovak Republic Bratislava

Bratislava – eine Stadt an der Donau – entdeckt ihre Geschichte immer intensiver und exakter. Forschungen über die antike Vergangenheit der heutigen Slowakei decken auch dank Programmen der Europäischen Union ständig neue Zusammenhänge auf. Sie bringen uns auf moderne Weise unser Kulturerbe nahe. Durch die neue Kenntnis und gezielte Kommunikation öffnet sich eine Plattform für heutiges Verständnis der Kulturwerte der Vergangenheit und unseren Respekt denen gegenüber. Durch systematische Aufklärung formt sich eine lokale Beziehung der Einwohner zum Nachlass der Vergangenheit und ein freundliches Klima für die Erhaltung der Kulturwerte.

Die neuerlichen Initiativen für die Sichtbarmachung und Entdeckung des Kulturerbes unserer Hauptstadt hatte für die Bratislavaer eine große Bedeutung. Ich glaube, dass uns die neue Publikation „Grenzen des Römischen Reichs“ das Bild über die antike Vergangenheit der Slowakei erweitern wird. Sie umfasst Beiträge von Angestellten des Stadtinstituts für Denkmalpflege über bedeutende Funde römischer Bauten auf der Bratislavaer Burg sowie einen Beitrag vom Museum der Stadt Bratislava über das antike Gerulata in Rusovce und einen anderen vom Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften über das römische Kastell Kelemantia in Iža – Leányvár, die uns über den Donaulimes in der Slowakei aufklären.

Rusovce – Gerulata und Iža – Leányvár sind für die Aufnahme in die UNESCO-Weltkulturerbeliste nominiert. Die in einer UNESCO-Liste eingetragenen Denkmäler bilden ein spezifisches Potenzial jeder einzelnen Siedlung und verleihen ihr Einmaligkeit, die von der internationalen Gemeinschaft anerkannt wird. Für den Donaulimes in der Slowakei hat die weltweite Anerkennung und Achtung seines Wertes eine besondere Bedeutung. Eindeutig äußert sie aber Dank und Würdigung der Mühe aller, die Schritte zur Erhaltung dieses einmaligen Denkmals nicht nur für uns, sondern auch für die folgenden Generationen unternommen haben.

Milan Ftáčnik

Oberbürgermeister der Hauptstadt der Slowakischen Republik Bratislava

Bratislava – mesto spojené s riekou Dunaj – odhaľuje svoju históriu stále intenzívnejšie a exaktnejšie. Výskumy približujúce antickú minulosť územia dnešného Slovenska aj vďaka programom Európskej únie odkrývajú stále nové súvislosti. Približujú nám modernými spôsobmi naše kultúrne dedičstvo. Novým poznáním a cieľenou komunikáciou sa otvára platforma pre dnešné porozumenie kultúrnym hodnotám minulosti a ich súčasné rešpektovanie. Neustálou propagáciou sa vytvára lokálny vzťah obyvateľov k dedičstvu minulosti a priateľská klíma pre zachovanie kultúrnych hodnôt.

Ostatné iniciatívy smerujúce k zviditeľňovaniu a odkrývaniu kultúrneho dedičstva nášho hlavného mesta mali pre Bratislavčanov veľký význam. Verím, že nová publikácia Hranice Rímskej ríše nám rozšíri obraz o antickej minulosti Slovenska. Zahŕňa príspevky pracovníkov Mestského ústavu ochrany pamiatok o významných nálezoch rímskych architekúr na Bratislavskom hrade, príspevok Múzea mesta Bratislavy o antickej Gerulate v Rusovciach a Archeologického ústavu SAV o rímskom kasteli Kelemantia v Iži, ktoré nám približujú Dunajský Limes na Slovensku. Rusovce – Gerulata a Iža – Kelemantia sú nominované do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Pamiatky zapísané v zozname UNESCO sú špecifickým potenciálom každého sídla a dávajú mu jedinečnosť uznanú medzinárodným spoločenstvom. Pre lokalitu Dunajský Limes na Slovensku má celosvetové ocenenie a priznanie jej hodnôt mimoriadny význam. Jednoznačne však smeruje k vďaka a oceneniu úsilia všetkých, ktorí podnikli kroky na zachovanie tejto jedinečnej lokality nielen pre nás, ale aj pre nasledujúce generácie.

Milan Ftáčnik

primátor Hlavného mesta SR Bratislavy

3. Bratislava-Devín. Strategic rocky mound above the confluence of rivers Danube and Morava
Bratislava-Devín. Die strategische Felsanhöhe oberhalb des Zusammenflusses von March und Donau
Bratislava-Devín. Strategická skalná vyvýšenina nad sútokom Moravy a Dunaja

In a symbolic contradiction, the majestic River Danube that once formed a natural border nowadays connects states, regions and towns down its full length. Such ties may be echoed by exploration of history, by response to culture-enriching stimuli, by integration into a modern and assertive European community, or by the development of economic and social potential. And the same holds true also for the impressive effort aimed at adding the surviving monuments of the Roman Empire frontiers on the lower Danube to the UNESCO World Heritage List.

The Danube Limes Brand is a unique project of efficient cross-border cooperation of European and global significance. Capitalising on collaboration of specialist institutions, in particular those active in the field of archaeology, the project boosts the potential for active cultural or experience tourism, and spurs the overall development of individual regions. It also opens up new possibilities for exploiting our treasure trove of natural and cultural heritage as well as the outcomes of mutually enriching communication.

I'd like to use this opportunity to highlight the commitment of all the expert institutions and individuals working hard to explore and study the history of the Danube frontier Limes Romanus, making their finds widely accessible. It's a tough and complex task, requiring enormous patience and effort – the Danube is a wild river, difficult to harness, and over the past two thousand years it has washed away more things than it has left in place. The effort is made even more difficult by the booming industry and construction activities, the density of built-up areas, and the limited sources of research funding. Despite all the challenges and limitations, the long-time systematic work of professionals has borne its fruits. Nowadays we know with certainty that back in the years before the Common Era there has been a vigorous cultural and economic interaction between the classical antiquity world and the inhabitants of our territory. Today we have a unique opportunity to extend these ancient links and I believe that our joint effort will be successful.

Pavol Frešo

Chairman of the Bratislava
Self-Governing Region

Es ist symbolisch, dass die majestätische Donau, die in der Vergangenheit eine natürliche Grenze bildete, gegenwärtig die Länder, Regionen und Städte entlang ihres Stroms verbindet. Diese Verbindung sieht man in der Aufdeckung der Geschichte, Verwertung der bereichernden Kulturimpulse, Integrierung in eine moderne und selbstbewusste europäische Gemeinschaft, Entwicklung des ökonomischen und sozialen Potenzials und auch im Zusammenhang mit der imponierenden Bemühung um die Eintragung ehemaliger Grenzen des Römischen Reichs an der unteren Donau in die UNESCO-Welterbeliste.

Das Projekt Danube Limes Brand ist ein einmaliges Beispiel effektiver grenzüberschreitender Zusammenarbeit von europä- und weltweiter Bedeutung. Es integriert in sich nicht nur die Zusammenarbeit von Fachinstitutionen, vor allem im Gebiet der Archäologie, sondern schafft auch ein gewaltiges Potenzial für eine aktive Erkenntnis- und Erlebnistouristik und allseitige Entwicklung einzelner Regionen. Dank diesem Projekt öffnen sich neue Möglichkeiten zur Nutzung des reichen Natur- und Kulturerbes und der gegenseitig bereichernden Kommunikation. An dieser Stelle ist es nötig, den Beitrag aller Fachinstitutionen und Einzelpersonen herauszutreiben, die sich an der Aufdeckung, Zugänglichmachung und Erkennung der Geschichte der Donaugrenze Limes Romanus beteiligt haben und weiter beteiligen. Es ist eine schwierige und komplizierte Arbeit, die sehr viel Geduld und Mühe erfordert. Die Donau selbst ist ja ein ungefesselt Element, das über die mehr als zweitausend Jahre hinweg mehr weggeschwemmt als hinterlassen hat. Hinzu kommen noch dynamische bauliche und industrielle Aktivitäten sowie heutige dichte Bebauung und Beschränkung der Forschungsmittel.

Trotz aller Komplikationen und Einschränkungen brachte die systematische langjährige Arbeit der Fachleute ihre Früchte. Heute wissen wir mit Sicherheit, dass schon vor der Zeitenwende eine äußerst aktive kulturelle und ökonomische Kommunikation zwischen dem antiken Südeuropa und den damaligen Bewohnern unserer Region verlaufen hat. Heute haben wir die einmalige Möglichkeit, an diese Kommunikation anzuknüpfen und sie weiter zu entwickeln. Ich glaube fest, dass es uns dank unserer gemeinsamen Mühe gelingen wird.

Pavol Frešo

Vorsitzender des Selbstverwaltungs-
bezirks Bratislava

Je symbolické, že majestátny Dunaj, ktorý v dejinách vytváral prirodzené hranice, v súčasnosti spája krajiny, regióny a mestá pozdĺž svojho toku. Je tomu tak pri odhaľovaní dejín a histórie, pri zhodnocovaní obohacujúcich kultúrnych podnetov, pri integrovaní sa do moderného a sebavedomého európskeho spoločenstva, rozvíjaní ekonomického a sociálneho potenciálu, a je tomu tak aj v spojitosti s imponujúcim úsilím o dosiahnutie zápisu bývalých hraníc Rímskeho impéria na dolnom toku Dunaja do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Projekt Danube Limes Brand je ojedinelým projektom efektívnej cezhraničnej spolupráce celoeurópskeho a svetového významu. Integruje v sebe nielen spoluprácu odborných inštitúcií, predovšetkým z oblasti archeológie, ale zároveň vytvára obrovský potenciál pre aktívnu poznávaču a zážitkovú turistiku a všestranný rozvoj jednotlivých regiónov. Vďaka tomuto projektu sa otvárajú nové možnosti využívania obrovského fondu prírodného a kultúrneho dedičstva a vzájomne obohacujúcej komunikácie. Na tomto mieste je potrebné vyzdvihnúť prínos všetkých odborných inštitúcií a jednotlivcov, ktorí sa podieľali a naďalej podieľajú na odhaľovaní, prístupňovaní a poznávaní histórie dunajskej línie rímskych hraníc Limes Romanus. Je to ťažká a komplikovaná práca, vyžadujúca obrovskú trpezlivosť a úsilie. Veď samotný Dunaj je nespútaný živel a za tých vyše dve tisíc rokov toho viac odplavil, ako ponechal. K tomu sa pridružujú dynamické stavebné a industriálne aktivity, súčasná zahustená zástavba, obmedzenosť zdrojov na výskumy.

Napriek všetkým komplikáciám a obmedzeniam systematická dlhoročná práca odborníkov priniesla svoje plody. Dnes s určitosťou vieme, že už pred našim letopočtom prebiehala nesmierne aktívna kultúrna a ekonomická komunikácia medzi antickým juhom Európy a vtedajšími obyvateľmi nášho regiónu. Dnes máme jedinečnú možnosť na túto komunikáciu nadviazať a ďalej ju rozvíjať. Verím, že sa nám to spoločným úsilím podarí.

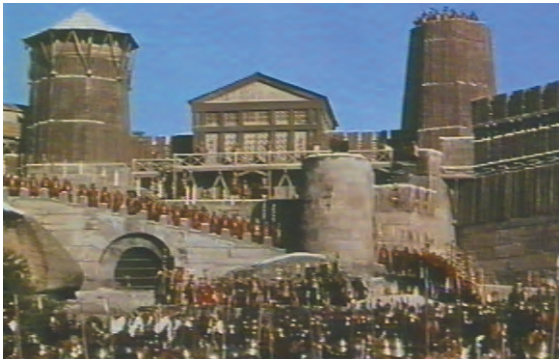
Projektu Danube Limes Brand, ktorý uznáva a rešpektuje korene siahajúce do dôb rímskeho impéria, ktoré počas viac ako dvoch tisícročí prispievali k tomu, aby sme sa mohli stať tým, čím dnes sme, prajem mnoho šťastia a úspechov pri naplňovaní jeho zámierov!

Pavol Frešo

predseda Bratislavského
samosprávneho kraja

4. The military fortification at Hân al-Manqôura (Syria), probably dating to the middle of the 2nd century AD
Die Befestigungsanlage von Hân al-Manqôura (Syrien), die wahrscheinlich auf die Mitte des zweiten Jahrhunderts n. Chr. zurückgeht
Vojenská fortifikácia v Hân al-Manqôura (Sýria), ktorá je datovaná pravdepodobne do 2. storočia n. l.

6. Marcus Aurelius (Alec Guinness) addressing the soldiers in Anthony Mann's "The Fall of the Roman Empire" (1964)
Marcus Aurelius (Alec Guinness) spricht zu den Soldaten in Anthony Manns „The Fall of the Roman Empire“ (1964)
Marcus Aurelius (Alec Guinness) hovorí k vojakom vo filme Anthonyho Manna Pád Rímskej ríše (1964)

Common cultural heritage of the Roman empire

Roman frontiers are part of a common heritage of the countries circling the Mediterranean Sea. Successive generations have built on that heritage and modified it thus helping to create our modern world. Today, our world appears to be diverse, divided by language, religion and traditions. Yet, our heritage is more common and interconnected than we sometimes appreciate. Much knowledge of the ancient world has come to us through the Arab world, the real inheritors of the late Roman empire.

How the Romans managed to rule their enormous empire with a relatively small professional army is a spectacular statement of power and a constant fascination. The Romans were not only experts in the use of power – and force – but also in portraying a strong image about themselves. Indeed, that image was so strong that it still excites our imagination today. Great literature and fantastic films demonstrate our continuing fascination with that image.

5. *The walls of Constantinople (Turkey). It was in 1453 that they fell to the Turks and the Roman empire came to an end*
Die Mauern von Konstantinopel (Türkei). Als die Stadt im Jahr 1453 an die Türken fiel, bedeutete das das Ende des
Römischen Reiches
Múry Konštantínopolu (Turecko). Keď roku 1453 padlo mesto do rúk Turkom, znamenalo to koniec Rímskej ríše

Das gemeinsame kulturelle Erbe des Römischen Reiches

Die Grenzen des Römischen Reiches sind ein Teil des gemeinsamen Erbes der Mittelmeerländer. Nachfolgende Generationen haben auf diesem Erbe aufgebaut, es modifiziert und somit dazu beigetragen, unsere moderne Welt zu schaffen. Dieses Erbe eint uns mehr, als wir im Allgemeinen denken. Viel von unserem Wissen über die Antike wurde uns von den Arabern überliefert, den wahren Erben des spätrömischen Reiches.

Wie die Römer es bewerkstelligten, ihr riesiges Reich mit einem relativ kleinen Berufsheer zu beherrschen, zeigt auf spektakuläre Art ihre Macht und fasziniert uns noch heute. Die Römer waren nicht nur Experten im Gebrauch von Macht und Gewalt, sondern waren auch imstande, sich selbst auf beeindruckende Weise darzustellen. Das Bild, das sie schufen, war so stark, dass es noch heute unsere Phantasie beflügelt. Große Literatur und phantastische Filme zeigen, wie sehr es uns noch immer fasziniert

Spoločné kultúrne dedičstvo Rímskej ríše

Hranice Rímskej ríše sú časťou spoločného kultúrneho dedičstva krajín obklopujúcich Stredozemné more. Nasledujúce generácie budovali na tomto dedičstve a jeho premenou prispeli k vytvoreniu nášho moderného sveta. Dnes sa náš svet javí rozmanitý, rozdelený jazykom, náboženstvom a tradíciami. Toto dedičstvo nás však spája viac, ako si všeobecne myslíme. Veľa našich poznatkov o antike nám odovzdali Arabi, skutoční dedičia neskorej Rímskej ríše.

Ako Rimania dokázali spravovať svoju obrovskú ríšu s pomerne malou profesionálnou armádou, poukazuje na ich mimoriadny spôsob vlády, ktorý nás dodnes fascinuje. Rimania boli obratní nielen v používaní moci a sily, ale aj v schopnosti vytvoriť o sebe veľmi pôsobivý dojem. Obraz, ktorý vytvorili, je taký silný, že dodnes prebúdza našu fantáziu. Literárne diela a skvelé filmy dokazujú, ako veľmi nás to ešte stále fascinuje.

7. *The Great Wall of China, World Heritage Site since 1987*
Die Chinesische Mauer, Weltkulturerbestätte seit 1987
Čínský múr, súčasť svetového kultúrneho dedičstva od roku 1987

8. *The Arch of Septimus Severus at the Forum Romanum in Rome (Italy)*
Der Septimus Severus Bogen auf dem Forum Romanum in Rom (Italien)
Oblúk Septima Severa na Forum Romanum v Ríme (Taliansko)

9. *The Roman city of Volubilis (Morocco)*
Die römische Stadt Volubilis (Marokko)
Rímske mesto Volubilis (Maroko)

其一封皆張掖太守章詔置封書封皆十
 一封土月戌戌起皆詣居延都尉府
 二封河東太守章詔皆詣居延都尉一封十月
 甲子起一十月丁卯起一封府君章詔肩水

10. *Military documents of the Han period, 200 BC – AD 220 (China)*

Militärdokumente aus der Han-Zeit, 200 v. – 220 n. Chr. (China)

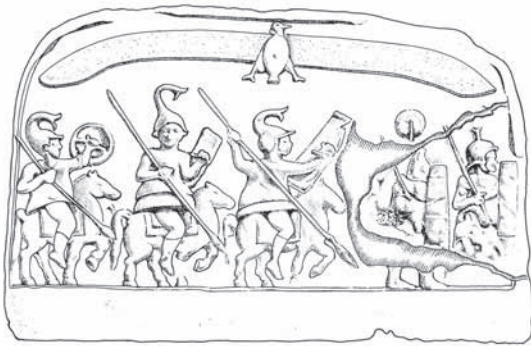
Vojenské dokumenty z obdobia dynastie Han, 200 pred – 220 po Kr. (Čína)

The Roman empire

The Roman state, in one form or another, survived for over 2000 years. Its empire was one of the greatest states which the world has seen, close only to China in its size and longevity. Indeed, our knowledge of the administrative arrangements of the Chinese empire, which have survived in better condition and more detail than those for the Roman empire, aids our understanding of the workings of Roman frontiers.

Many great monuments of the Roman empire are World Heritage Sites, including Rome itself, but also many of its important cities such as Mérida and Lugo (Spain), Orange and Arles (France), Split (Croatia), Istanbul (Turkey), Petra (Jordan), Lepcis Magna (Libya) and Volubilis (Morocco). Yet these most developed parts of the Roman world were protected and at the same time defined by frontiers. It was as if these frontiers were, as Aelius Aristides remarked in the 2nd century AD, “enclosing the civilised world in a ring”. The frontiers did define the Roman empire and were essential for the stability and therefore economic growth of the interior: they allowed the cities of the empire to flourish. An essential part of the Roman genius was its ability to win the support of the people it conquered. It respected local traditions and ethnic characteristics, so long as the superior status of Rome was not challenged.

It encouraged local self-government, merely plac-

11. Relief with soldiers wearing elephant helmets (Egypt)
 Relief mit Darstellung von Soldaten mit Elefantenhelm
 (Egypt)
 Reliéf s vyobrazením vojakov so sloními prilbami,
 Tell el-Herr (Egypt)

Das Römische Reich

Der römische Staat überdauerte in der einen oder anderen Form 2000 Jahre. Das Römische Reich war einer der größten Staaten, den die Welt je gesehen hat, und kam in Bezug auf seine Größe und Langlebigkeit nur an das Chinesische Reich heran. Und unser Wissen über die Verwaltung des Chinesischen Reiches, dessen Quellen besser erhalten und detaillierter überliefert sind als diejenigen über das Römische Reich, hilft uns, zu verstehen, wie die römischen Grenzen funktioniert haben.

Viele große Denkmäler, wie die Stadt Rom selbst, aber auch zahlreiche wichtige Städte des Römischen Reiches, wie Mérida und Lugo (Spanien), Orange und Arles (Frankreich), Split (Kroatien), Istanbul (Türkei), Petra (Jordanien), Lepcis Magna (Libyen) und Volubilis (Marokko) sind Teil des Welterbes. Diese entwickelten Teile der römischen Welt wurden durch Grenzen einerseits geschützt andererseits aber auch genau definiert, als ob diese Grenzen, wie es Aelius Aristides im 2. Jahrhundert n. Chr. ausdrückte, „die zivilisierte Welt gleichsam wie ein Ring umschließen“. Tatsächlich machten Grenzen das Römische Reich aus und waren für die Stabilität und daher auch für

das Wirtschaftswachstum im Inneren unersetzlich: sie gewährleisteten, dass die Städte des Reiches florierten.

Das besondere Talent der Römer bestand darin, sich die Unterstützung der Völker zu sichern, die sie er-

12. Tombstone of civilians from Aquincum (Hungary) wearing the local Pannonian dress
 Grabstein von Zivilpersonen aus Aquincum (Ungarn) in der typischen Pannonischen Tracht
 Náhrobok civilných osôb z Aquinca (Maďarsko) v typickom panónskom kroji

Rímska ríša

Rímsky štát pretrval v rôznych formách 2000 rokov. Rímska ríša bola jedným z najväčších štátov, aké kedy svet videl. Vzhľadom na jej veľkosť a dlhé trvanie ju možno prirovnať len k Čínskej ríši. A práve naše poznatky o spravovaní Čínskej ríše, o ktorom sa pramene zachovali lepšie a detailnejšie než o Rímskej ríši, nám pomáhajú pochopiť, ako fungovali rímske hranice.

Mnohé veľké pamiatky, ako samotné mesto Rím, ale aj početné významné mestá Rímskej ríše, ako Mérida a Lugo (Španielsko), Orange a Arles (Francúzsko), Split (Chorvátsko), Istanbul (Turecko), Petra (Jordánsko), Leptis Magna (Lýbia) a Volubilis (Maroko) sú súčasťou svetového kultúrneho dedičstva. Tieto rozvinuté časti rímskeho sveta chránili a presne definovali hranice. Ako to v 2. storočí po Kr. vyjadril Aelius Aristides, tieto hranice „obklopovali civilizovaný svet takmer ako kruh“. Rímsku ríšu skutočne vytvárali hranice a boli nenahraditeľné pre vnútornú stabilitu, a tým aj pre jej hospodársky rast: umožnili rozkvet miest ríše.

Mimoriadny talent Rimanov spočíval v schopnosti získať si podporu národov, ktoré si podmanili. Rešpektovali miestne tradície a etnické zvláštnosti pôvodných obyvateľov, pokiaľ tým nebola ohrozená nadvláda Ríma. Rimanovia podporovali samosprávu a nadradili jej len pomerne malú cisársku administratívu, ktorá umožnila udržiavať

13. The tombstone of Regina, wife of Barathes of Palmyra, from South Shields (UK). The inscription reads in Palmyrene: "Regina, the freedwoman of Barathes, alas" Grabstein der Regina, Frau des Barathes von Palmyra aus South Shields (Großbritannien). Die Inschrift in palmyrenischer Sprache bedeutet: „Regina, die Freigelassene des Barathes, o Unglück!“
Náhrobok Reginy, manželky Barathesa z Palmyry, zo South Shields (Veľká Británia). Nápis v palmyrskom jazyku znamená: „Regina, prepustenkyňa Barathesa, ó nešťastie!“

14. Artefacts from Berenice (Egypt): obverse and reverse of a silver coin of the Western Indian monarch Rudrasena III (AD 362)
Funde aus Berenice (Ägypten): Avers und Revers einer Silbermünze des westindischen Herrschers Rudrasena III (362 n. Chr.)
Nálezy z Berenice (Egypt): averz a reverz striebornej mince západoidického vládcu Rudrasena III. (362 po Kr.)

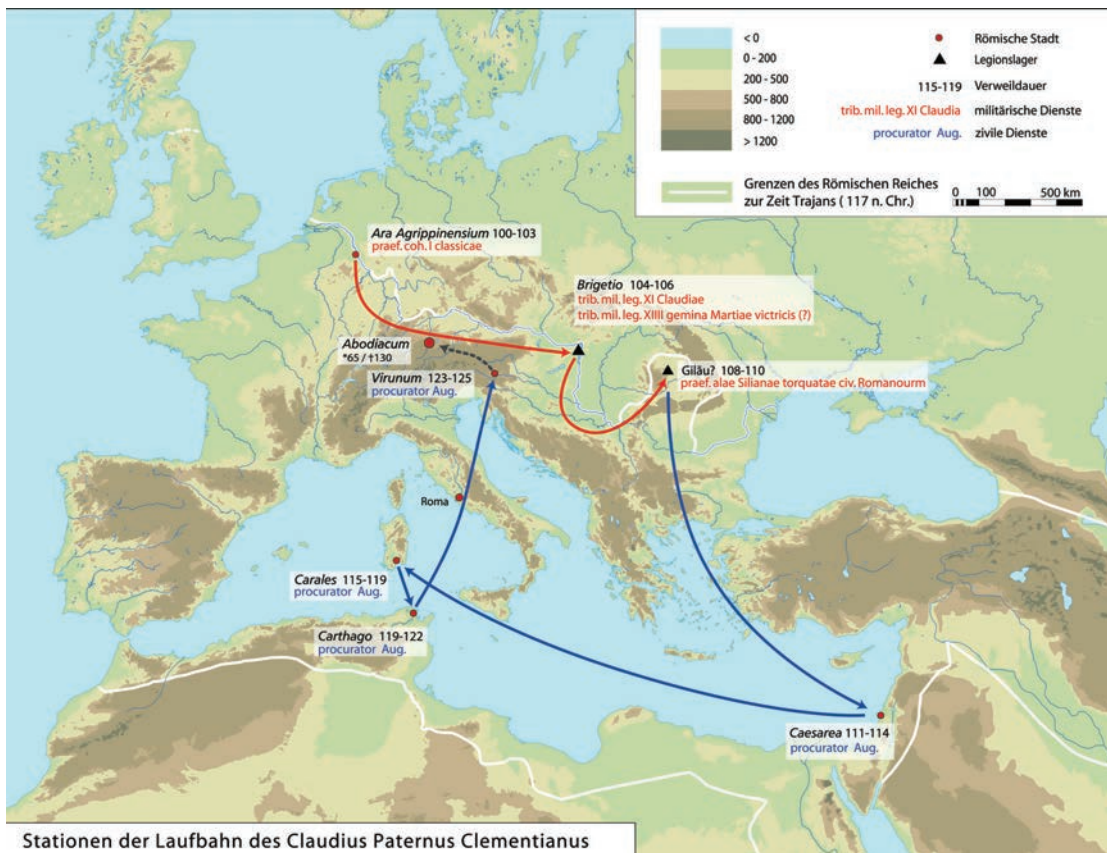

15. A graffito in Tamil-Brahmi on a Roman Dressel 2–4 amphora. The text mentions a man named Korra, a south Indian chieftain, from the mid-first century AD (Berenice, Egypt)
Eine Ritzung in Tamil-Brahmi auf einer römischen Dressel 2–4 Amphore. Der Text erwähnt einen Mann namens Korra, einen südindischen Anführer Mitte des 1. Jahrhunderts n. Chr. (Berenice, Ägypten)
Vyrytý text v jazyku tamil-brahmi na rímskej amfore Dressel 2-4 uvádza muža menom Korra, juhoindického vodcu z polovice 1. storočia po Kr. (Berenice, Egypt)

ing on top the relatively small imperial administration. This imperial administration helped to hold the whole fabric of the empire together. Members of the aristocracy criss-crossed the empire from one appointment to another. The army brought a touch of Rome to the furthest corners of the empire. More than that, it was a catalyst, helping to create a new frontier society.

Frontiers and trade

Frontiers were the membrane through which Roman ideas as well as artefacts percolated into the outside world. Roman trade extended eastwards to India and beyond, southwards into the Sahara Desert and northwards to the shores of the Baltic Sea, and, in return, brought a vast range of goods and

16. Career-map of Claudius Paternus Clementianus, a senior officer, who made his way from the lower Rhine, to the Danube, to the Middle East, to Sardinia, Tunisia and finally Austria

Karte mit den verschiedenen Stationen der Karriere von Claudius Paternus Clementianus einem hohen Offizier, der am Niederrhein, an der Donau, im Nahen Osten, in Sardinien, Tunesien und schließlich in Österreich diente

Mapa s rôznymi miestami v kariére Cl. Patercula Clementiana, vysokého dôstojníka, ktorý slúžil v Dolnom Porýní, na Dunaji, na Blízkom východe, na Sardínii, v Tunisku a napokon v Rakúsku

oberten. Sie respektierten die Traditionen und ethnischen Eigenheiten der Einheimischen, solange die Herrschaft Roms nicht in Frage gestellt wurde. Die Römer unterstützten die Selbstverwaltung und setzten darüber nur eine relativ kleine kaiserliche Verwaltung, durch die das ganze Reich erst zusammengehalten wurde. Mitglieder der Aristokratie durchquerten das gesamte Reich kreuz und quer von einem Posten zum anderen. Durch das Heer kamen die entlegensten Winkel des Reiches in Kontakt mit Rom. Darüber hinaus war das Heer ein Katalysator, der die Entstehung einer neuen Gesellschaft an der Grenze ermöglichte.

Grenzen und Handel

Die Grenzen waren die Membran, durch die römi-

celistvoš ríše. Príslušníci aristokracie prechádzali krížom-krážom celou ríšou od jedného úradníckeho postu k druhému. Prostredníctvom vojska sa do kontaktu s Rímom dostali aj najvzdialenejšie kúty ríše. Okrem toho vojsko bolo katalyzátorom, ktorý na hraniciach umožnil vznik novej spoločnosti.

Hranice a obchod

Hranice boli tiež membránou, cez ktorú prenikali rímske myšlienky, technológie a predmety dennej potreby do sveta na druhej strane týchto hraníc. Obchod Rimanov sa šírila na východ až do Indie a ešte ďalej, na juh až k Sahare a na severe až k Baltskému moru, do ríše prinášal ohromnú pestrosť tovarov. V múzeách mnohých krajín mi-

17. Fragment of Chinese silk from Palmyra (Syria) with an inscription in Chinese characters
 Fragment chinesischer Seide aus Palmyra (Syrien) mit Inschrift in chinesischen Schriftzeichen
 Fragment čínskeho hodvábu z Palmyry (Sýria) s nápisom v čínskom znakovom písme

19. Bandoleers with the depiction of eagles from the war booty sacrifice at Vimose (Funen, Denmark)
 Abzeichen mit der Darstellung von Adlern aus dem Beuteschatz von Vimose (Fünen, Dänemark)
 Vyznamenania so zobrazením orlic z obetného pokladu z Vimose (Funen, Dánsko)

18. Finger ring with the depiction of a female bust from Aquileia (Italy) made of amber from the Baltic Sea region
 Fingerring mit der Darstellung einer weiblichen Büste aus Aquileia (Italien) aus Bernstein aus dem Baltikum
 Prsteň s vyobrazením ženskej busty z Aquileie (Talianско) z baltického jantáru

products into the empire. The museums of many countries beyond the empire contain Roman artefacts and hint at the extent of Roman influence.

20. *Stone masonry in Bratislava-Dúbravka (Slovakia), beyond the empire, built in the Roman manner, is just one of the buildings beyond the frontier which imitated Roman styles*

Steinbau in Bratislava-Dúbravka (Slowakei), einem Ort außerhalb des Römischen Reiches, nach römischem Vorbild gebaut.

Diese Villa ist nur eines von vielen Gebäuden jenseits der Grenze, das den römischen Stil imitiert

Kamenná stavba v Bratislave–Dúbravke (Slovensko), mimo územia Rímskej ríše, postavená podľa rímskeho vzoru. Táto villa je len jednou z viacerých stavieb mimo hraníc, ktorá napodobňuje rímsky štýl

cheses Gedankengut und römische Alltagsgegenstände in die Welt jenseits dieser Grenzen drangen. Der Handel der Römer erstreckte sich im Osten bis nach Indien und darüber hinaus, im Süden bis zur Sahara und im Norden bis zur Ostsee und brachte ein riesiges Spektrum an Waren in das Reich. In den Museen vieler Länder außerhalb des Römischen Reiches sind römische Gegenstände zu sehen – ein Hinweis darauf, wie groß der römische Einfluss war.

mo Rímskej ríše možno vidieť rímske predmety – doklad toho, aký veľký bol rímsky vplyv.

21. *Hadrian's Wall at Cuddy's Crag near Housesteads (UK)*
Cuddy's Crag am Hadrianswall bei Housesteads (Großbritannien)
Hadriánov val v Cuddy's Crag pri Housesteads (Veľká Británie)

22. *Roman archaeologists discussing international co-operation at Ilok (Croatia) during the Congress of Roman Frontier Studies 2003*
Archäologen diskutieren beim Limes-Kongress in Ilok (Kroatien) im Jahr 2003 über internationale Zusammenarbeit
Archeológovia diskutujú počas Limes-Kongresu v roku 2003 v Iloku (Chorvátsko) o medzinárodnej spolupráci

The “Frontiers of the Roman Empire” World Heritage Site

In 1987 Hadrian's Wall (UK) was added to the list of World Heritage Sites. In 2005 the German frontier between the rivers Rhine and Danube, known locally as the Obergermanisch-Raetische Limes, achieved the same accolade. By this act a new, transnational World Heritage Site, Frontiers of the Roman Empire, was created. This, it is hoped, is the first step of many towards the creation of a truly transnational World Heritage Site encompassing countries in Europe, the Middle East and North Africa. In 2008, the Antonine Wall in Scotland was added to the World Heritage Site. To date, the three main artificial frontiers of the Roman empire have been included in the World Heritage Site. Now, the focal point for new nominations concentrates on river frontiers along the Lower Rhine and the eight Danube countries. This project is a truly challenging concept with no real precedent. It involves the co-operation of archaeologists and cultural resource managers in many countries – and in international agencies.

Certain rules have to be accepted and standards met. Yet, each country has its own traditions of un-

23. *The wood-covered frontier in the Taunus mountains (Germany)*
Die bewaldete Grenze im Taunus (Deutschland)
Zalesnená hranica v pohorí Taunus (Nemecko)

Das Welterbe „Grenzen des Römischen Reiches“

Im Jahre 1987 wurde der Hadrianswall (Großbritannien) zum Welterbe erklärt. Im Jahre 2005 erhielt auch der römische Grenzabschnitt zwischen den Flüssen Rhein und Donau, besser bekannt als der Obergermanisch-Raetische Limes, diese Auszeichnung. Mit dieser Ernennung wurde ein neues, transnationales Welterbe, die Grenzen des Römischen Reiches, geschaffen. Das, so ist zu hoffen, wäre der erste Schritt von vielen zur Schaffung eines wirklichen transnationalen Welterbes, das Länder in Europa, dem Nahen Osten und Nordafrika einschließt. Im Jahr 2008 erreichte der Antoninuswall in Schottland den Welterbestatus. Bist jetzt sind drei künstliche Grenzabschnitte des Römischen Reiches Teil des Welterbes. Im Moment liegt der Fokus für neue Nominierungen auf den Flussgrenzen am Niederrhein und den insgesamt acht Donauländern. Dieses Projekt stellt ein völlig neues, beispielloses Konzept dar, an dem Archäologen und Denkmalschützer aus vielen Ländern und vielen internationalen Gremien mitarbeiten. Bestimmte Regeln und Standards müssen eingehalten werden. Doch jedes Land hat seine eigenen Traditionen in Bezug auf seine Archäologie, den Schutz und die Hand-

„Hranice Rímskej ríše“- Svetové kultúrne dedičstvo

V roku 1987 pribudol do zoznamu lokalít Svetového kultúrneho dedičstva Hadriánov val (UK). V roku 2005 získali germánske hranice medzi riekami Rýn a Dunaj, známejšie ako Hornogermánsky-rétsky limes to isté uznanie. Týmto aktom vznikla nová lokalita nadnárodného Svetového kultúrneho dedičstva „ Hranice rímskej ríše“. Treba dúfať, že je to prvý krok z mnohých k vytvoreniu skutočne nadnárodnej lokality Svetového kultúrneho dedičstva, zahŕňajúca krajiny v Európe, na Blízkom východe a v severnej Afrike. V roku 2008 pribudol Antoninov val v Škótsku do Svetového kultúrneho dedičstva. Dodnes pribudli tri hlavné úseky hraníc Rímskej ríše do lokality Svetového kultúrneho dedičstva. Teraz sa ohnisko záujmu o nové nominácie na riečnych hraniciach sústreďujú na Dolné Porýnie a osem Podunajských krajín. Tento projekt predstavuje úplne novú, jedinečnú koncepciu, na ktorej spolupracujú archeológovia a ochrancovia pamiatok z mnohých krajín a mnohých medzinárodných výborov. Pritom sa musia dodržiavať určité pravidlá a normy. Každá krajina má však svoje vlastné tradície v archeológii, v ochrane i v zaobchádzaní s jej

24. Statue of the Emperor Trajan (98–117), who conquered Dacia (Romania) and Parthia (Iraq and Iran), Rijksmuseum Leiden (Netherlands)
 Statue des Kaisers Trajan (98–117), der Dakien (Rumänien) und das Partherreich (Irak und Iran) eroberte, Rijksmuseum Leiden (Niederlande)
 Socha cisára Trajána (98–117), ktorý si podmanil Dákov (Rumunsko) a Partskú ríšu (Irak a Irán), Rijksmuseum Leiden (Holandsko)

25. Coin depicting the Emperor Septimius Severus (193–211), who campaigned on many frontiers and expanded the empire to the east, south and north
 Münze mit dem Bild des Kaiser Septimius Severus (193–211), der an vielen Grenzabschnitten kämpfte und das Reich nach Osten, Süden und Norden ausdehnte

Minca s portrétom cisára Septimia Severa (193–211), ktorý bojoval na mnohých úsekoch hraníc a rozšíril ríšu na východ, juh i sever

undertaking its archaeology, protecting and managing its sites, and presenting and interpreting its monuments to the public. There is no intention to force each country to change its traditions. Rather, archaeologists and administrators are working together to create over-arching frameworks within which each country can adapt and enhance its own ways of working.

The definition of a World Heritage Site

To that end, the co-ordinators of those countries which have already declared their intention to nominate their stretches of the Roman frontier as a World Heritage Site have formed themselves into a group. Named the Bratislava Group after the location of their first meeting in March 2003, it contains delegates from Austria, Bulgaria, Croatia, Germany, Hungary, the Netherlands, Romania, Serbia, Slovakia, and the UK.

The Bratislava Group acts as an adviser on archaeological and scientific aspects of the frontier. It has proposed the following definition for the Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site

“The Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site should consist of the line(s) of the frontier at the height of the empire from Trajan to Septimius Severus (about AD 100 to 200), and military installations of different periods which are on that line. The installations include fortresses, forts, towers, the limes road, artificial barriers and immediately associated civil structures”.

This definition excludes outpost and hinterland forts. But it has the main advantage that it is rela-

26. *The east-gate of the Roman fort at Traismauer on the Danube (Austria) dates to the fourth century but qualifies for nomination under the proposed definition*

Das Ost-Tor des römischen Kastells in Traismauer an der Donau (Österreich) wurde erst im vierten Jahrhundert gebaut, erfüllt aber die Voraussetzungen für eine Nominierung unter der vorgeschlagenen Definition

Východná brána rímskeho kastela v Traismaueri na Dunaji (Rakúsko) bola síce postavená až v štvrtom storočí, spĺňa však predpoklady na nomináciu podľa navrhovanej definície

habung seiner Fundstätten und die Präsentation und Interpretation seiner Funde in der Öffentlichkeit. Die Intention ist daher nicht, Länder dazu zu bringen, Traditionen zu ändern; vielmehr arbeiten Archäologen und Verwaltungsgremien zusammen, um ein Rahmenwerk zu schaffen, innerhalb dessen jedes Land seine eigenen Arbeitsweisen optimieren kann.

Die Definition des Welterbes

Mittlerweile schlossen sich Koordinatoren derjenigen Länder, die bereits ihre Absicht erklärt haben, ihren Grenzabschnitt als Welterbe zu nominieren, zur Bratislava-Gruppe zusammen, die sich nach dem Ort ihres ersten Treffens im März 2003 benannt hat. In dieser Gruppe sind Delegierte aus Bulgarien, Deutschland, Großbritannien, Kroatien, Niederlande, Österreich, Rumänien, Serbien, der Slowakei und Ungarn vertreten.

Die Bratislava-Gruppe agiert als ein Beratungsinstrument für archäologische und wissenschaftliche Belange zu den Grenzen. Sie hat die folgende Definition des Welterbes „Die Grenzen des Römischen Reiches“ vorgeschlagen:

„Das Welterbe ‚Die Grenzen des Römischen Reiches‘ umfasst die Grenzlinie(n) am Höhepunkt des Reiches unter Trajan bis Septimius Severus (ca. 100 bis 200 n. Chr.) und Militäreinrichtungen anderer Perioden, die an dieser Linie bestanden. Zu den Einrichtungen gehören Legionslager, Kastelle, Türme, die Limesstraße, künstliche Barrieren und unmittelbar angeschlossene zivile Einrichtungen“.

Diese Definition schließt sowohl Vorposten als auch

náleziskami, v prezentácii a interpretácii pamiatok verejnosti. Nie je však zámerom nútiť krajiny, aby menili svoje tradície; naopak archeológovia a správne grémiá spoločne pracujú na vytvorení rámcového systému, v ktorom každá krajina môže optimalizovať svoje vlastné pracovné postupy.

Definícia svetového kultúrneho dedičstva

Medzitým sa koordinátori tých krajín, ktoré už deklarovali svoj zámer nominovať ich úsek hraníc na svetové kultúrne dedičstvo, spojili do Bratislavskej skupiny, ktorá bola pomenovaná podľa miesta ich prvého stretnutia v marci 2003. V tejto skupine sú zastúpení delegáti z Bulharska, Holandska, Chorvátska, Maďarska, Nemecka, Rakúska, Rumunska, Slovenska, Srbska a Veľkej Británie.

Bratislavská skupina koná ako poradca pri posudzovaní archeologických a vedeckých aspektov hraníc. Navrhla nasledujúcu definíciu svetového kultúrneho dedičstva „Hranice Rímskej ríše„ :

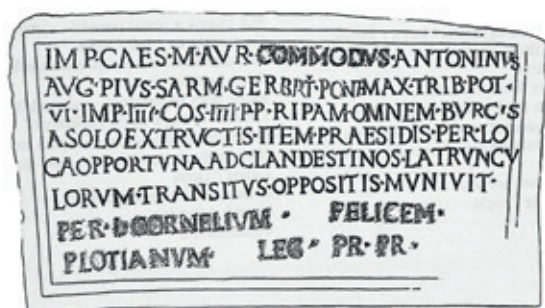
„Svetové kultúrne dedičstvo ‚Hranice Rímskej ríše‘ zahŕňa hraničnú líniu (línie) v období vrcholu ríše za Trajána až Septimia Severa (asi 100 až 200 po Kr.) a vojenské zariadenia z iných období, ktoré na tejto línii existovali. K zariadeniam patria legionárske tábory, kastely, veže, limitná cesta, umelé bariéry a bezprostredne s nimi spojené civilné štruktúry“.

Táto definícia vylučuje nielen predsunuté posty, ale aj kastely v zázemí. Jej podstatnou výhodou je však jej jednoduchosť, čo je pri hľadaní úplne novej koncepcie dôležité. Rímske vojenské zariadenia sa tiahnu mnoho kilometrov v Rímskej ríši. Snaha zahr-

27. *The Roman fort at Gerulata lies in the outskirts of Bratislava (Slovakia)*

*Das römische Kastell in Gerulata befindet sich am Stadtrand von Bratislava (Slowakei)
Rímsky kastel v Gerulate sa nachádza na okraji mesta Bratislava (Slovensko)*

28. *This inscription from Intercisa (Hungary) is one of several recording the erection of watch-towers to protect the empire from the illicit incursions of bandits during the reign of the Emperor Commodus (161–180)*

Diese Inschrift aus Intercisa (Ungarn) ist eine von mehreren, die den Bau von Wachttürmen zum Schutz des Reiches gegen Überfälle von Banditen unter der Herrschaft des Kaisers Commodus (161–180) beschreibt

Tento nápis z Intercisy (Maďarsko) je jeden z mnohých, ktorý spomína výstavbu strážnych veží na ochranu ríše pred vpádmi lípežníkov za vlády cisára Commoda (161–180)

tively simple, an important element when seeking to undertake an entirely new concept. Roman military installations stretch across many kilometres of the Roman empire and to seek to include all within this single World Heritage Site would involve enormous tasks of definition, too complex to undertake at this most early stage in the process. It would, of course, be possible to amend the proposed definition in due course.

The task ahead

The present task is daunting enough. Agriculture, and later industrialisation and the growth of towns and cities, has dealt harshly with some sections of the frontier. Many sectors are now no longer visible to the naked eye, yet they remain in the ground as an important archaeological resource. Their preservation is imperative for they hold the key to understanding frontiers better through controlled scientific research.

The Frontiers of the Roman Empire are therefore well suited to convey the message that the protection of archaeological sites whether visible or invisible is vital for the preservation of the collective memory of mankind. The best way to protect the remains of the frontier in urban contexts has yet to be determined. This is all the more important because modern excavation has demonstrated that archaeological deposits often better survive in towns than in the countryside.

A further problem stems from the way that we pro-

29. An inscription from the Antonine Wall (Scotland, UK) recording the construction of a section of the frontier
 Eine Inschrift vom Antoninuswall (Schottland, Großbritannien) dokumentiert den Bau eines Teils der Grenze
 Nápis z Antoninovho valu (Škótsko, Veľká Británia) dokumentuje stavbu časti hranice

Kastelle im Hinterland aus. Doch ihr wesentlicher Vorteil liegt in ihrer Einfachheit, was bei der Suche nach einem völlig neuen Konzept wichtig ist. Römische Militäreinrichtungen erstrecken sich über viele Kilometer im Römischen Reich, und sie alle in diese einzige Welterbe aufnehmen zu wollen, würde eine überaus schwierige Definitionsaufgabe darstellen; in diesem sehr frühen Stadium sicherlich ein zu komplexes Unterfangen. Die jetzt vorgeschlagene Definition wäre natürlich zu gegebener Zeit zu ergänzen.

Die zukünftige Aufgabe

Die anstehende Aufgabe ist schwierig genug. Die Landwirtschaft und später die Industrialisierung und das Wachstum von Dörfern und Städten sind mit einigen Abschnitten der Grenze hart umgegangen. Viele davon sind heute mit bloßem Auge nicht mehr zu erkennen, befinden sich jedoch als wichtige Quelle für die Archäologen unter der Erde. Sie müssen erhalten werden, denn sie sind der Schlüssel zum besseren Verständnis der Grenzen durch kontrollierte wissenschaftliche Forschung. Die Grenzen des Römischen Reiches eignen sich daher sehr gut dazu, die Botschaft zu übermitteln, dass der Schutz archäologischer Stätten – ob sichtbar oder nicht sichtbar – für den Erhalt des kollektiven Gedächtnisses der Menschheit unerlässlich ist. Wie man die Überreste der Grenze in städtischen Arealen am besten schützt, muss erst festgestellt werden. Dies ist umso wichtiger, als moderne Aus-

nüß ich všetky do tohto jediného svetového kultúrneho dedičstva by pri jeho definovaní predstavovalo veľmi náročnú, v tomto včasnom štádiu určite príliš zložitú úlohu. Prirodzene, teraz navrhovanú definíciu bude možné vo vhodnom čase doplniť.

Nastávajúca úloha

Už súčasná úloha je dosť náročná. Poľnohospodárstvo a neskôr industrializácia, rozvoj obcí a miest zaobchádzali s niektorými úsekmi hranice bezohľadne. Mnohé z nich dnes už nie sú rozpoznateľné voľným okom, ale ako dôležitý archeologický prameň sa nachádzajú pod zemou. Musia byť zachované, pretože prostredníctvom kontrolovaného vedeckého výskumu sú kľúčom k lepšiemu pochopeniu hraníc. Hranice Rímskej ríše sú veľmi vhodné aj na to, aby sprostredkovali posolstvo, že ochrana archeologických nálezísk – či už viditeľných alebo nie – je nevyhnutná pre zachovanie kolektívnej pamäte ľudstva. Treba ešte stanoviť, ako čo najlepšie chrániť zvyšky hraníc v mestských areáloch. Je to o to dôležitejšie, pretože ako ukázali moderné výskumy, archeologické náleziská sa v mestách často uchovali podstatne lepšie ako vo vidieckych oblastiach.

Ďalší problém spočíva v spôsobe, ako chránime naše historické dedičstvo. Múzeá nemôžu byť svetovým kultúrnym dedičstvom. Súčasťou rímskych hraníc – nápisy, sochárske diela, hrnčiarske výrobky, artefakty, skrátka všetok taký materiál, ktorý nám umožňuje porozumieť životu na hranici, je však vy-

30. *The Tropaeum Alpium at La Turbie (France) commemorates the conquest of the Alps by the Emperor Augustus*

Das Tropaeum Alpium in La Turbie (Frankreich) erinnert an die Eroberung der Alpen durch Kaiser Augustus
Tropaeum Alpinum v La Turbie (Francúzsko) pripomína podrobenie Alp cisárom Augustom

31. *A Roman centurion named Aurelios carved his name on the rock at the Garamantian capital of Zinchechra deep in the Sahara Desert (Libya)*

Ein römischer Zenturio namens Aurelios meißelte in der garamantischen Hauptstadt Zinchechra tief in der Wüste Sahara (Libyen) seinen Namen in den Felsen
Rímsky centúrio Aurelios vysekal svoje meno do skaly v garamantskom hlavnom meste Zinchechra hlboko v Saharskej púšti (Libya)

tect our heritage. Museums cannot be World Heritage Sites. Yet parts of Roman frontiers – inscriptions, sculpture, pottery, artefacts, in short all the material which aids our understanding of life on the frontier – are displayed and stored in museums. Inscriptions are vital to our understanding of frontiers. They inform us when they were built, why and by whom, and what the constituent parts were called. Cramp holes demonstrate that they were once fixed to frontier buildings. In some manner, a way has to be found to associate them with the World Heritage Site itself.

History and extent of frontiers

The Roman perspective was that they had subjected the entire orbis terrarum to the rule of Roman

people – as far as they had knowledge about it or considered it worth conquering. This philosophy did not encompass the idea of boundaries at all except the idea that “barbarians” should stay outside the Roman concept of the civilised world. However, Rome’s boundaries rarely remained stable. Constant political crises, major warfare and even border skirmishes created situations to which Rome had to react. In time, firm lines came into existence.

The man who did most to define the edges of the Roman state was its first emperor, Augustus (27 BC–AD 14). Towards the turn of the Era he completed the conquest of the Alps and Spain, defined the eastern boundary by treaty with the Parthians, sent expeditions up the Nile and into the Sahara Desert, and brought Roman arms to the Danube and the Elbe. He famously gave advice to keep the empire within its present boundaries; advice conspicuously ignored by many of his successors, though their achievements were much less than his.

grabungen gezeigt haben, dass archäologische Stätten in urbanen Gebieten oft wesentlich besser überdauern als in ländlichen.

Ein weiteres Problem beruht in der Art und Weise, wie wir unser historisches Erbe schützen. Museen können keine Welterbestätten sein. Doch Bestandteile der römischen Grenzen – Inschriften, Skulpturen, Töpferwaren, Artefakte, kurz, all jenes Material, das uns das Leben an der Grenze erfahrbar macht – wird in Museen ausgestellt und aufbewahrt. Inschriften sind für das Verständnis von Grenzen unverzichtbar. Sie teilen uns mit, wann, warum und von wem sie gebaut und wie die einzelnen Bestandteile genannt wurden. Klammerlöcher sagen uns, dass sie einmal an Grenzgebäuden befestigt waren. Es muss ein Weg gefunden werden, sie mit dem Welterbe selbst in Verbindung zu bringen.

Geschichte und Ausdehnung der Grenzen

Aus römischer Sicht war der gesamte orbis terrarum der Herrschaft des römischen Volkes unterworfen – soweit man davon wusste oder ihn als erobderungswürdig befand. Diese Philosophie schloss keineswegs die Vorstellung von Grenzen aus – abgesehen davon, dass die „Barbaren“ außerhalb der zivilisierten Welt, wie die Römer sie sahen, gehalten werden sollten. Doch die römischen Grenzen blieben selten stabil. Ständige politische Krisen, große Kriege und selbst Grenzscharmützel schufen Situationen, auf die Rom reagieren musste. Mit der Zeit entstanden dadurch feste Grenzlinien.

Der Mann, der am meisten für die Festlegung der Grenzen des römischen Staates getan hat, war der erste Kaiser, Augustus (27 v.–14 n. Chr.). Um die Zeitenwende schloss er die Eroberung der Alpen und Spaniens ab, bestimmte in einem Vertrag mit den Parthern die Ostgrenze, sandte Expeditionen auf den Nil und in die Sahara und brachte römische Heere an die Donau und die Elbe. Er ist berühmt für seinen letzten Rat, das Reich innerhalb der damaligen Grenzen zu halten; einen Rat, den viele seiner Nachfolger offenkundig ignorierten, obwohl ihre Leistungen viel geringer waren als seine.

stavený a uložený v múzeách. Nápisy sú pre pochopenie hraníc nenahraditeľné. Informujú nás o tom, kedy, prečo a kým boli postavené, a ako sa nazývali ich jednotlivé časti. Otvory po skobách dokladajú, že kedysi boli upevnené na hraničných stavbách. Preto treba nájsť spôsob, ako ich spojiť so samotným svetovým kultúrnym dedičstvom.

História a rozsah hraníc

Z rímskeho hľadiska bol celý *orbis terrarum* podrobený moci rímskeho ľudu – pokiaľ sa o ňom vedelo alebo stálo za to si ho podmaniť. Táto filozofia v žiadnom prípade nevyklúčila predstavu o hraničiach – odhliadnuc od toho, že „barbari“, ako ich videli Rimania, mali zostať mimo civilizovaného sveta. Rímske hranice však zriedkavo zostávali stabilné. Ustavičné politické krízy, veľké vojny a hraničné potýčky vytvárali situácie, na ktoré musel Rím reagovať. Časom preto vznikli pevné hraničné línie.

Mužom, ktorý sa najviac zaslúžil o stanovenia hraníc rímskeho štátu, bol prvý cisár Augustus (27 pred Kr. – 14 po Kr.). Na prelome letopočtov dokončil podmanenie Álp a Španielska, dohodou s Partmi určil východnú hranicu, vyslal expedície k Nílu a na Saharu a priviedol rímske vojská k Dunaju a k Labe. Preslávil sa svojou radou, ako udržať ríšu v rámci jej vtedajších hraníc; radou, ktorú mnoho jeho nástupcov zjavne ignorovalo, hoci ich úspechy boli oveľa menšie než jeho.

32ab. Recent archaeological investigations have led to the discovery of towers erected beside the Rhine in the Netherlands under Claudius; reconstruction of a timber watch tower

Neue archäologische Untersuchungen haben zur Entdeckung von Türmen geführt, die unter Claudius in den Niederlanden entlang des Rheins errichtet worden waren; Rekonstruktion eines hölzernen Wachturms
Nové archeologické výskumy viedli k objavu veží, ktoré boli vybudované za Klaudia popri Rýne v Holandsku; rekonštrukcia drevenej strážnej veže

33. Towers, such as this one in Turkey, aided communication along the frontier roads

Türme, wie dieser in der Türkei, dienten der Kommunikation entlang der Grenzstraßen
Veže, ako táto v Turecku, slúžili komunikácii pozdĺž hraní-
čných ciest

34. A wall at Bir Oum Ali in Tunisia controlled access through a mountain pass along a wadi

Ein Wall bei Bir Oum Ali in Tunesien, der den Zugang entlang eines Wadi kontrollierte

Múr pri Bir Oum Ali v Tunise, ktorý kontroloval prístup cez horský priesmyk popri vádi

Rome's foreign policy

Yet, Rome's expansion was slowing down and her main aim became the maintenance of imperial security. In doing so Rome's foreign policy used a wide range of different instruments and strategies to maintain her superior status. Her army did not rely only on force but also on the image of Rome itself as a policy instrument. As Adrian Goldsworthy states, "the Roman genius was to combine the practical with the visually spectacular so that the army's actions were often designed to overawe the enemy with a display of massive power before they actually reached him". Thousands of military buildings and installations erected along the borders of the empire, many of which have survived until today, represent this two-fold demonstration of Roman power and influence, at once both architectural and imaginative.

The location of frontiers

The Roman empire encircles the Mediterranean Sea – Mare Nostrum, Our Sea, as they called it – and beyond that lay its frontiers. These, in time, stretched from the Atlantic Ocean, across Europe to the Black Sea, through the deserts and oases of the Middle East to the Red Sea, and thence across North Africa, skirting the edge of the Sa-

35. *The limes-gate of Dalkingen (Germany). It has been argued that this special façade was created to mark the visit of the Emperor Caracalla in 213*

Das Limestor von Dalkingen (Deutschland). Möglicherweise wurde diese ganz besondere Fassade anlässlich des Besuchs von Kaiser Caracalla im Jahr 213 gestaltet

Limitná brána v Dalkingen (Nemecko). Táto celkom osobitá fasáda bola vytvorená možno pri príležitosti návštevy cisára Caracallu v roku 213 po Kr.

Roms Außenpolitik

Doch die Expansion des Römischen Reiches verlangsamte sich, und der Erhalt der imperialen Sicherheit wurde das Hauptziel. Die römische Außenpolitik wandte ein breites Spektrum an Werkzeugen und Strategien an, um den überlegenen Status des Reiches zu erhalten. Das Heer verließ sich nicht nur auf seine Stärke, sondern auch auf das Bild von Rom selbst als politischem Instrument. Wie Adrian Goldsworthy sagt, bestand „das Genie der Römer“ darin, „das Praktische mit dem sichtbar Spektakulären zu verbinden, so dass die Aktionen des Heeres häufig den Feind mit einer Zurschaustellung enormer Stärke einschüchtern sollten, bevor sie tatsächlich zu ihm vordrangen“. Tausende militärische Gebäude und Anlagen, die entlang der Reichsgrenzen errichtet wurden, und von denen viele bis zum heutigen Tag überdauert haben, sind Zeugnisse der zweifachen Demonstration von Macht und Einfluss des Römischen Reiches, sowohl in architektonischer als auch in imaginativer Hinsicht.

Der Verlauf der Grenzen

Das Römische Reich umschloss das Mittelmeer – Mare Nostrum, unser Meer, wie sie es nannten –, und jenseits dieses Meeres lagen seine Grenzen.

Zahraničná politika Ríma

Expanzia Rímskej ríše sa spomalila a hlavným cieľom sa stalo zachovanie bezpečnosti impéria. Rímska zahraničná politika využívala široké spektrum nástrojov a stratégií, aby udržala nadradené postavenie ríše. Armáda sa spoliehala nielen na svoju silu, ale taktiež na obraz samotného Ríma ako politický nástroj. Ako hovorí Adrian Goldsworthy, „genialita Rimanov“ spočívala v tom, že „účelnosť spojili s očividnou veľkoleposťou, takže akcie vojska mali často nepriateľa zastrašiť predvedením enormnej sily ešte skôr než k nemu skutočne preniklo“. Tisíce vojenských stavieb a komplexov, ktoré boli vybudované pozdĺž hraníc ríše, a z ktorých mnohé prežili až do dnešných dní, sú svedectvom dvojnásobného demonštrovania sily a vplyvu Rímskej ríše, a to tak z architektonického, ako aj imaginatívneho hľadiska.

Pribeh hraníc

Rímska ríša obkolesovala Stredozemné more – *Mare Nostrum*, naše more, ako ho Rimania nazývali – a na druhej strane tohto mora ležali jej hranice. Časom sa rozšírili od Atlantického oceánu cez Európu až k Čiernemu moru, cez púšte a oázy Blízkeho východu až k Červenému moru, a odtiaľ naprieč severnou Afrikou popri Saharskej púšti až

36. A reconstruction of a section of the palisade and a tower in Germany
Eine Rekonstruktion eines Teilstücks der Palisade und eines Turms in Deutschland
Rekonštrukcia časti palisády a veže v Nemecku

37. The northern fringes of the Carpathian mountains (Romania)
Der Nordrand der Karpathen (Rumänien)
Severný okraj Karpát (Rumunsko)

hara Desert, to the Atlantic coast of Morocco. In the UK the frontier became established on the line of Hadrian's Wall, though for a time even that was abandoned in favour of a more northern frontier, the Antonine Wall. Through much of Europe the frontier lay initially along the rivers Rhine and Danube. In the later 1st century AD, the first steps were taken to shorten the line between the headwaters of the rivers. Under Antoninus this was formalised through the construction of a palisade for about 500 km. In contrast to the usual practice for purely defensive installations, its course is often mathematically straight, completely ignoring the topography of the land. The territory now brought into the empire developed into a rich agricultural area supporting many villas and farms. From Bavaria (Germany) to the Black Sea (Romania) the frontier ran along the river Danube. An exception to this was Dacia (modern Transylvania in Romania) which was conquered by the Emperor Trajan in 106. The frontier now moved from the river to the more difficult terrain of the Carpathian Mountains.

38. The fortlet of Boljetin (Serbia) on the bank of the Danube was excavated in 1969 and flooded after the construction of the dam across the river. Das Kleinkastell bei Boljetin (Serbien) an der Donau wurde 1969 ergraben und beim Bau des Staudammes überflutet. Kastel v Boljetine (Srbsko) na Dunaji bol v roku 1969 preskúmaný a po postavení priehrady zaplavený.

Diese erstreckten sich mit der Zeit vom Atlantischen Ozean durch Europa bis zum Schwarzen Meer, durch die Wüsten und Oasen des Nahen Ostens bis zum Roten Meer, und von dort quer durch Nordafrika, entlang der Wüste Sahara bis zur Atlantikküste von Marokko.

In Großbritannien wurde die Grenze am Hadrianswall gezogen, obwohl diese eine Zeitlang zugunsten einer noch nördlicheren Grenze, dem Antoniuswall, aufgegeben wurde. Ursprünglich verlief die Grenze durch einen Großteil von Europa entlang des Rheins und der Donau. Im späteren ersten Jahrhundert n. Chr. unternahm man erste Schritte, um die Strecke zwischen den Oberläufen zu verkürzen. Unter Antoninus geschah das durch die Errichtung einer etwa 500 km langen Palisade. Im Gegensatz zu reinen Verteidigungsanlagen, ist ihr Verlauf oft schnurgerade und ignoriert komplett die topographischen Vorgaben der Landschaft. Das Land, das jetzt zum Reich dazukam, entwickelte sich zu einem reichen landwirtschaftlichen Gebiet, das viele Villen und Bauernhöfe ernährte.

Von Bayern (Deutschland) bis zum Schwarzen

k atlantickému pobrežiu Maroka. Vo Veľkej Británii sa hranica tiahla po Hadriánovom vale, aj keď bol na nejaký čas opustený kvôli ešte severnejšej hranici, Antoninovmu valu. Pôvodne prebiehala hranica cez veľkú časť Európy popri Rýne a Dunaji. V závere 1. storočia po Kr. sa podnikli prvé kroky, aby sa úsek medzi hornými tokmi týchto riek skrátil. Stalo sa tak za Antonína vybudovaním približne 500 km dlhej palisády. Na rozdiel od čisto obranných zariadení je jej priebeh často celkom priamy a úplne ignoruje topografické výhody krajiny. Zem, ktorá sa pripojila k ríši, sa rozvinula v bohatú poľnohospodársku oblasť živiacu množstvo víl a roľníckych usadlostí. Od Bavorska (Nemecko) až k Čiernemu moru (Rumunsko) prebiehala hranica popri Dunaji, s výnimkou Dácie (dnešná Transylvánia v Rumunsku), ktorá bola podrobená cisárom Trajánom v roku 106 po Kr. Tu sa hranica posunula od rieky Dunaj k ťažko prechodnému terénu v Karpatoch. Na východe narazili Rimania na dvoch nepriateľov: na mocné kráľovstvo Partov a na púšť. Spolu vymedzovali východnú hranicu

39. The legionary fortress at Satala (Turkey) on the Euphrates River was carefully placed to control a potential invasion route

Das Legionslager in Satala (Türkei) am Euphrat wurde mit Bedacht an einer Stelle errichtet, wo eine potentielle Einfallsroute kontrolliert werden konnte

Legionársky tábor Satala (Turecko) na Eufrate bol obozretne postavený na mieste, odkiaľ bolo možné kontrolovať potenciálny smer nepriateľského vpádu

40. One of the earliest archaeological parks was that at the Saalburg (Germany)

Einer der ersten archäologischen Parks war jener auf der Saalburg (Deutschland)

Jeden z prvých archeologických parkov bol vybudovaný v Saalburgu v pohorí Taunus (Nemecko). V deväťdesiatych rokoch 19. st. tu boli znovu postavené pevnostné múry a niektoré z budov vo vnútri rímskeho kastela

41. Gasr Bishr (Jordan) is typical of the forts in the desert, yet unique in its state of survival

Gasr Bishr (Jordanien) ist ein typisches Beispiel für die Kastelle in der Wüste, jedoch einmalig im Hinblick auf seine heutige Erhaltung

Gasr Bishr (Jordánsko) je typickým príkladom kastela v púšti, ale jedinečný vzhľadom na jeho dnešný stav zachovania

42. Dura Europos on the Euphrates River (Syria). As in many cities along the Eastern frontier, it contained a regiment of the Roman army

Dura Europos am Euphrat (Syrien). Wie in vielen Städten entlang der Ostgrenze war auch in dieser Stadt ein römisches Regiment stationiert

Dura Europos na Eufrate (Sýria). Ako v mnohých mestách pozdĺž východnej hranice, bol aj v tomto meste umiestnený rímsky regiment

In the East, the Romans faced two enemies, the powerful kingdom of the Parthians and the desert.

Together, these defined Rome's Eastern frontier. No running barrier was erected, unnecessary in the desert, though a major river, the Euphrates, was used. A significant feature of this frontier were the roads running for hundreds of kilometres along the edge of the desert and to all intents and purposes defining the frontier itself.

The Sahara Desert defined most of the frontier in North Africa. The rich cities of Egypt and the Mediterranean coast were protected by a relatively light screen of forts. Where necessary, as in modern Algeria, barriers controlled the movement of the transhumance farmers.

43. *The north gate of the fort at Bu Ngem (Libya) in 1967 before the present campaign of excavation*
Das Nord-Tor des Kastells in Bu Ngem (Libyen) im Jahr 1967 vor Beginn der Ausgrabungen, die zur Zeit im Gange sind
Severná brána kastela v Bu Ngem (Libya) v roku 1967 pred začatím výskumu, ktorý tu teraz prebieha

Meer (Rumänien) verlief die Grenze entlang der Donau, mit Ausnahme von Dakien (heute Transylvanien in Rumänien), das im Jahr 106 von Kaiser Trajan erobert wurde. Hier verschob sich die Grenze vom Fluss zum schwierigeren Gelände in den Karpathen.

Im Osten trafen die Römer auf zwei Feinde: auf das mächtige Königreich der Parther und auf die Wüste. Gemeinsam definierten sie die Ostgrenze des Römischen Reiches. Hier wurde keine künstliche Barriere errichtet, denn diese war in der Wüste unnötig, doch man wählte einen großen Fluss, den Euphrat, als Grenzfluss. Ein wichtiges Merkmal dieser Grenze waren die Straßen, die hunderte Kilometer entlang der Wüste verliefen und praktisch die Grenze selbst bildeten.

Die Wüste Sahara bildete den Großteil der nordafrikanischen Grenze. Die reichen Städte in Ägypten und an der Mittelmeerküste wurden von relativ wenigen Kastellen geschützt. Wo es erforderlich war, wie im heutigen Algerien, kontrollierten künstliche Barrieren die Bewegungen der nomadisierenden Bauern.

Römischer ríše. Tu nebola postavená žiadna umelá bariéra, pretože v púšti nebola potrebná, za hranicu sa však vybrala veľká rieka Euphrat. Dôležitým znakom tejto hranice boli cesty, ktoré sa tiahli popri púšti stovky kilometrov a prakticky tvorili samotnú hranicu. Púšť Sahara tvorila veľkú časť severoafrickej hranice. Bohaté mestá v Egypte a na pobreží Stredozemného mora chránilo len pomerne málo kastelov. Tam, kde to bolo potrebné, ako v dnešnom Alžírsku, kontrolovali presuny kočujúcich pastierov umelé bariéry.

44. Model of the legionary fortress of Bonn (Germany) with the harbour and the civil settlement in the background
 Modell des Legionslagers Bonn (Deutschland) mit Hafen und der anschließenden Lagervorstadt im Hintergrund
 Model tábora légie v Bonne (Nemecko) s prístavom a civilným mestom v pozadí

45. Trajan's Column in Rome (Italy) shows soldiers building a fort
 Auf der Trajanssäule in Rom (Italien) sind Soldaten dargestellt, die ein Kastell bauen
 Na Trajánovom stĺpe v Ríme (Taliansko) sú zobrazení vojaci pri stavbe kastela

The army and frontiers

Rome always reacted to the local situation and developed individual solutions to its different problems. The military installations on every frontier were connected by a road, often forming a major highway. Indeed, it appears that the very name of a frontier – *limes* – derives from the Roman name for a frontier road.

The Roman army used local materials to construct its forts and frontiers. Stone, turf, clay, mud-brick, timber, tile, slate, thatch, mortar and plaster were amongst those used. Nor were these plain, unadorned or make-shift structures. Walls, whether of stone or timber, were often plastered and even painted. Painted wall-plaster has even been found in barrackblocks.

The purpose of frontiers

Although bristling with military structures of every kind, and the base of armies whose main purpose was to defend the empire, the primary function of the frontiers themselves was the control of movement into and out of the empire. The buildings – walls, fortlets and towers – were supplemented by scouts whose duties were to maintain watch on land, and fleets whose sailors maintained surveil-

46. *The Antonine Wall (Scotland, UK) was built of turf*
Der Antoninuswall (Schottland, Großbritannien) wurde aus Rasensoden gebaut
Antoninov val (Škótsko, Veľká Británia) bol vybudovaný z trávových mačín

Das Heer und die Grenzen

Rom hat stets auf die lokale Situation reagiert und für die unterschiedlichen Probleme individuelle Lösungen gefunden. An jeder Grenze waren die Militäranlagen durch Straßen verbunden, häufig eine wichtige Hauptstraße. Offenbar stammt sogar das Wort für Grenze – limes – vom lateinischen Namen für eine Grenzstraße.

Das römische Heer benutzte Materialien für den Bau seiner Kastelle und Grenzbefestigungen, die sie vor Ort vorfanden, darunter Stein, Rasensoden, Lehm, Lehmziegel, Holz, Ziegel, Schiefer, Schilf, Mörtel und Gips. Es waren auch keine schlichten, schmucklosen oder behelfsmäßigen Gebäude. Die Wände, ob sie nun aus Stein oder aus Holz waren, wurden oft verputzt und sogar bemalt. Selbst in Kasernen fand man Wandmalereien.

Zur Funktion der Grenzen

Obwohl es an den Grenzen eine Vielzahl militärischer Gebäude gab, die als Militärbasis dienten, deren Zweck die Verteidigung des Reiches war, bestand die vorrangige Funktion der Grenzen selbst darin, die Bewegungen in das Reich und aus dem Reich hinaus zu kontrollieren. Zusätzlich zu den Gebäuden – Mauern, Kleinkastellen und Türmen – gab

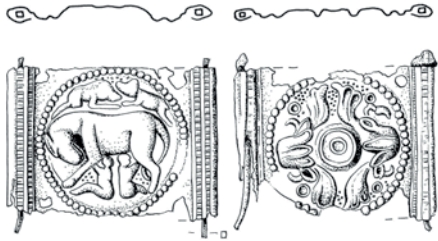
Armáda a hranice

Rím vždy reagoval na lokálne situácie a pre rôzne problémy hľadal individuálne riešenia. Na každej hranici boli vojenské zariadenia spojené cestou, často jednou z dôležitých hlavných ciest. Dokonca slovo pre hranicu – limes – pochádza z latinského pomenovania hraničnej cesty.

Rímska armáda používala na stavbu svojich kastelov a hraničných opevnení materiál, ktorý sa vyskytoval priamo na mieste, medzi nimi kameň, trávnaté mačiny, hlinu, nepálené tehly, drevo, tehly, bridlicu, trstie, maltu a sadru. A neboli to žiadne skromné, nezdobené alebo provízorne stavby. Steny, či už boli z kameňa alebo dreva, boli často omietnuté a dokonca maľované. Aj v samotných kasárňach sa našli nástenné maľby.

Funkcia hraníc

Hoci na hraniciach bolo množstvo vojenských stavieb, prvoradou úlohou tých, ktoré slúžili ako vojenské základne na ochranu ríše, bolo kontrolovať pohyb pri vstupe i výstupe z ríše. Stavby – valy a múry, pevnosti a veže dopĺňali prieskumné patroly, ktorých povinnosťou bolo strážiť krajinu, a flotily, ktorých posádky

47. Roman military equipment from Augst (Switzerland)
 Römische Militärausrüstung aus Augst (Schweiz)
 Rímsky vojenský výstroj z Augustu (Švajčiarsko)

48. A terracotta model of a fort gate, found at Intercisa (Hungary)
 Ein Terracottamodell eines Kastelltores, das in Intercisa (Ungarn) gefunden wurde
 Terakotový model brány kastela, ktorý sa našiel v Intercise (Maďarsko)

49. Strasbourg (France), one of the seats of the European Parliament, has at its core the fortress of the Eighth Legion Augusta
 Unter dem Zentrum von Straßburg (Frankreich), einem der Sitze des Europäischen Parlaments, befindet sich das Legionslager der 8. Legion Augusta
 Pod centrom Štrasburgu (Francúzsko), jedného zo sídiel Európskeho parlamentu, sa nachádza legionársky tábor 8. légie Augusta

50. Tile stamp of the First Legion Italica from Novae (Bulgaria) depicting a boat
 Stempel der 1. Italischen Legion auf einem Ziegel aus Novae (Bulgarien), der ein Schiff zeigt
 Kolok 1. italskej légie na tehle z Novae (Bulharsko) znázorňuje loď

lance over the river and sea boundaries of the empire.

The core of the provincial armies was formed by the legions. Only about 30 of these existed at any one time and they were strung out along the frontiers of the empire, sometimes on the actual line, elsewhere some distance to the rear. The main body of the provincial army was formed by auxiliary units – literally support troops – and these occupied much smaller forts than the legions. In the disturbed times following the fall of the Roman empire, fort walls provided protection. Many of today's major cities have at their centre a legionary fortress.

Soldiers and civilians

Nearly every fort in the empire attracted civilians to cater for the needs of the soldiers. Civilian settlements sprang up along the frontier. The military installations together with these civilian settlements created a significant economic power, which can only be compared to the great cities of the interior of the empire. This market sucked in goods and attracted trade from both its hinterland as well as from the people beyond the frontier.

51. Milecastle 42 (Cawfields)
on Hadrian's Wall (UK). Gates
such as this allowed passage
through the frontier
Meilenkastell 42 (Cawfields)
am Hadrianswall
(Großbritannien). Tore wie
dieses erlaubten das Passieren
der Grenze
Mílový kastel 42 (Cawfields) na
Hadrianovom vale (Veľká
Británia). Brány ako táto
umožňovali prekročenie hraníc

es Kundschafter, deren Aufgabe es war, das Land zu überwachen, und Flotten, deren Besatzung die Grenzflüsse und -meere kontrollieren sollten.

Das Kernstück des Provinzheeres waren die Legionen. Es gab niemals mehr als nur etwa 30 Legionen, und sie waren entlang der Grenzen des Reiches verteilt, manchmal direkt an der Grenzlinie, anderswo in einiger Entfernung. Den Großteil des Provinzheeres bildeten – im wahrsten Sinne des Wortes – Hilfstruppen, die in viel kleineren Kastellen als die Legionen untergebracht waren. In den unruhigen Zeiten nach dem Zerfall des Römischen Reiches boten die Mauern der Lager Schutz. Im Zentrum vieler großer Städte befand sich ehemals ein Legionslager.

Soldaten und Zivilisten

Beinahe jedes Kastell im Reich lockte Zivilisten an, die die Soldaten mit allem versorgten, was sie brauchten, und die sich entlang der Grenze ansiedelten. Gemeinsam bildeten die Militäranlagen und diese zivilen Siedlungen eine Wirtschaftskraft, die nur mit den großen Städten im Inneren des Römischen Reiches verglichen werden kann. Dieser große Markt zog Waren an und war für den Handel aus dem Hinterland und für Menschen jenseits der Grenze interessant.

mali kontrolovať hraničné rieky a moria. Jadrom provinciálnej armády boli légie. Nebolo ich naraz nikdy viac než asi 30 a boli rozmiestnené pozdĺž hraníc ríše, niekedy priamo na hraničnej línii, niekde v istej vzdialenosti od nej. Veľkú časť provinciálneho vojska tvorili – v pravom zmysle slova – pomocné jednotky, ktoré boli umiestnené v oveľa menších kastelloch ako légie. V ne-pokojných časoch po rozpade Rímskej ríše poskytovali múry týchto táborov ochranu. V centrách mnohých väčších miest sa kedysi nachádzal legionársky tábor.

Vojaci a civili

Takmer každý kastel v ríši prilákal civilov, ktorí zásobovali vojakov všetkým, čo potrebovali, a tí sa tiež usídľovali pozdĺž hraníc. Spoločne tvorili vojenské základne a civilné sídliská nadobudli takú hospodársku moc, akú možno porovnávať len s veľkými mestami vo vnútri Rímskej ríše. Tento veľký trh priťahoval tovary a bol zaujímavý pre obchod z oboch strán, tak zo zázemia, ako aj pre ľudí spoza hraníc.

52. Aerial view of the town outside the legionary fortress of Carnuntum (Austria)
 Luftaufnahme der Zivilstadt neben dem Legionslager von Carnuntum (Österreich)
 Letecká snímka civilného mesta pri legiónárskom tábore v Carnunte (Rakúsko)

53. This writing tablet found at Vindolanda by Hadrian's Wall (UK) is a list of food
 Eine Schreibrtafel, die in Vindolanda am Hadrianswall (Großbritannien) gefunden wurde, enthält eine Lebensmittelliste
 Tabuľka na písanie, ktorá sa našla vo Vindolande pri Hadriánovom vale (Veľká Británia), obsahovala zoznam potravín

Military administration

Both soldiers and civilians required management. The Roman army was excessively bureaucratic, even to our eyes – a receipt in quadruplicate, for example, survives. Every soldier had his own file, and even every horse. Each regiment created a day report. Strength returns were regularly made to Rome. A tiny sample of such documents survive from frontier forts, but they cast strong light on the workings of the Roman army

Research on Roman frontiers

Roman literature and other ancient sources have long provided a valuable source of information about frontier installations. These sources include several military treatises describing the Roman army and its structures, though, alas, generally not frontiers. They also include specific documents such as the report of the governor Arrian on the forts along the eastern shore of the Black Sea.

54. An ostrakon, a drawing on a pottery sherd from Mons Claudianus, showing an auxiliary cavalryman such as we know from the documentation was involved with communication and control along the desert roads (Egypt)
 Ein ostrakon, eine Zeichnung auf einer Tonscherbe vom Mons Claudianus, zeigt einen Auxiliarreiter. Diese waren für die Kommunikation und Kontrolle entlang der Wüstenstraßen zuständig (Ägypten)
 Ostrakon, kresba na hlinenom črepe z Mons Claudianus zobrazujúca auxiliárneho jazdca. Tí zodpovedali za spojenie a kontrolu ciest vedúcich púšťou (Egypt)

55. *Al-Heita, a way-station on the road from the Nile north-eastwards to the quarry site at Mons Porphyrites (Egypt)*
Al-Heita, eine Station an der Straße vom Nil nordostwärts zum Steinbruch des Mons Porphyrites (Ägypten)
Al-Heita, stanica na ceste od Nílu smerom na severovýchod ku kameňolomu Mons Porphyrites (Egypt)

Die Militärverwaltung

Soldaten und Zivilbevölkerung – beide mussten verwaltet werden. Das römische Heer war extrem bürokratisch, selbst für unsere Begriffe – man fand zum Beispiel eine Empfangsbestätigung in vierfacher Ausfertigung. Jeder Soldat und sogar jedes Pferd hatte seinen eigenen Akt. Jedes Regiment musste einen Tagesbericht abliefern. Es wurden regelmäßige Stärkemeldungen nach Rom geschickt.

In den Kastellen an den Grenzen fand man nur wenige derartige Dokumente, doch sie werfen ein deutliches Licht auf die Verwaltung des römischen Heeres.

Die Erforschung der römischen Grenzen

Die römische Literatur und andere Quellen der Antike sind seit langem eine wichtige Informationsquelle in Bezug auf Grenzanlagen. Darunter sind einige militärische Abhandlungen, in denen das römische Heer und seine Strukturen beschrieben werden, wengleich leider nicht die Grenzen. Außerdem gibt es spezielle Dokumente wie zum Beispiel den Bericht des Statthalters Arrian, der für die Kastelle entlang der Ostküste des Schwarzen Meeres zuständig war.

Vojenská správa

Vojaci rovnako ako civili museli podliehať správe. Rímska armáda, dokonca aj v našom ponímaní, bola extrémne byrokratická – našlo sa napríklad potvrdenie o príjme v štvornásobnom vyhotovení. Každý vojak a dokonca každý kôň mal svoj vlastný spis. Každý regiment musel podávať denné hlásenia. Do Ríma sa pravidelne posielali správy o počte vojska. V kasteloch na hraniciach sa našlo len málo takýchto dokumentov, významným spôsobom však osvetľujú spravovanie rímskeho vojska.

Výskum rímskych hraníc

Rímska literatúra a ďalšie antické pramene sú dávno významným zdrojom informácií o hraničných komplexoch. Sú medzi nimi niektoré vojenské state opisujúce rímsku armádu a jej štruktúru, aj keď, žiaľ, nie hranice. Obsahujú tiež špecifické dokumenty ako napríklad spis miestodržiteľa Arriana o pevnostiach pozdĺž východného pobrežia Čierneho mora.

56. After 25 years of service the auxiliary soldiers were awarded with the Roman citizenship, which was confirmed and certified by a military diploma
 Die römischen Soldaten der Hilfstruppen erhielten nach 25 Dienstjahren die römische Staatsbürgerschaft, die mit einem Militärdiplom bestätigt wurde
 Po 25 rokoch služby obdržali vojaci z pomocných jednotiek rímske občianstvo, čo bolo potvrdené vojenským diplomom

57. Soldiers, including the flag-bearer (vexillarius), painted on the wall of a room in Dura (Syria)
 Wandgemälde auf der Wand eines Zimmers in Dura (Syrien) das Soldaten, darunter einen Standartenträger (vexillarius) zeigt
 Mal'ba na stene v jednej z izieb v Dura (Sýria) zobrazuje vojakov, medzi nimi zástavníka (vexillarius)

Inscriptions and documents

Literary sources are supplemented by thousands of inscriptions from every frontier describing the construction and purpose of military structures as well as providing details of the careers and movements of the officers and soldiers of the Roman army. More recently, documents on papyrus, parchment and wood have been discovered through excavation and provide another valuable source of information. Scholars started describing and planning Roman remains in the 16th century. Their records are especially valuable today in view of the great changes in the landscape and the damage to the archaeological remains inflicted during the following centuries. They also collected inscriptions and sculpture, and these frequently form an important element of great national and regional collections.

Survey and excavation

Although excavations were undertaken in the earlier 19th century, it was the 1890s which saw the beginning of the modern era of scientific archaeological investigations. This work did not just encompass excavation; an important element was the surveying and recording of existing remains. This work was often undertaken by institutions such as the Reichs-Limeskommission in Germany, founded in 1892 by the great German historian and winner of the Nobel Prize Theodor Mommsen. Research in the 20th century was dominated by excavation. Early work focussed on uncovering structural remains often neglecting the more detailed history of each site. Whole forts might be laid open. Yet at the same time, members of the Reichs-Limeskommission in Germany were able to confirm that the frontier had indeed a timber palisade, while in Scotland it was revealed that the Antonine Wall was built of turf as described in the *Historia Augusta*. Techniques soon improved. Better use was made of dating evidence such as coins and pottery and, in time, weapons and other small finds. The advantages of stratigraphy in helping understand the history of sites was also appreciated.

Aerial survey

Aerial photography provided another valuable tool. Aristide Poidebard's great survey of Roman military sites in Syria, undertaken in the 1920s, and Sir Aurel Stein's survey of Jordan remain major sources for the study of the Eastern frontier. Jean Baradez's *Fossatum Africae*, published in 1949, is

Inschriften und Dokumente

Die literarischen Quellen werden ergänzt durch tausende Inschriften von jeder Grenze, in denen Errichtung und Zweck militärischer Gebäude beschrieben sind und die uns auch Details über die Karrieren und Reisen der Offiziere und Soldaten des römischen Heeres liefern. In jüngerer Zeit wurden bei Ausgrabungen Unterlagen auf Papyrus, Pergament und Holz entdeckt, eine weitere wertvolle Informationsquelle. Bereits im 16. Jahrhundert begannen die Wissenschaftler die römischen Überreste zu beschreiben und zu skizzieren. Im Hinblick auf die großen Veränderungen der Landschaft in den darauffolgenden Jahrhunderten sind ihre Berichte heute von besonders großem Wert. Sie sammelten auch Inschriften und Skulpturen, die häufig einen wichtigen Teil großer nationaler und regionaler Sammlungen bilden.

Prospektion und Ausgrabungen

Obwohl schon im frühen 19. Jahrhundert Ausgrabungen stattfanden, begann die moderne Epoche wissenschaftlicher archäologischer Untersuchungen in den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts. Diese Arbeit umfasste nicht nur Ausgrabungen: ein wichtiges Element war die Prospektion und Beschreibung der vorhandenen Überreste. Sie wurde oft von Institutionen wie der Reichs-Limeskommission in Deutschland durchgeführt, die 1892 von dem deutschen Historiker und Nobelpreisträger Theodor Mommsen gegründet wurde. Im 20. Jahrhundert bestand die Forschung in erster Linie aus Ausgrabungen. Die frühen Arbeiten konzentrierten sich darauf, bauliche Überreste freizulegen, wobei die Einzelheiten zur Baugeschichte jedes Fundortes häufig vernachlässigt wurden. Ganze Kastellplätze wurden ausgegraben. Doch gleichzeitig konnten Mitglieder der Reichs-Limeskommission in Deutschland bestätigen, dass die Grenze tatsächlich eine Holzpalisade hatte, während man entdeckte, dass der Antoninuswall in Schottland tatsächlich aus Rasensoden gebaut ist, beides Details, die in der *Historia Augusta* beschrieben sind.

Luftbildarchäologie

Die Luftbildarchäologie war ein weiteres wertvolles Instrument. Aristide Poidebards großartige Beschreibung römischer Militärstützpunkte in Syrien in den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts und Sir Aurel Steins Beschreibung von Jordanien bleiben bis heute eine wichtige Quelle für das Studium der Ostgrenze.

Nápisy a dokumenty

Literárne pramene dopĺňajú tisíce nápisov z každej časti hraníc, ktoré opisujú výstavbu a funkciu vojenských stavieb a poskytujú nám aj detaily o kariére a cestách dôstojníkov a vojakov rímskej armády. V poslednom období sa pri archeologických výskumoch objavili dokumenty na papyruse, pergamene a dreve, ďalšie cenné zdroje informácií.

Už v 16. storočí začali bádatelia opisovať a skicovať rímske pozostatky. Vzhľadom na veľké premeny krajiny a škody spôsobené archeologickým pamiatkam v priebehu nasledujúcich storočí, ich správy majú dnes mimoriadne veľkú hodnotu. Zhromaždili tiež nápisy a sochy, ktoré často tvoria významnú časť veľkých národných a regionálnych zbierok.

Prospekcia a výskumy

Hoci prvé výskumy sa uskutočnili už začiatkom 19. storočia, moderná éra vedeckého archeologického bádania sa začala v deväťdesiatych rokoch 19. storočia. Táto práca zahŕňala nielen vykopávky: dôležitým prvkom bola prospekcia a opis zachovaných pozostatkov. Často ich realizovali inštitúcie ako Ríšska Limes-Komisie v Nemecku, ktorú založil v roku 1892 veľký nemecký historik a nositeľ Nobe-lovej ceny Theodor Mommsen.

V 20. storočí dominovali v bádani najmä vykopávky. Staršie práce sa sústreďovali na odkrytie stavebných zvyškov, pričom sa často prehliadli detaily stavebného vývoja jednotlivých nálezísk. Prekopali sa celé plochy kastelov. Súčasne však členovia Ríšskej Limes-Komisie v Nemecku mohli potvrdiť, že hranica mala skutočne drevenú palisádu, zatiaľ čo v Škótsku sa ukázalo, že Antoninov val bol budovaný z trávových mačín, ako je to opísané v *Historia Augusta*.

Techniky sa rýchlo zdokonalili. Nálezy ako mince a hrnčiarске výrobky, časom aj zbrane i ostatné drobné predmety, bolo možné presnejšie datovať. K lepšiemu poznaniu histórie nálezísk ďalej prispeli výhody stratigrafických výskumných metód.

Letecká archeológia

Letecká archeológia sa stala ďalším cenným nástrojom výskumu. Znamenitý opis rímskych vojenských oporných bodov v Sýrii od Aristida Poidebarda z dvadsiatych rokov 20. storočia a opis Jordánska od Sira Aurela Steina ostávajú dodnes významným zdrojom pre štúdium východnej hranice. Kniha Jea-

58. The timber palisade in Germany, excavated in 1894
Die Holzpalisade in Deutschland, 1894 ausgegraben
Drevená palisáda v Nemecku odkrytá v roku 1894

59. The preserved remains of the late Roman fort at Tokod are situated a few kilometres south of the river Danube (Hungary)
Die erhaltenen Ruinen des spätrömischen Kastells Tokod liegen einige Kilometer südlich des Donaulaufes (Ungarn)
Zachované ruiny neskororímskeho kastelu v Tokode ležia niekoľko kilometrov južne od Dunaja (Maďarsko)

based upon his aerial reconnaissance of North Africa and remains a major source for any study of this area.

Today, terrestrial and aerial survey is supplemented by remote sensing, in particular geophysical survey. So much of this work is facilitated by advances in computer technology in helping documenting and mapping. This will be a great advantage in international co-operation in the study of Roman frontiers. International co-operation in work on Roman frontiers began in the 19th century. In 1949 the Congress of Roman Frontier Studies was founded and has met regularly since in various countries. Today, research on the Frontiers of the Roman Empire brings together scientists from all over the world: the 22nd Congress in Ruse in Bulgaria was attended by 300 scholars from 30 countries in all 5 continents. Many universities are specialised in the study of Roman history and of the sites along the edge of the Roman Empire.

Jean Baradez' 1949 veröffentlichtes Buch zum *Fossatum Africae* basiert auf seinen Aufklärungsflügen über Nordafrika und ist und bleibt der Ausgangspunkt für das Studium dieses Gebietes. Die Methoden wurden rasch verbessert. Fundstücke wie Münzen und Töpferwaren, und im Lauf der Zeit auch Waffen und andere Kleinfunde, konnten besser datiert werden. Die Vorteile stratigraphischer Grabungsmethoden trugen weiter zum besseren Verständnis der Geschichte der Fundorte bei. Heute wird die Luftbildprospektion auf der Erde durch geophysikalische Messmethoden ergänzt. Fortschritte in der Computertechnologie sind eine wesentliche Hilfe bei der Dokumentation und Kartographie, ein großer Vorteil bei der internationalen Zusammenarbeit beim Studium der römischen Grenzen. Die internationale Zusammenarbeit entlang der Grenzen des Römischen Reiches begann bereits im 19. Jahrhundert. Im Jahr 1949 wurde der Limes-Kongress gegründet, der seither in regelmäßigen Abständen in verschiedenen Ländern zusammenkam. Heute bringt die Erforschung der römischen Grenzen Wissenschaftler aus der ganzen Welt zusammen: der 22. Limeskongress in Ruse in Bulgarien wurde von 300 Wissenschaftlern aus 30 Ländern und allen 5 Kontinenten besucht. Viele Universitäten sind auf das Studium der römischen Grenzen spezialisiert.

60. Excavations started in Vienna during the major construction work removing the former city defences in the second half of the 19th century

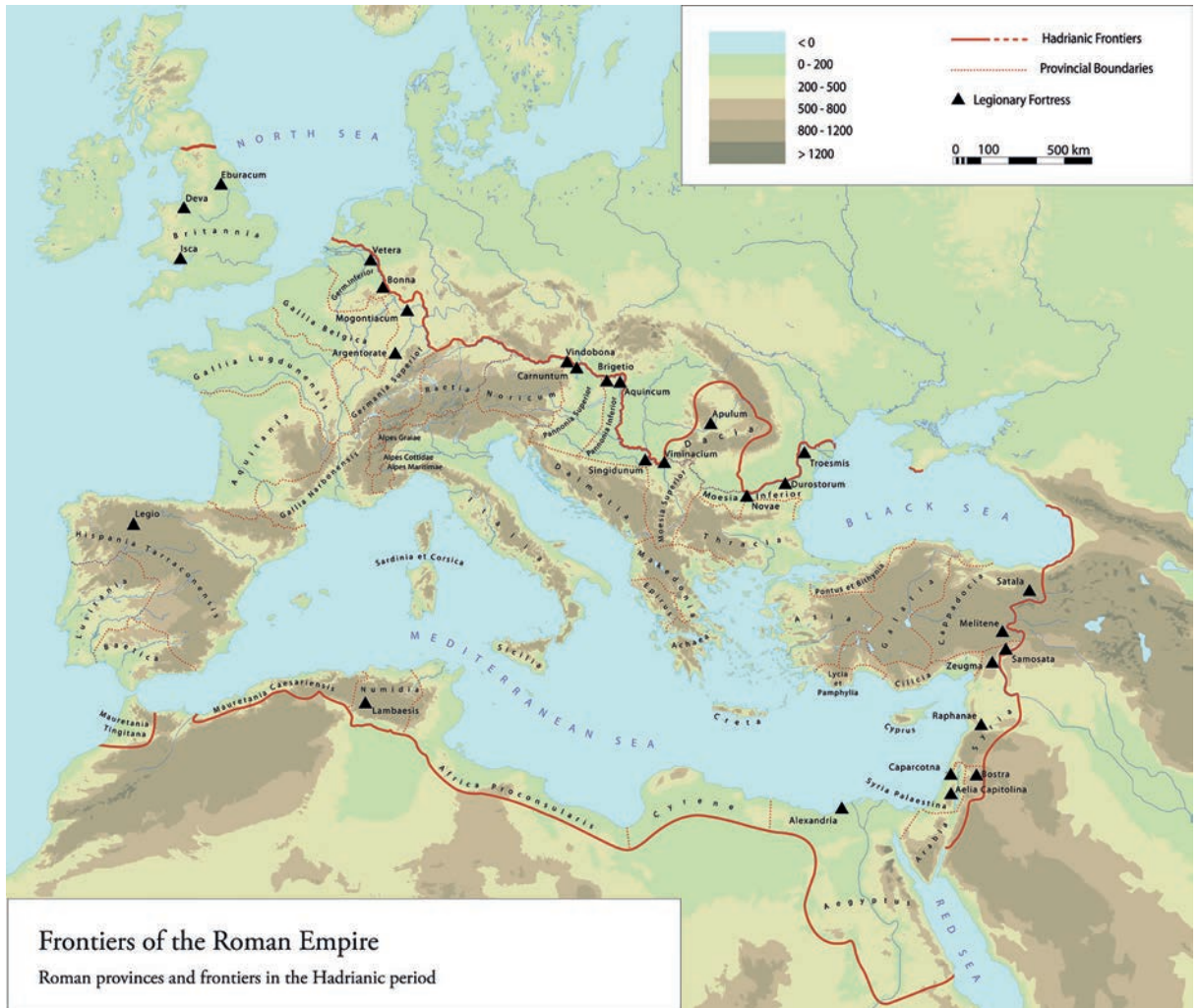
Vor mehr als 100 Jahren begannen die Ausgrabungen in Wien während der massiven Umbauten bei der Entfernung der alten Stadtbefestigungen

Pred viac ako 100 rokmi začali vo Viedni vykopávky pri masívnych prestavách po odstránení mestských hradieb

na Baradeza *Fossatum Africae* z roku 1949, ktorá sa opiera o jeho prieskumné lety nad severnou Afrikou, je a zostane východiskom pre štúdium tejto oblasti. Dnes prospekciu na zemi a zo vzduchu dopĺňajú geofyzikálne metódy. Pokroky v počítačovej technológii významne pomáhajú pri dokumentácii a mapovaní. To je veľmi výhodné pre medzinárodnú spoluprácu pri štúdiu rímskych hraníc.

Medzinárodná spolupráca pozdĺž hraníc Rímskej ríše začala už v 19. storočí. V roku 1949 bol založený Limes-Kongres a odvtedy sa pravidelne koná v rôznych krajinách. Dnes spája výskum rímskych hraníc vedcov z celého sveta: Na 22. Limes konferencii v Ruse v Bulharsku sa zúčastnilo 300 bádateľov z 30 krajín zo všetkých 5 kontinentov. Mnohé univerzity sa špecializujú na štúdium rímskych hraníc.

David J Breeze, Sonja Jilek, Andreas Thiel

61. Map of the Roman empire under the Emperor Hadrian (AD 117 – 138)
Karte des Römischen Reiches unter Kaiser Hadrian (117–138 n. Chr.)
Mapa Rímskej ríše za vlády cisára Hadriána (117 – 138 po Kr.)

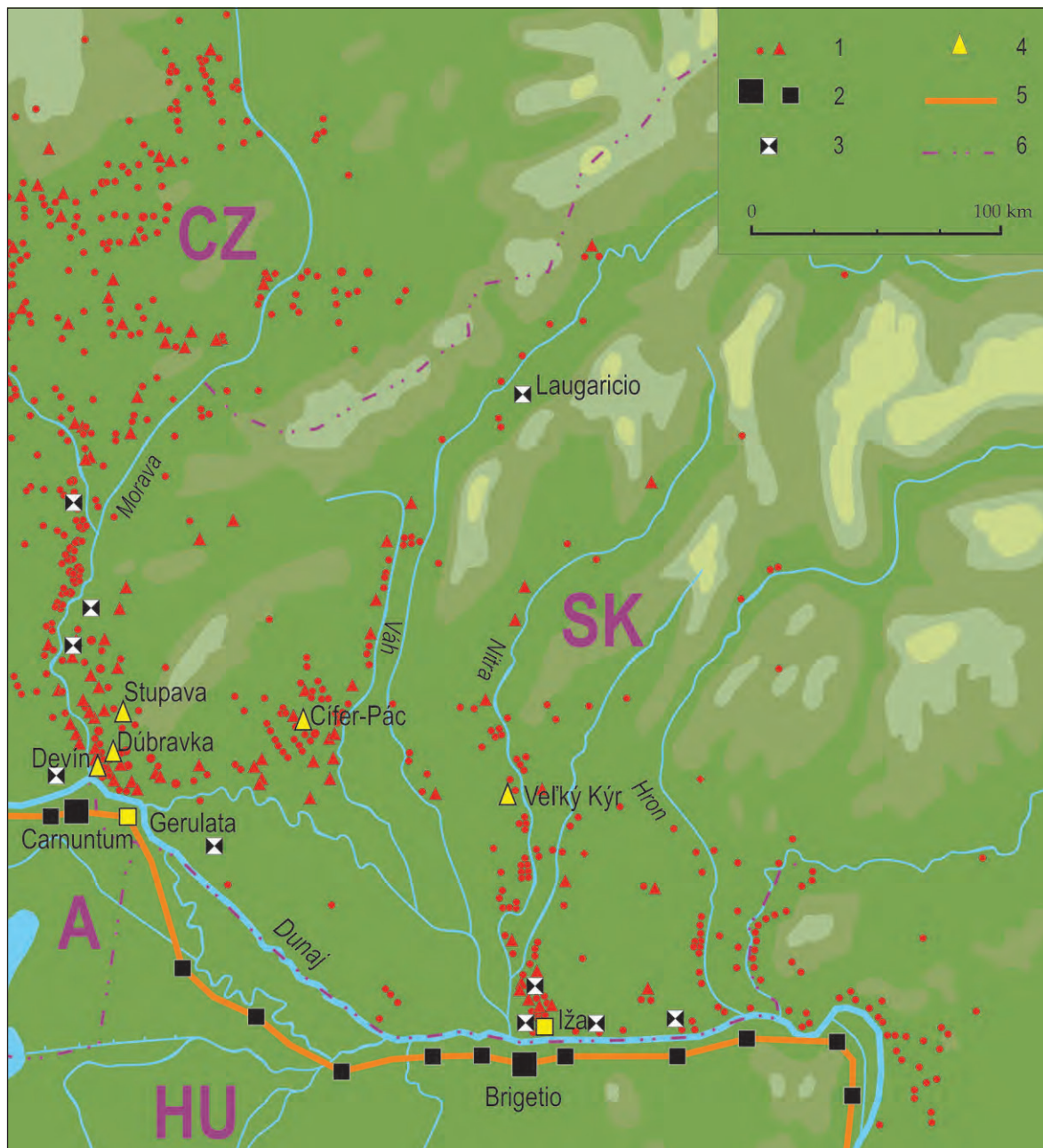
62. Tourism is not a modern phenomenon. This bowl was probably made as a souvenir of Hadrian's Wall (UK) in the second century AD
Der Tourismus ist kein modernes Phänomen. Diese Schüssel wurde wahrscheinlich im 2. Jahrhundert n. Chr. als Souvenir vom Hadrianswall (Großbritannien) hergestellt
Turizmus nie je žiadny moderný fenomén. Táto miska bola pravdepodobne zhotovená v 2. storočí po Kr. ako suvení z Hadriánovho valu (Veľká Británia)

63. Aquincum museum in Budapest (Hungary) founded in 1894
Das Aquincum-Museum in Budapest (Ungarn), gegründet 1894
Múzeum Aquincum v Budapešti (Maďarsko) založené v roku 1896

64. Roman stone monuments and inscriptions in Osijek Museum (Croatia)
Römische Steindenkmäler und Inschriften im Museum Osijek (Kroatien)
Římské kamenné pamiatky a nápisy v Múzeu v Osijeku (Chorvátsko)

65. The Roman frontier in north Pannonia and its forefield. 1 Germanic settlements and graves; 2 Roman frontier installations (Legionary and Auxiliary forts); 3 temporary Roman camps from Marcomannic Wars; 4 Roman buildings at the Quadic territory; 5 frontier road; 6 contemporary states borders

Die römische Grenze in Nordpannonien und ihr Vorland. 1 germanische Siedlungen und Gräberfelder; 2 römische Grenzanlagen (Legions- und Auxiliarlager); 3 temporäre römische Lager aus der Zeit der Maromannenkriege; 4 römische Bauten im Quadenland; 5 Limesstrasse; 6 heutige Staatsgrenzen

Rímske hranice v severnej Panónii a ich predpolie. 1 germánske sídliská a pohrebiská; 2 rímske hraničné opevnenia (legiónárske a auxiliárne tábory); 3 dočasné rímske tábory z doby markomanských vojen; 4 rímske stavby v krajine Kvádov; 5 limitná cesta; 6 dnešné štátne hranice

Roman Frontiers and Slovakia

Early intensive contacts between the inhabitants of the present-day Slovak territory and the Roman civilisation can be traced back to the 1st century BC. This fact is testified by surprising finds at the Bratislava Castle hill where a Celtic hill fort overlooked an *oppidum* lying at the intersection of two major transcontinental trade routes, the Amber and the Danube Roads. Unearthed in a recent research of the hill fort site have been impressive masonry remains built by Roman technique, for which no parallels dated to the same period have been found in the areas north of the Alps.

In later periods the frontier of the Roman Empire in the Middle Europe extended from Bavaria, through Austria, Slovakia and Hungary along the river Danube. A chain of a frontier fortifications connected by the *limes* road was situated on the right bank of the main Danubian flow. Only in the area of Žitný ostrov between contemporary Slovakia and Hungary the line was diverted, due the swamps, to the Moson Danube at the south. The major part of Slovakia so remained outside the territory of the Roman Empire. Only very small part of the territory of Slovakia on the right bank of the river Danube belonged to the province Pannonia Superior. On the Danube, south-western Slovakia had a very close connection to the northpannonian frontier, however, and such a close neighbourhood had a significant impact on the development in their fore field, too.

Early Roman fortifications on the northpannonian frontier originated under Claudius (41-54). Nevertheless, the permanent military camps on *limes* started to be built only under Domitian (81-96). During his era the frontier castle Gerulata situated southwest of Carnuntum was founded by the Romans. Its remains lie below the build-up area of Rusovce - contemporary suburb of Bratislava. Another Roman castle

Die römischen Grenzen und die Slowakei

Erstlich knüpfte das Gebiet der heutigen Slowakei die intensiven Kontakte mit der römischen Zivilisation bereits im 1. Jahrhundert vor Chr. Das bezeugen die überraschenden Entdeckungen auf dem Bratislavaer-Burgberg, auf der Akropolis des damaligen keltischen Oppidums, das sich am Schnittpunkt von zwei bedeutenden transkontinentalen Handelsadern, der Donau- und der Bernsteinstraße erstreckte. Nur unlängst wurden hier die Reste von den auf römische Art aufgebauten, monumentalen und repräsentativen Architekturen freigelegt, zu denen bisher keine Parallelen aus dieser Zeit in den nördlich der Alpen liegenden Gebieten bekannt sind.

Später verliefen die Grenzen des Römischen Reiches in Mitteleuropa von Bayern über Österreich, die Slowakei und Ungarn entlang der Donau. Die Kette durch die Limesstraße verbundenen Grenzanlagen lag auf der rechten Seite des Hauptstroms, nur im Gebiet der Schüttinsel zwischen Ungarn und der Slowakei wandte sich diese Linie wegen des sumpfigen Geländes nach Süden zum Mosonyer-Donauarm ab. Der wesentliche Teil der heutigen Slowakei ist so jenseits der Grenzen des Römischen Reiches geblieben. Direkt zur Provinz Pannonia Superior gehörte nur ein sehr kleiner Teil am rechten Donauufer. Doch das Gebiet der Südwestslowakei hat sich mit der Donau unmittelbar an die nordpannonischen Grenze angeschlossen und diese enge Nachbarschaft hat die Entwicklung auch in ihrem Vorland deutlich geprägt und beeinflusst.

Die früheren Militäranlagen an den nordpannonischen Grenzen wurden bereits unter Claudius (41-54) errichtet, jedoch mit dem Aufbau der ständigen Limeslagern hat man erst unter Domitian (81-96) begonnen. Damals gründeten die Römer südöstlich von Carnuntum auch das Limeskastell Gerulata. Seine Reste befinden sich unter der Bebauung der Gemeinde Rusovce, dem heutigen Vorort von

Rímske hranice a Slovensko

Zjavne územie dnešného Slovenska nadviazalo intenzívne kontakty s rímskou civilizáciou už v 1. storočí pred Kr. Svedčia o tom prekvapivé objavy na bratislavskom hradnom kopci, na akropole vtedajšieho keltského oppida, ktoré sa rozkladalo na križovatke dvoch významných transkontinentálnych obchodných tepien, Podunajskej a Jantárovej cesty. Len nedávno sa tu odkryli zvyšky monumentálnych a reprezentatívnych architektur vybudovaných rímskym spôsobom, ku ktorým dosiaľ nie sú z tohto obdobia známe žiadne paralely v oblastiach ležiacich severne od Álp.

Neskôr hranice Rímskej ríše prebiehali v strednej Európe od Bavorska cez Rakúsko, Slovensko a Maďarsko pozdĺž Dunaja. Refáz hraničných opevnení spojená limitnou cestou ležala na pravej strane hlavného toku, len v oblasti Žitného ostrova medzi Maďarskom a Slovenskom sa táto línia kvôli močaristému terénu odklonila na juh k Mošonskému Dunaju. Podstatná časť dnešného Slovenska tak zostala mimo hraníc Rímskej ríše. Priamo k provincii Pannonia Superior patrila len veľmi malá časť na pravom brehu Dunaja. Územie juhozápadného Slovenska sa však na Dunaji bezprostredne pripájalo na severopanónske hranice a toto tesné susedstvo výrazne poznačilo a ovplyvnilo aj vývoj v ich predpolí.

Včasné rímske opevnenia na severopanónskych hraniciach boli postavené už za Claudia (41-54), ale s výstavbou stálych limitných táborov sa začalo až za Domitiana (81-96). Vtedy založili Rimania juhovýchodne od Carnunta aj limitný kastel Gerulata. Jeho zvyšky sa nachádzajú pod zástavbou Rusoviec, dnešného predmestia Bratislavy. Druhý rímsky kastel ležal neďaleko iže pri Komárne. Vznikol neskôr za Marca Aurelia (161-180), a ako jediná limitná pevnosť na

was situated nearby village Iža by Komárno. It originated later, under Marcus Aurelius (161-180) and as the only fortress in this part of the frontier it was pushed forward to the left bank of the Danube.

At the territories behind the *limes* the Germanic tribes of Marcomanni and Quadi were settled. The Romans kept intensive and tied contacts with them. Under the rule of Marcus Aurelius the long-term fights started on the Danubian *limes* – so-called Marcomannic wars (166-180). Only after occupation of the territory by numerous Roman military units the resistance of Marcomanni and Quadi was broken. The places of Roman stay can be traced, besides known inscription from Trenčín, according to the remains of several Roman temporary field camps that were discovered in the vicinity of the Danube, at Žitný ostrov and at the river Morava.

On the territory of the southwestern Slovakia the unique phenomenon can be encountered – architectures built in Roman style but in the Germanic environment. The oldest traces of the Roman building activities from the era of Augustus were unearthed in Bratislava-Devín. Other buildings found in Stupava, Bratislava-Dúbravka, Cífer-Pác, Veľký Kýr (before Milanovce) and in Bratislava-Devín already come from later periods, namely from the 2nd, 3rd and late 4th century AD.

Slovakia was situated at the edge of the classical world but still was a close neighbour of the Roman Empire. The Roman influence left distinct traces not only at the territories along the frontier but also in its broader fore field.

Bratislava. Das zweite römische Kastell lag in der Nähe von Iža bei Komárno. Es ist später unter Mark Aurel (161-180) entstanden und wurde als einzige Limesbefestigung auf diesem Grenzabschnitt an die linke Donauseite verlegt.

In diesem Bereich jenseits des Limes siedelten damals germanische Stämme der Markomannen und Quaden, mit denen die Römer enge und intensive Beziehungen aufrechterhalten haben. Doch unter Mark Aurel entbrannten an den Donaugrenzen lang dauernde Kämpfe, die Markomannenkriege (166-180). Erst die Besetzung des feindlichen Hinterlandes durch die zahlreichen römischen Militärtruppen hat schließlich den Widerstand der Markomannen und Quaden zerbrochen. An die Aufenthaltsplätze von diesen Truppen, neben der bekannten Inschrift in Trenčín, deuten die Spuren von mehreren temporären römischen Feldlagern hin, die bis jetzt in der Slowakei in der Nähe der Donau, auf der Schüttinsel und im Marchgebiet entdeckt wurden.

Auf dem Gebiet der Südwestslowakei begegnen wir auch einem ganz außergewöhnlichen Phänomen und zwar den römischen, bzw. nach den römischen Vorbildern aufgebauten Architekturen im germanischen Milieu. Die ältesten römischen Bauspuren aus der augusteischen Zeit wurden in Bratislava-Devín freigelegt. Die anderen Bauten in Stupava, Bratislava-Dúbravka, Cífer-Pác, Veľký Kýr (früher Milanovce) und ebenfalls in Bratislava-Devín stammen aus dem 2., 3. bis aus spätem 4. Jahrhundert.

Die Slowakei befand sich am Rande der antiken Welt aber in unmittelbarer Nachbarschaft des Römischen Reiches. Sein Einfluss hat bedeutende Spuren nicht nur in eigener Grenzzone, sondern auch in ihrem breiteren Vorfeld hinterlassen.

tomto úseku hraníc bol predsunutý na ľavú stranu Dunaja.

V priestore za limitom vtedy sídlili germánske kmene Markomanov a Kvádov, s ktorými Rimania udržiavali tesné a intenzívne vzťahy. Za vlády Marca Aurelia však na dunajských hraniciach vypukli dlhotrvajúce boje, markomanské vojny (166-180). Až obsadenie nepriateľského územia početnými rímskymi vojskými jednotkami napokon zlomilo odpor Markomanov a Kvádov. Na miesta pobytu týchto jednotiek, okrem známeho nápisu v Trenčíne, poukazujú stopy viacerých dočasných rímskych poľných táborov, ktoré sa na Slovensku dosiaľ objavili v blízkosti Dunaja, na Žitnom ostrove a v Pomoraví.

Na území juhozápadného Slovenska sa stretávame aj s úplne ojedinelým fenoménom, a síce s rímskymi, resp. podľa rímskych vzorov postavenými architektúrami v germánskom prostredí. Najstaršie rímske stavebné stopy z augustovskej doby sa odkryli v Bratislave-Devíne. Ďalšie stavby v Stupave, v Bratislave-Dúbravke, Cífer-Páci, vo Veľkom Kýri (predtým Milanovce), a taktiež v Bratislave-Devíne pochádzajú z 2., 3. až neskorého 4. storočia.

Slovensko sa nachádzalo na okraji antického sveta, ale v tesnom susedstve Rímskej ríše. Jej vplyv zanechal výrazné stopy nielen v samotnej hraničnej zóne, ale aj v jej širšom predpolí.

Ján Rajtár

Archaeological Institute of the
Slovak Academy of Science,
Nitra

Ján Rajtár

Archäologisches Institut der
Slowakischen Akademie
der Wissenschaften, Nitra

Ján Rajtár

Archeologický ústav
Slovenskej akadémie vied,
Nitra

66. *The Devin cliffrock above the Danube river*
Der Thebner Felsen über der Donau
Devínske bralo vypínajúce sa nad Dunajom

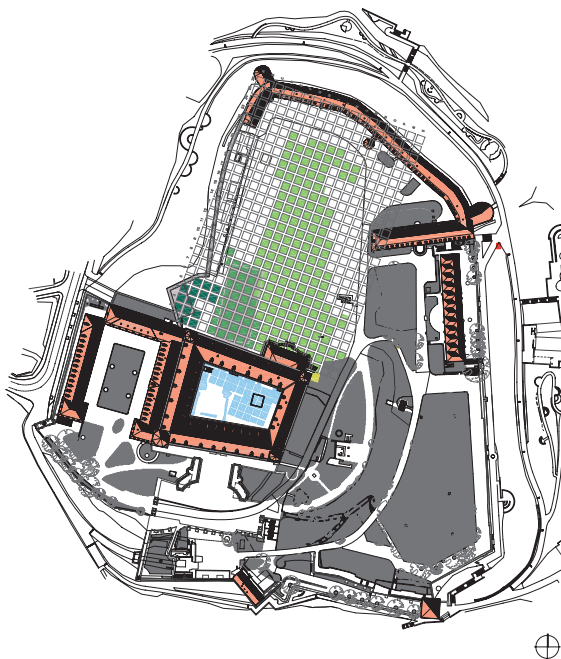

67. *Acropolis of the Bratislava castle – view from the south*
Akropolis der Burg von Bratislava – Blick vom Süden
Akropola Bratislavského hradu – pohľad z juhu

Bratislava Castle - The first Roman monumental architecture from the 1st century BC.

The Bratislava Castle hill has an excellent strategic position. The castle, overlooking the River Danube, has an elevation of 212 m and the hilltop terrace on which it stands provides spectacular panoramic views. Lying at an intersection of two ancient trade routes, the Amber Road and the Danube Route, the site was virtually preordained for construction of a Celtic hillfort. It has long been proved beyond doubt that, two thousand years ago, a Celtic settlement occupied the area of the present-day Old Town of Bratislava. Although its historic value is yet to be fully recognised, the place must have been a highly significant centre of the Boii Celts inhabiting the Danube area as testified by rich finds of fine residences on the hillfort from 1st century BC., surrounded by a settlement of farmsteads and artisan households with pottery, metalworking and coin minting artefacts, or unearthed fortifications, such as a V-shaped ditch, an earth rampart and a pincer gateway.

Concerning the internal layout of the Celtic *oppidum* it is supposed that a hillfort stood on top of the present-day castle hill which provided the

68. *Plan of the archaeological excavations 2008 – 2010*
Plan der archäologischen Ausgrabungen 2008 – 2010
Plán archeologických vykopávk 2008 – 2010

69. View on the northern terrace with Roman building I under the tent on the left
Blick auf die nördliche Terrasse mit dem Römischen Bau I unter dem Zelt - links
Pohľad na severnú terasu s Rímskou stavbou I pod stanom vľavo

Die Burg von Bratislava – erste monumentale Bauten auf römischer Bauart aus dem 1. Jahrhundert v.Chr.

Der Bratislavaer Burgberg befindet sich in einer ausgezeichneten strategischen Lage, die Akropolis selbst liegt in einer Höhe von 212 m ü. d. M. direkt über der Donau. Von der Burgterrasse hat man einen herrlichen Ausblick in alle Himmelsrichtungen. Dank der Kreuzung zweier wichtiger Handelsrouten – der Bernstein- und der Donaustraße – war diese Lage geradezu vorherbestimmt für die Akropolis eines keltischen Oppidums. Darüber, das sich im Bereich der heutigen Altstadt vor zweitausend Jahren eine keltische Stadt erstreckte, gibt es seit langem keine Zweifel. Zahlreiche Belege für palastartige Bauten aus dem 1. Jhr.v.Chr. auf der befestigten Akropolis, umringt von mehreren gewerblichen Siedlungen mit Münzprägung, Töpferhandwerk und Metallguss, sowie auch die entdeckten Befestigungselemente – Spitzgraben, Erdwall und Zangentor – bestätigen, dass es sich um ein bedeutendes Zentrum der Donauboier handelte, das aus historischer Sicht bislang bei weitem nicht genug geschätzt wurde.

Im Rahmen der inneren Aufteilung des keltischen Oppidums wurde am Gipfel des Bratislavaer Burgberges, der am besten geschützt war, die

Bratislavský hrad – prvé monumentálne stavby na rímsky spôsob z 1. storočia pred n.l.

Bratislavský hradný kopec má vynikajúcu strategickú polohu, akropola hradu leží v nadmorskej výške 212 metrov n. m priamo nad Dunajom. Z hradnej terasy je nádherný výhľad na všetky svetové strany. Križovatka Jantárovej a Podunajskej obchodnej cesty, priam predurčovala túto polohu na sídlo keltskej vládnucej elity. O tom, že na ploche dnešného obvodu Starého Mesta sa pred dvomi tisícami rokov rozprestieralo keltské mesto už dávno niet pochybností. Bohaté nálezy palácových stavieb z 1. storočia pred n. l. na opevnenej akropole, obkolesenej viacerými osadami výrobného rázu dokazujúci mincovníctvo, hrnčiarstvo a kovolejársku výrobu, ako aj dôkazy opevnenia – hrotitej priekopy, valu a kliešfovitej brány, len potvrdzujú, že išlo o veľmi významné stredisko podunajských Bójov, ktoré ešte zďaleka nebolo historicky docenené.

V rámci vnútorného členenia keltského oppida sa na vrchole Bratislavského hradného vrchu, ako najlepšie chráneného priestoru, predpokladala akropola. Výskumy vykonané na Bratislavskom hrade v rokoch 2008 až 2010 v troch rôznych polohách, preukázali neočakávané výsledky ohľa-

70. Castle courtyard during the excavations
Palasthof während der Ausgrabungen
Nádvorie paláca počas vykopávk

71. View under the tent in the castle courtyard with the
 roman pavement
Blick unter das Zelt auf dem Palasthof mit dem römischen
Pavimentum
Pohľad pod stan na nádvorí s rímskou dlažbou

72. Castle Courtyard, level of the roman type buildings cut-
 ting the interior of the object 115/09
Palasthof, Horizont der Bauten römischen Typs/die das
Interieur des Objektes 115/09 schneiden
Bratislavský hrad - nádvorie, horizont stavieb rímskeho
typu/ pretínajúce interiér objektu 115/09

best protection. Excavations conducted on three various sites of Bratislava Castle in 2008 – 2010 yielded unexpected finds related to the imports of Roman construction techniques into the milieu of Celtic settlements of Central Europe.

The most recent archaeological research of Bratislava Castle (a National Cultural Monument) began in 2008, fifty years after the last reconstruction and research. The research was conducted by the Municipal Monuments Preservation Institute in Bratislava and funded by the National Council of the Slovak Republic that is also the user and the managing body responsible for the castle complex. The project covered the castle's upper baileys and the area known as the northern terrace on which, above a single-level garage, construction of a replica of a formerly existing Baroque garden with a Riding Hall is planned. The research was due to political situation interrupted, significant discoveries of antique houses on the northern terrace were not finished, buildings in the castle courtyard and winter riding hall are waiting for its presentation to the public.

Objects of Roman Type Architecture in the Castle Courtyard

The classic *oppida* period horizon was represented by settlement constructions sunk in the underlying rock, the most distinct of them being the Building 115/09 with detected load-bearing elements of vertical structures, visible indoor arrangement and the interior area of about 103 m². The building was destroyed suddenly, by fire. The finds in the dark layer of charred debris on the floor level included a lump of melted Karlstein-type silver coins. The buildings in this site fell out of use in around mid 1st century BC and their sites were intersected by foundations of stone constructions known also as Roman masonry.

The buildings have survived in various conditions, the most significant being the discoveries of masonries with preserved remains of external walls and interior layout. A uniform building technique has been detected in the construction of foundations (dry-stone masonry laid in a foundation trench) as well as walls, and detailed research was conducted on a number of construction elements, such as interior wall plaster, or various types of floors including masonry floors or those made of non-durable materials. The horizon

Akropolis angenommen. Die Ausgrabungen auf der Bratislavaer Burg in den Jahren 2008 bis 2010 lieferten in drei verschiedenen Grabungsflächen unerwartete Ergebnisse in Bezug auf den Import antiker Bautechniken in den Bereich der keltischen Oppida Mitteleuropas.

Archäologische Ausgrabungen im Areal des Nationalen Kulturdenkmals – Bratislavaer Burg begannen im Jahre 2008, fünfzig Jahre nach der letzten Rekonstruktion und Nachforschungen. Die Grabungsarbeiten verliefen unter der Leitung des Stadtinstituts für Denkmalpflege in Bratislava. Finanziert wurden diese neuen Arbeiten vom Nationalrat der Slowakischen Republik, der das ganze Burgareal gleichzeitig auch verwaltet. Zum Schwerpunkt der Forschung wurde das Burgpalais und die sogenannte nördliche Terrasse, an deren Stelle über einer einstöckigen Garage eine Replik des Barockgartens mit dem Gebäude der Winterreithalle entstehen soll. Die Forschungen wurden in der Hälfte des Jahres 2010 als Folge des politischen Klimawechsels unterbrochen, die wichtigen Funde der antiken Bauten auf der Nordterrasse nicht zu Ende geforscht, die Bauten im Ehrenhof und Winterreithalle warten noch auf Ihre Präsentation.

Objekte der gemauerten Architektur des römischen Typus auf dem Ehrenhof

Den spätlathenezeitlichen Siedlungshorizont des 1. Jahrhunderts v. Chr. unter dem heutigen Ehrenhof der Bratislavaer Burg repräsentierten sowohl Objekte und Situationen aus der klassischen Oppidazeit, als auch Situationen und gemauerte Bauten römischen Typs, die noch während der Spätlathenezeit auf Bestellung der heimischen Elite erbaut wurden.

Der klassische Horizont der Oppidazeit wurde durch Siedlungsobjekte belegt, die in den Felsuntergrund gehauen waren. Das deutlichste unter ihnen war Objekt 115/09 mit erfassten Tragelementen vertikaler Baukonstruktionen und mit innerer Nutzfläche von etwa 103 m². Das Objekt wurde bei einem Brand vernichtet. Aus einer dunklen Holzkohleschicht an der Oberfläche des Fußbodens stammte unter anderem auch der Fund eines Klumpens von zusammengebackenen silbernen Münzen vom Typ Karlstein. Zum Untergang dieser Objekte kam es um die Mitte des 1. Jhr. v. Chr. Deren Grundrisse wurden anschließend durch die Fundamente gemauerter Bauten geschnitten, die wir auch als gemauerte Bauten römischen Typs bezeichnen. Der Erhaltungszustand ihrer Grundrisse war verschieden. Am wichtigsten waren diejenigen

dom importu antických stavebných technik do keltského oppidálneho prostredia v strednej Európe.

Archeologický výskum areálu Národnej kultúrnej pamiatky - Bratislavského hradu sa začal v roku 2008, 50 rokov od poslednej rekonštrukcie a výskumov. Vykonávateľom výskumu bol Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave. Investorm nových prác bola Národná rada SR, ktorá je zároveň aj správcom a užívateľom hradného areálu. Ťažiskom výskumu sa stal hradný palác a tzv. severná terasa, v mieste ktorej by mala, nad jednopodlažnou garážou, vzniknúť replika barokovej záhrady s budovou Zimnej jazdiarne. Výskum bol v polovici roka 2010 v dôsledku politickej situácie prerušený, významné objavy antických stavieb na severnej terase neboli doskúmané, stavby na nádvorí a v Zimnej jazdiarni čakajú na svoju adekvátne prezentáciu verejnosti.

Objekty murovaných architektur rímskeho typu na nádvorí paláca

Neskorolátenský sídliskový horizont z 1. storočia pred n. l., pod dnešným nádvorím Bratislavského hradu reprezentovali objekty a priestorové situácie ako z klasického oppidálneho obdobia, tak priestorové situácie a objekty murovaných architektur rímskeho typu, budované na objednávku domácej elity ešte stále v neskorolátenskom období.

Klasický horizont oppidálneho obdobia doložili sídliskové objekty zahĺbené do skalného podlažia. Najvýraznejší medzi nimi bol objekt 115/09, so zachytenými nosnými prvkami vertikálnych stavebných konštrukcií, s vnútorným usporiadaním a využívaním interiéru o ploche cca 103 m². Objekt zanikol náhle, požiarom. Z tmavej uhlíkovej vrstvy, z úrovne povrchu jeho podlahy, pochádzal o. i. nález hrudky spečených strieborných mincí typ Karlstein. K zániku týchto objektov došlo okolo polovice 1. storočia pred n. l. Následne aj ich zaniknuté pôdorysy, prežali základy murovaných architektur, pre ktoré používame aj označenie murované architektúry rímskeho typu.

Dochovanie ich pôdorysov bolo rôzne. Najdôležitejšie boli situácie, keď sa podarilo odkryť stavby s dochovanou konštrukciou ako obvo-

73. Jozef Kováč, archaeologist, during cleaning of the opus signinum pavement
 Jozef Kováč, Archäologe, während der Säuberung des opus signinum Bodens
 Jozef Kováč, archeológ pri čistení dlažby typu opus signinum

74. Reconstruction of the meander ornament
 Rekonstruktion des Mäander Ornaments
 Rekonštrukcia meandrového vzoru

75. Torso of the pavement with meander and rosette pattern
 Torso des Bodens mit Mäander und Rosetten
 Torzo zachovanej dlažby s meandrom a kvetinovým motívom

dated to around mid 1st century BC was identified as the one associated with the initial construction phase. Although the dating is not absolutely accurate, it is clearly evident (especially from the context of the Building 115/09 and several Roman-type masonries) that the Roman buildings were erected on the site of the previously existing constructions of the classic oppida period.

The Building 7/2008, found under the north-east part of today's castle courtyard and the northern part of the eastern basement section of the upper bailey, was conserved for presentation purposes as an *in situ* display of Roman masonry.

The building probably had a rectangular floor plan, whose length in the west-east and north-south axes was 23.5 m and 9 m respectively. Its interior layout could not be discerned. The surviving portions were the foundations and wall remains as well as negative imprints of the foundation trenches resulting from infill. The shape of the structure is evident only in the eastern basement portion. The eastern end of the masonry, stretched in the west-east direction, is reinforced with massive sandstone corner blocks. The walls are built of quarried stones bound with good-quality gravel-and-lime mortar and have distinct remains of coating, with blotches of daubed mortar visible mainly near the corner. Traces of original levelling made of gravel-and-lime mortar separating the foundations and the walls have also been found on the exterior side. The foundation trench can be identified in the form of a 180 cm wide negative imprint section. In the period between the 9th and 11th century the major part

Situationen, wo man Bauten freilegen konnte, bei denen sowohl die Konstruktion der Umfassungswände als auch die innere Gestaltung erhalten blieben. Im Rahmen ihrer Bautechnik wurde eine einheitliche Vorgehensweise beim Anlegen des Baus (trockenverlegte Steine in einem Fundamentgraben) sowie bei oberirdischen Konstruktionen (zum Objekt des Studiums wurden Details wie Innenputze, verschiedene Typen innerer Bodenbeläge, gemauerte Fußböden oder Fußböden aus nicht dauerhaften Materialien) angewandt. Die Anfangsphase der gemauerten Bauten wird mit dem Horizont um die Mitte des 1. Jhr. v. Chr. in Zusammenhang gebracht. Dies ist natürlich keine definitive Datierung, obwohl insbesondere die Kontexte des Objektes 115/09 und einiger gemauerter Bauten römischen Typs überzeugend belegen, dass die Fundamentgräben der obengenannten Gebäude römischen Typs in das bereits untergegangene Objekt 115/09 aus der klassischen Oppidazeit angelegt wurden.

Aus dem Horizont gemauerter Architektur römischen Typs wurde für die Präsentation „in situ“ das Objekt 7/2008 gewählt, das unterhalb des Nordostteils vom heutigen Ehrenhof und im Nordteil vom östlichen Souterrain des Burgpalastes identifiziert wurde.

Es handelte sich vermutlich um einen rechteckigen Bau. Die W-O-Seite war 23,5 m lang und die N-S-Seite wurde in einer Länge von 9 m erfasst. Die innere Aufteilung des Baus konnte man im Gelände nicht identifizieren. Im Grundriss erhielt sich der Bau sowohl in der Masse des Fundament- sowie oberirdischen Mauerwerks, als auch in der Linie zugeschütteter Negative der Fundamentgräben. Die Baumasse dieses Gebäudes kennen wir nur im Raum des östlichen Souterrains. Das Mauerwerk dehnt sich in Richtung W-O und im Osten ist es mit großen Eckquadern aus Sandstein beendet. Gebaut wurde es aus Bruchstein, der durch qualitativ hochwertigen kieshaltigen Kalkmörtel verbunden ist. Die Oberflächenbehandlung des oberirdischen Mauerwerks ist deutlich sichtbar, die Flächen grob verstrichenen Mörtels kann man hauptsächlich in Richtung zu der Ecke hin beobachten. An der Grenze zwischen dem Fundament- und dem oberirdischen Mauerwerk des Baus erschien auf der Außenseite auch die Linie der ursprünglichen Nivellette des kieshaltigen Kalkmörtels. Das Negativ des Fundamentgrabens erhielt sich in einem Schnitt mit einer Breite von 180 cm. Der Großteil der Umfassungsmauern dieses Baus einschließlich der trockenverlegten Steine in der Linie der Fundamentgräben wurde erst während des 9. bis

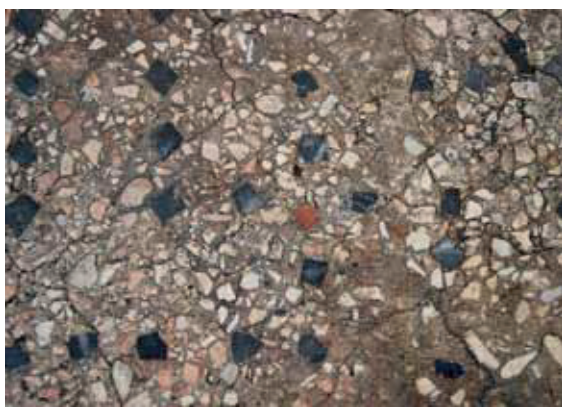

76. *Opus signinum pavement of the building 7/08*
Opus signinum Boden des Objektes 7/08
Dlažba typu opus signinum – objekt 7/08

dovej hmoty, tak aj interiérových úprav. V ich stavbejnej technike sa zachytil jednotný postup ako pri zakladaní stavby (na sucho ukladané kamene do základovej ryhy) tak aj pri nadzemných konštrukciách (predmetom štúdia sa stali detaily ako vnútorné omietky, rôzne typy interiérových podláh, murované podlahy, alebo podlahy z netrvanlivých materiálov). Počiatočná fáza murovaných architektur je spájaná s horizontom okolo polovice 1. storočia pred n. l. Nie je to jednoznačné absolútne vyjadrenie, aj keď najmä kontexty objektu 115/09 a niekoľkých murovaných architektur rímskeho typu presvedčivo dokazujú, že základové žlaby uvedených stavieb rímskeho typu boli založené už do zaniknutého objektu 115/09 z klasického oppidálneho obdobia.

Predmetom prezentácie stavby „in situ“ horizontu murovaných architektur rímskeho typu, sa stal objekt 7/2008, identifikovaný pod severovýchodnou časťou dnešného nádvorja a v severnej časti východného suterénu hradného paláca.

Išlo o stavbu pravdepodobne obdĺžnikovitého pôdorysu. V osi Z-V mala stranu dlhú 23,5 m a v osi S-J zachytenú v dĺžke 9 m. Vnútorne členenie stavby sa v teréne identifikovať nepodarilo. Stavba sa v pôdoryse dochovala jednak v hmote základového aj nadzákladového muriva, jednak v línii zasypaných negatívov základových žlabov. V hmote túto stavbu poznáme iba z priestoru východného suterénu. Murivo sa tiahne v línii Z-V a z východu je ukončené výraznými nárožnými pieskovcovými kvádrmi. Použili lomové kamene spájané kvalitnou štrkovápennou maltou. Povrchová úprava nadzákladového muriva je zreteľná, plochy na hrubo rozotretej malty sú vidi-

77 a.b.c. Detailed view on the meander, swastika and rosette pattern of the *opus signinum* pavement
 Detaillierte Ansicht auf das Mäander Motiv, Swastika und Rosette des *opus signinum* Bodens
 Detailný pohľad na meandrové, svastikové a rozetové vzory dlažby typu *opus signinum*

of the building's external walls including its dry-stone masonry of the foundation trenches was dismantled and the site was covered with construction rubble.

The *in situ* conserved Building 7/2008 had an interior smoothed-surface masonry floor of the *pavimentum* type. In the *pavimentum* flooring technique the first step was the levelling of the firm ground composed of layers of clay with addition of crushed granite. The prepared ground was then covered with a layer of quarried stones of ca. 10 – 13 cm in size, which were then coated with a layer of yellow homogeneous clay. The entire so-prepared underlying level of the floor was then compacted and covered with a 10 cm thick layer of gravel-and-lime slurry. The surface of the partially solidified floor plane was subsequently covered with a fine upper coat about 1 cm thick. The decorative surface of the floor was created by setting small white and colourful stones into the floor bed, forming geometric artwork (the *opus signinum* floor). The motif of the design depended on its position on the floor – while a rosette pattern was used in the floor centre, the area around it was decorated with a meandering line of swastikas. The design of rosettes, spaced at 20 cm intervals, consists of a tiny central piece of a pink or red stone with four grey stones around it. The meander design was exclusively made of finely worked pieces of dark grey, black and brick-red stone, spaced at around 3 – 4 cm. The meander belt, formed by interlaced swastikas, was about 80 cm wide. The plain undecorated *pavimento* covering the space between the edge of the meander and the walls of the building suggests that this floor area might have been decorated with paints. Petrographic analysis revealed that the interior floor was constructed with the use of white, pink and grey limestones and dolomites of the Triassic and Jurassic periods probably come from the areas of Devínska Kobyla, the Devín Castle hill, or the Hainburg Hills, these being the nearest locations where such types of rock are found. They may, however, come from other areas in the Slovak or Austrian territory as well. The use of a nearby source is implied by the fact that the types of crushed stones contained in the floor slurry are the same as those used in the artwork. The pink spotted limestone did not have a local origin; the nearest similar, albeit not identical rocks can be found in the Myjava region (western Slovakia), though the material might as well be of Austrian provenance.

11. Jahrhunderts auseinandergenommen und anschließend nur noch mit Bauschutt zugeschüttet. Das Begehungsniveau im Interieur des „in situ“ präsentierten gemauerten Objektes 7/2008 wurde mit einem festen Bodenbelag versehen. Es handelte sich um einen verfestigten Interieurboden, das sog. Pavimentum, mit geglätteter Oberfläche. Angelegt wurde der Pavimentum-Boden auf eine planierte kompakte Geländeoberfläche mit Lehmschichten und Schichten mit beigemischtem Granitsplitt. Auf eine solchermaßen behandelte Oberfläche hat man eine Bruchsteinschicht aus etwa 10 bis 13 cm großen Steinen aufgetragen, mit gelber homogener Tonerde zugeschüttet und diese ganze Grundschrift des Fußbodens dann verfestigt. Anschließend begann man mit dem Auftragen eines Kies-Kalk-Gemisches mit einer Stärke von 10 cm. Die Oberfläche des mäßig erhärteten Kerns wurde dann schließlich mit der feinen, etwa 1 cm starken obersten Schicht überzogen. In den Estrich des Bodenbelags wurden weiße sowie bunte Steinchen zu einem dekorativen geometrischen Motiv zusammengesetzt (Fußboden vom Typ „Opus signinum“). Die Form des Motivs hing von seiner Lage im Rahmen des Fußbodens ab. Im mittleren Teil des Bodens hat man ein Rosettenmotiv angewandt. Rund um das zentrale Motiv befand sich ein aus Swastiken zusammengesetzter Mäander. Die „Rosetten“ bestehen aus je einem rosigen bis roten Steinchen in der Mitte und vier grauen Steinchen rund herum. Einzelne Rosetten sind 20 cm voneinander entfernt. Für den Mäander verwendete man ausschließlich bearbeitete Steinchen dunkelgrauer, schwarzer und ziegelroter Farbe in Abständen von ungefähr 3-4 cm. Das Mäanderband war etwa 80 cm breit und stellte ein Flechtwerk aus Swastiken dar. Anhand der petrographischen Analyse verwendete man zur Herstellung des Interieurbodens weiße, rosafarbene und graue Kalksteine und Dolomite triassischen und jurassischen Alters die vermutlich aus dem Gebiet des Thebener Kogels (Devínska Kobyla), des Devíner Burgberges oder der Hainburger Bergestammen. Dies sind die nächstgelegenen Aufschlüsse derartiger Gesteine. Es ist aber gut möglich, dass sie auch aus anderen Teilen der Slowakei oder Österreichs stammen könnten. Für eine nähere Quelle spricht auch die Tatsache, dass der Fußboden auch Splitt von denselben Gesteinen enthält, von denen die bearbeiteten Steinchen stammen. Der rosafarbene gefleckte Kalkstein stammt nicht aus der Nahumgebung. Die nächsten vergleichbaren, wenn auch nicht identischen Kalksteinsorten findet man in der Region Myjava

teľné najmä smerom k nárožiu. Na rozhraní základového a nadzákladového muriva stavby z exteriérovej strany, sa objavila aj línia pôvodnej štrkovápennej maltovitej niveleety. Základový žľab sa v negatívne dochoval v reze, o šírke 180 cm. Až v priebehu 9. – 11. storočia bola väčšia časť obvodových múrov tejto stavby rozobratá, vrátane kameňov kladených na sucho, v línií základových žľabov a zasypaná už len zostatkovým stavebným sufovitým materiálom.

Pochôdznu úroveň interiéru murovanej architektúry „in situ“, objekt 7/2008 upravili položením murovanej dlažby. Išlo o interiérovú murovanú dlažbu tzv. pavimentum, s úpravou povrchu hladením. Dlažbu – pavimentum, stavebne založili na splanírovaný kompaktný terén, tvorený hlinítymi vrstvami a vrstvami s prímiesou žulovej drte. Na upravený terén naniesli vrstvu lomových kameňov o veľkosti cca 10 až 13 cm, ktoré prisypali vrstvou žltého homogénneho ílu a celú túto základovú vrstvu dlažby zhuťnili. Následne začali s nanášaním murovanej štrkovápennej jadrovej dlažby o hrúbke 10 cm. Na povrch mierne stuhnúťo jadra nakoniec naniesli jemný poter vrchnej zložky dlažby o hrúbke cca 1cm. Do povrchovej úrovne dlažby vložili biele ako aj farebné kamienky, ktoré vytvárali geometrický výzdobný motív povrchu dlažby (podlaha typu „opus signinum“). Podoba motívu závisela od jeho polohy v rámci dlažby. V centrálnej časti dlažby použili motív vo forme „rozety“. Okolo centrálneho motívu použili meander v podobe svastík. „Rozety“ sú tvorené z kamienka ružovej až červenej farby a štyroch šedých kamienkov okolo neho. Vzdialené sú od seba 20 cm. Na meander použili výhradne opracované kamienky tmavošedej, čiernej a tehlovočervenej farby s rozstupmi okolo 3 – 4 cm. Meandrový pás bol široký cca 80cm a vytváral prepletenec svastík. Do priestoru medzi okrajom meandru a obvodovým murivom stavby z interiérovej časti však naniesli len pás geometricky nezdobeného pavimenta, nevycludujeme, že mohlo byť zdobené farebným náterom. Podľa petrografickej analýzy na výrobu interiérovej dlažby použili biele, ružové a sivé vápence a dolomity triasového a jurského veku pochádzajúce pravdepodobne z oblasti Devínskej Kobylky, devínskeho hradného vrchu alebo Hainburských vrchov. To sú najbližšie lokality podobných hornín. Nie je vylúčené, že by mohli pochádzať aj z iných častí Slovenska, alebo Rakúska. Pre bližší zdroj hovorí to, že v dlažbe sa nachádzajú i rozdrvené kúsky tých istých hornín, ako sú opracované kamienky. Ružový škrvňitý vápenec nemá pôvod v blízkom

78. North-east part of the castle courtyard, trench NS30/09 and NS31/09 - leveling layer of the roman type architecture

Nord-östlicher Teil des Palasthofes, Sonden NS30/09 und NS31/09 – Planierungsnivelette der Bauten römischen Typus

Bratislavský hrad - nádvorie, sondy NS30/09 a NS31/09, severozápadná časť nádvorí, niveleta planírky stavieb rímskeho typu

79. Vertical cut of the roman type pavement of the building 7/08

Schnitt durch den Boden des römischen Typus des Objektes 7/08

Rez dlažbou rímskeho typu objektu 7/08

80. Archaeological commission on the castle courtyard
Archäologische Kommission auf dem Palasthof
Archeologická komisia na nádvorí paláca

The function of this building, by area the largest construction discovered to date, remains unknown. Some clues may be derived from its position in relation to public areas, as well as from the basic decoration motifs of the *opus signinum* floor, its spatial analysis, and comparison with known analogous Mediterranean specimens. The massive Roman constructions built in the Bratislava hill fort were probably commissioned by the nobility of the local Celtic *oppidum*. The castle courtyard contains a complex of buildings erected around a central public area which might have served as a gathering place. So far at least two phases of Roman-technique construction have been detected in the courtyard research. In a short time span the site saw emergence of a central public space of about 50 x 20 m, surrounded by constructions in the north, west and south. The gathering area was levelled by chiselling or by a cover of crushed granite to eliminate surface irregularities and to create an even ground. The site was evenly graded for drainage towards an open space to the east. The Building 7/2008, partly conserved as an *in situ* display, was probably a dominant facility with a west-east orientation, erected within sight of the Celtic *oppidum* outskirts. The destruction layer of the Roman masonry relics contained late La Thene potsherds (1st century BC) as well as fragments of amphorae imported from the Roman territory or other artefacts of foreign provenance, such as a thin-walled cup. After the old building fell out of use, its rubble was spread flat to form a distinct levelling layer topped with a floor plane. Crucial for the Roman masonry dating is the position of the Roman structures revealing that they were erected on the sites of the older and already defunct buildings of the classic *oppida* era in the late La Thene period. Some hints may also be provided by the development of the settlement on Magdalensberg Hill, Austria, where in around mid 1st century BC the local Celtic *oppidum* evolved into a wealthy settlement of traders from the South.

(Westslowakei) und möglicherweise auch in Österreich.

Die Frage nach der Funktion dieses Baus bleibt offen. Hinsichtlich der Fläche handelt es sich vorerst um das größte identifizierte Gebäude. Der Schlüssel zu seiner Erkennung liegt höchstwahrscheinlich sowohl in seiner Lage an einem öffentlichen Platz, als auch in der Kenntnis über die Anordnung der dekorativen Hauptelemente des Fußbodens vom Typ *Opus signinum* und deren Raumanalyse mit Rücksicht auf bekannte Analogien vor allem aus dem Mittelmeergebiet.

Die monumentalen römischen Bauten im Bereich der Bratislavaer Akropolis ließ vermutlich die herrschende Oberschicht auf hiesigem keltischem Oppidum bauen. Im Ehrenhof handelte es sich um einen Komplex von Gebäuden, die rund um einen zentralen öffentlichen Versammlungsplatz gebaut wurden. Im Rahmen des Ehrenhofs kennen wir bislang mindestens zwei Bauphasen der gemauerten Architektur römischen Typs. Innerhalb einer kurzen Zeit entstand hier ein zentraler öffentlicher Platz mit einer Fläche von ungefähr 50 x 20 m, der von Norden, Westen und Süden von Gebäuden umgeben war. Die Oberfläche des Versammlungsplatzes wurde entweder behauen, oder mit Granitsplitt bestreut, um die Unebenheiten zu korrigieren und ein ebenes Begehungsniveau zu schaffen. Das Gelände wurde in Richtung Osten zum Freiplatz hin regelmäßig abschüssig gemacht. Das gemauerte Objekt 7/2008, teilweise „in situ“ präsentiert, hatte vermutlich die Funktion eines dominanten Gebäudes. Es war in Richtung W-O orientiert und visuell mit dem Suburbium des keltischen Oppidums verbunden.

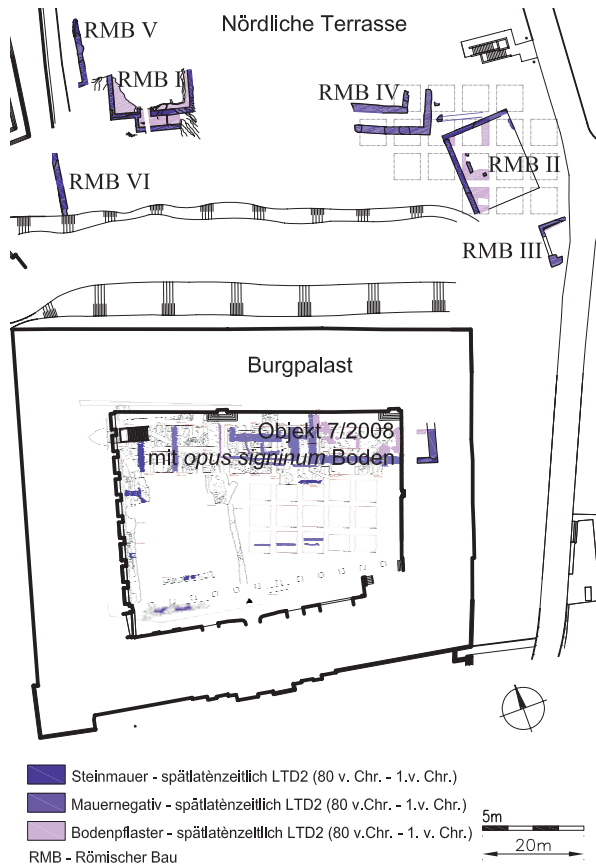
Aus dem Verfallshorizont der Bauten römischen Typs stammt sowohl spätlatthenezeitliches Scherbenmaterial (1. Jhr. v. Chr.), als auch Fragmente importierter römischer Amphoren und andere Importwaren – z. B. Fragment eines dünnwandigen Bechers. Nach dem Untergang der Bauten wurden ihre oberirdischen Teile innerhalb einer deutlichen Planierung zerstreut, die oben von einer Behebungsschicht überdeckt wurde. Eine große Bedeutung für die Datierung der gemauerten Bauten römischen Typs aus dem Ehrenhof haben diejenigen Fundsituationen, die das Anlegen dieser Bauten in die bereits verfallenen spätlatthenezeitlichen Objekte aus der klassischen Oppidazeit belegen. Einen wichtigen Anhaltspunkt kann auch die Entwicklung auf dem Magdalensberg liefern, wo ebenfalls um die Mitte des 1. Jhr. v. Chr. im Anschluss an das keltische Oppidum eine reiche Siedlung der Händler aus dem Süden entstand.

okolí. Najbližšie podobné i keď nie identické horniny sú v oblasti Myjavy (západné Slovensko), nie je vylúčené že môže ísť aj oblasť Rakúska.

Otázka funkčného využitia tejto architektúry zostáva otvorená. Vzhľadom na plochu ide o najväčšiu doteraz identifikovanú stavbu. Klúčom k jej poznaniu môže byť ako poloha v kontakte s verejným priestranstvom, tak aj znalosť usporiadania základných výzdobných motívov dlažby typu *opus signinum* a ich priestorová analýza, vo vzťahu k známym analógiám najmä z oblasti Stredomoria. Monumentálne stavby rímskych architektúr si v priestore bratislavskej akropoly nechala zhotoviť pravdepodobne vládnuca vrstva tunajšieho keltského oppida. V prípade nádvorí išlo o komplex stavieb postavených okolo centrálnej verejnej plochy - zhromaždiska. Zatiaľ v rámci priestoru nádvorí hovoríme minimálne o dvoch stavebných fázach murovaných architektúr rímskeho typu. V krátkom čase tu vznikol centrálny verejný priestor o rozmeroch približne 50 x 20m, obštvaný zo severu, západu a z juhu. Niveletu zhromaždiska upravili buď zosekaním, alebo posypom zo žulovej drte, ktorá korigovala nerovnosti a vytvárala regulérnu pochôdznu úroveň. Terén priebežne vyspádovali k otvorenému priestoru smerom na východ. Murovaná architektúra, objekt 7/2008, sčasti prezentovaná „in situ“ pravdepodobne plnila funkciu dominantnej stavby, s orientáciou v smere Z-V, vizuálne prepojená so suburbium keltského oppida.

Z nálezov zo zánikového horizontu architektúr rímskeho typu pochádza neskorolaténsky črepový materiál (1. storočie pred n.l.), ale aj fragmenty importovaných amfor z rímskeho prostredia, ako aj iné importy – napr. fragment tenkostenného pohára. Po ich zániku boli nadzemné časti rozťahané do výraznej planírky, z hora uzavretej pochôdznu niveletou. Pre datovanie murovaných architektúr rímskeho typu z nádvorí, majú mimoriadny význam situácie dokazujúce ich založenie do už zaniknutých neskorolaténskych objektov z klasického oppidálneho obdobia. Dôležitým spojovacím článkom môže byť aj vývoj na lokalite Magdalensberg, kde tiež okolo polovice 1. storočia pred n.l. vzniká v nadväznosti na keltské oppidum bohatá osada kupcov z juhu.

Roman Building I in the Winter Riding Hall

81. Plan of the castle area with the Roman type buildings
 Plan des Schlossareals mit den sog. Bauten des römischen
 Typus
 Plán hradu so stavbami rímskeho typu

82. Walls of the Roman building I right after the discovery
 Krone des Römischen Baus I gleich nach der Entdeckung
 Koruna muriva Rímskej stavby I tesne po odkrytí

The original Baroque horse arena, known as the Winter Riding Hall from the time of the Empress Maria Theresa of Austria was situated on the northern terrace of the castle, west of the Baroque garden. It was destroyed by a devastating fire in 1811. While the southern part of the Riding Hall stood on a filled-up medieval moat, the foundations of its northern section extended into the area of an old quarry. Only a small part of original terrain remained undisturbed by construction and it was this site where shortly after beginning of excavations the archaeologists unearthed a stone structure whose discovery caused much surprise and excitement. The masonry with preserved remains of interior plaster and floor was later marked as "Roman building I" in the project identification list.

The walls of "Roman building I" consist of outer faces of quarried granite stones and ashlar laid in courses and bound by quality gravel-and-lime mortar, and an inner filling of Roman concrete. The thickness of preserved walls is about 30, 60 or 90 cm, i.e. multiples of the Roman foot. More massive walls, whose thickness ranged from 90 to 100 cm, were probably built to support two upstairs floors. The interior face of the walls was plastered and discovered were also fragments of Egyptian blue, a pigment found also in Celtic *oppida* of Bibracte, Corent (France) and Magdalensberg (Austria). The building with a north-south orientation had an anteroom with an entry on the downwind eastern side to protect the house against cold and draught. Its raised doorstep which provided protection against rainwater running down the rocky slope was cut low during the Baroque construction works and ground levelling for the Riding Hall project. At least two construction stages may be identified at the entrance or in the anteroom area.

Access was probably provided by a wooden staircase and a massive timber doorway. The 190 cm wide anteroom passage was bent at a right angle and led to a large room of about 107 m². The hall whose function has not been established yet was accessed by a set of steps made of hewn stone blocks. Only its eastern, western and southern walls have been found, whereas the northern one was obliterated during operation of a medieval-period quarry. There are two types of poured mortar (the so-called proto-cement) flooring that have been preserved in the spacious two-room building. The first type is made of small pebbles extracted from the Danube and set in an about 10 cm thick layer of firm lime mortar poured directly on the underly-

Der Römische Bau I in der Wintereithalle

Die Winterreithalle aus der Zeit Maria Theresias befand sich auf der nördlichen Burgterrasse, westlich des Barockgartens. Das Gebäude der Reithalle wurde bei einem Großbrand im Jahre 1811 vernichtet.

Die Reithalle wurde in ihrer südlichen Hälfte über einem zugeschütteten mittelalterlichen Graben gebaut, im Nordteil befand sich ihr Fundament im Bereich eines ehemaligen Steinbruchs. Von dem ursprünglichen Gelände blieb nur ein kleiner Teil erhalten und gerade dort erfasste man unmittelbar nach Anfang der archäologischen Ausgrabung einen Steinbau, dessen Entdeckung Begeisterung und Überraschung geweckt hat. Die Bauanlage mit erhaltenen Innenputzen und Fußböden erhielt später den Arbeitsnamen „Römischer Bau I“.

Steinmauern des Römischen Baus I sind an der Außenseite aus Granitbruchstein und Granitquadern gebaut, die in Reihen aufgeschichtet und mit qualitativem kieshaltigem Kalkmörtel verbunden waren. Die Innenseite besteht aus Gussmauerwerk. Die erhaltenen Mauern sind ungefähr 30, 60 und 90 cm breit, was die Vielfachen des römischen Fußes darstellt. Die Mauern mit einer Breite von 90-100 cm trugen vermutlich zwei oberirdische Stockwerke. Auf der Innenseite waren sie verputzt. Gefunden wurden auch Fragmente vom ägyptischen Blau, einem Pigment, das auch auf den keltischen Oppida von Bibracte, Corent (Frankreich) und auf dem Magdalensberg (Österreich) entdeckt wurde. Der in nord-südlicher Richtung orientierte Bau besteht aus einem Vorraum, dessen Eingang sich auf der windgeschützten Ostseite befand, um Kälte und Wind aufzufangen. Die hohe Schwelle hat dem aus der Felsenhöhe fließenden Regenwasser standgehalten. Sie wurde dann im 18. Jahrhundert bei barocken Änderungen und Planierarbeiten für die Reithalle behauen. Beim Windfang identifiziert man wenigstens zwei Bauphasen. Betreten wurde dieser Raum vermutlich durch eine Holztreppe, über ein massives Holzportal. Der eigentliche Flur mit einer Breite von 190 cm bog rechtwinklig zu einem großen Raum mit einer Fläche von etwa 107 m² ab. Den Raum betrat man durch eine abwärts führende Treppe aus behauenen Quadern. Die Funktion des großen Hauptraumes ist noch nicht klar. Wir kennen nur seine östliche, westliche und südliche Umfassungsmauer. Die nördliche ist nicht erhalten, da sie durch einen mittelalterlichen Steinbruch vernichtet wurde. Auf großen Flächen des zweiräumigen Baus erhielten sich zwei Typen gegossener Mörtelböden, eine Art antiker Beton. Der erste Typ

Rímska stavba I v priestore Zimnej jazdiarne

Zimná jazdiareň z čias Márie Terézie sa nachádzala na severnej terase hradu, západne od barokovej záhrady. Pôvodná budova jazdiarne zanikla po veľkom požiari v roku 1811. Južná polovica jazdiarne bola postavená nad zasypanou stredovekou priekopou, v severnej časti boli jej základy postavené do priestoru bývalého kameňolomu. Zostala iba malá neporušená časť pôvodného terénu a práve v tej časti sa podarilo objaviť bezprostredne po začatí archeologického výskumu kamennú stavbu, nález ktorej vzbudil nadšenie a prekvapenie. Architektúra so zachovanými interiérovými omietkami a interiérovou podlahou, dostala neskôr pracovné označenie „Rímska stavba I“.

Kamenné murivá Rímskej stavby I., pozostávajú z vonkajšej strany zo žulového lomového kameňa a kvádrov, ukladaných do riadkov a spájaných kvalitnou štrkovo-vápennou maltou. Vnútro tvorí liate murivo. Zachované murivá majú šírku približne 30, 60 a 90 cm, čo predstavuje násobky rímskej stopy. Murivá o šírke pohybujúcej sa medzi 90-100 cm niesli pravdepodobne dve nadzemné podlažia. Z interiérovej strany boli omietnuté. Našli sa aj fragmenty egyptskej modrej, pigmentu, ktorý sa nachádzal aj na keltských oppidách v Bibracte, Corente (Francúzsko) a na Magdalensbergu (Rakúsko). Objavená stavba, orientovaná severojužným smerom, pozostáva z predsieni, ktorej vchod bol umiestnený z východu zo záveternej časti, aby zachytávala chlad a priedan. Vysoký prah čelil tečúcej dažďovej vode zo skalného návršia. Tento bol osekaný v 18. storočí pri barokových úpravách a plánovacích prácach pre jazdiareň. Pri vchode, resp. v chodbe (predsieni) sa ukazujú aspoň dve stavebné fázy. Vstupovalo sa do nej pravdepodobne dreveným schodiskom, cez mocný drevený portál. Samotná chodba o šírke 190 cm sa stáčala v pravom uhle do veľkej miestnosti o ploche cca 107 m². Do miestnosti sa schádzalo po schodoch, ktoré tvorili opracované kvádre. Funkcia hlavnej veľkej miestnosti, nie je ešte jasná. Poznáme len jej východný, západný a južný obvodový múr, severný sa nezachoval, pretože bol zničený stredovekým kameňolomom. V rozsiahlych plochách dvoj priestorovej stavby sa zachovali dva typy liatych maltových dlažieb, tzv. protobetónu. Jeden typ z drobných dunajských riečnych okruhliakov zaliatych v mocnej cca 10 cm hrubej vápennej malte, bol založený priamo na skalu. Druhý typ maltovej dlažby v predsieni pozostával z dvoch vrstiev, prvej z drvených čiernych a bielych ostro-hranných kamienkov a spodnej opäť

83. *Western hip of the entrance hall of the Roman building I*
Westliche Ecke des Eingangskorridors des Römischen Bau I
Západné nárožie vstupnej chodby – Rímska stavba I

84. *Hoard of celtic coins*
Ein Schatz der keltischen Münzen
Poklad keltských mincí

85. *Anteroom with the place where the coin hoard was found*
– view from NE
Windfangkorridor mit der Stelle des Schatzfundes – Blick vom NO
Záveterná chodba s miestom nálezu pokladu mincí – pohľad zo SV

ing rock. The other type of mortar floor, found in the anteroom, consists of two layers; the upper one consists of black and white crushed stones while the bottom one was made of river pebbles too. In addition, a third and most sophisticated type of floor (terrazzo) was later found in a secondary position in the "Roman building V" later unearthed north-west of the Riding Hall. In the Roman world of the 2nd and 1st centuries BC such flooring systems were very popular and widely spread due to their simplicity and waterproofing properties. As suggested by a foundation trench belonging to an earlier Celtic building and discovered north of the site, the "Roman building I" was probably erected on older foundations.

The debris in the ruins contained pieces of late La Thene pottery found even in the topmost rubble levels at the masonry crests. Rather peculiar was the fact that, from the first digs on, the research continuously yielded a lot of fragments of Roman wine amphorae whose manufacture was discontinued in the late 1st century BC. The amphorae relics come from the central and northern Italy and from the Adriatic region. As no later-period potsherds were found, it is estimated that the building was destroyed sometime in the 1st century AD. The ultimate highlight of the "Roman building I" research was the discovery of a hoard of coins: fifteen gold *stater*s struck with names of Celtic rulers (BIATEC and NONNOS), and seven silver *tetradrachmae* and *drachmae* with motifs typical for the Boii *oppidum* rulers. Although seven hoards of Celtic coins had already been previously found in Bratislava in different times and places, none of them had a comparable value. Moreover, it has been the first hoard found in Bratislava or its neighbourhood that includes four *stater*s bearing the inscription NONNOS. As it had been widely assumed that Biatec was the only Celtic chieftain minting gold coins in the Bratislava *oppidum*, the Riding Hall hoard is a truly breakthrough discovery and testifies that there was another gold-coin producing ruler of the *oppidum*, named Nonnos. Found on the anteroom floor, besides the coins, were also fragments of a glass vessel (a remarkable discovery of its own) and a seal box made of bronze. Chemical analysis showed that the glass had a sodium-calcium composition typical for the Roman period and was, according to the latest studies, of a Hellenic origin. In its time the glass vessel was a luxury household item and it is possible that it was used as a container for the coins. The building's features and layout indicate that it was a fine residence built with the use of Roman construction techniques. The brilliant quality of the

aus feinkörnigen, in einem etwa 10 cm starken Kalkmörtelbett vergossenen Donaukieseln wurde direkt auf dem Felsenfundament angelegt. Der andere Typ des Mörtelbodens im Vorraum bestand aus zwei Schichten – der oberen aus schwarz-weißem scharfem Steinsplitt und der unteren wieder aus Flusskieseln. Außer diesen zwei Typen des Bodenbelags fand man noch den dritten, aufwendigsten Terrazzo-Boden in einer sekundären Lage bei dem später entdeckten Römischen Bau V, nordwestlich der Reithalle. Solche Gestaltung der Böden war im römischen Bereich sehr beliebt und dank ihrer Anspruchslosigkeit und dem Feuchtigkeitsschutz im 2. und 1. Jhr. v. Chr. weit verbreitet. Westlich der Mauern des Römischen Baus I fand man einen in Fels gehauenen Fundamentgraben von einer älteren keltischen Bauanlage. Der spätere gemauerte Römische Bau I wurde also allem Anschein nach in ein älteres Fundament eingebettet.

In der Zuschüttung dieses Gebäudes bis zur freigelegten Krone der Steinmauer befanden sich Scherben spätlathenezeitlicher Keramik. Sehr selten war jedoch schon von Anfang an eine große Menge an Fragmenten römischer Weinamphoren, deren Herstellung in der zweiten Hälfte des 1. Jhr. v. Chr. endete. Die Amphorenfunde stammen aus Mittel- und Norditalien und aus dem adriatischen Raum. Das Zuschüttungsmaterial enthielt aber keine chronologisch jüngeren Scherben, was andeutet, dass das Objekt irgendwann im Laufe des 1. nachchristlichen Jahrhunderts verfallen musste. Zum Höhepunkt der Ausgrabungen im Römischen Bau I wurde die Entdeckung eines Schatzes aus 15 goldenen Stateren mit Namen der keltischen Herrscher BIATEC und NONNOS und 7 silbernen Tetradrachmen und Drachmen, typischen Münzen der Herrscher eines boischen Oppidums. Ein dermaßen wertvoller Schatz wurde bisher auf dem Gebiet Bratislavas nicht entdeckt, obwohl hier an diversen Stellen und zu verschiedener Zeit schon 7 keltische Münzhorte zutage getreten sind. Zudem noch repräsentieren die 4 Stateren mit der Inschrift NONNOS das erste Vorkommen solcher Münzen nicht nur im Rahmen Bratislavas, sondern auch seiner Umgebung. Da man bisher vorausgesetzt hat, dass im Bratislavaer Oppidum aus Gold nur die Biatec-Münzen geprägt wurden, lieferte die Reithalle eine erstaunliche Entdeckung. Aus Gold hat also auch ein anderer Herrscher des Oppidums – der Nonnos – seine Münzen geprägt. Außer Münzen fand man auf dem Fußboden des Vorraums auch Fragmente von einem Glasgefäß, was schon an und für sich eine einmalige Entdeckung darstellt, und eine bronzene Siegelkapsel. Chemische Analysen der

86. *Mortar flooring from the anteroom of the RBI*
Schnitt durch den Mörtelboden des RBI
Rez maltovou dlažbou z predsiene RSI

z riečnych okruhliakov. Okrem týchto dvoch druhov dlažieb sa našiel ešte tretí najdokonalejší typ terrazzo v sekundárnej polohe, pri neskôr objavenej Rímskej stavbe V, severozápadne od jazdiarne. Takáto úprava dlažieb bola v rímskom prostredí veľmi obľúbená a rozšírená kvôli svojej jednoduchosti a hydroizolačným vlastnostiam v 2. a 1. storočí pred n. l.. Západne od muriva Rímskej stavby I. sa našiel základový žlab staršej keltskej stavby, vytesaný do skalného podlažia, mladšiu murovanú stavbu Rímsku stavbu I. pravdepodobne postavili do starších základov.

V zásype tejto stavby až po odkrytí korunu kameného muriva sa nachádzali črepy neskorolathénskej keramiky, avšak od začiatku veľmi zvláštne bolo veľké množstvo úlomkov rímskych amfor na víno, ktorých výroba končí v druhej polovici 1. stor. pred n. l. Nálezy amfor pochádzajú zo strednej a severnej Itálie a z oblasti Jadranu. Zásypový materiál však neobsahoval chronologicky mladšie črepy, čo by svedčilo o tom, že objekt zanikol niekedy v prvom storočí nášho letopočtu. Zlatým klincom výskumu Rímskej stavby I, sa stal objav pokladu 15 kusov zlatých statérov s menami keltských panovníkov BIATEC a NONNOS a 7 striebornými tetradrachmami a drachmami, razbami typickými pre vládcov bójskeho oppida. Takýto vzácny poklad sa dosiaľ na území Bratislavy nenašiel. Aj napriek tomu, že tu už na rôznych miestach a v rôznom čase bolo objavených 7 hromadných nálezov keltských mincí. Navyše, vôbec prvýkrát nielen v Bratislave, ale aj inde v jej okolí, sa našli 4 statéry, ktoré nesú nápis NONNOS. Keďže sa dosiaľ predpokladalo, že v Bratislavskom oppide zo zlata razil len Biatec, jazdiareň poskytla prevratný objav. Zo zlata teda razil aj ďalší vládca oppida - Nonnos. Okrem mincí sa na dlažbe predsiene našli aj fragmenty z jednej sklenej nádoby, čo už samo o sebe je výnimočný nález a bronzová pečatná schránka. Chemickými analýzami bolo potvrdené sodno-vápenaté zloženie skla, typické pre antiku a podľa najnovších zistení aj jeho helenistický pôvod. Na tú dobu išlo o luxusný riad a je možné, že mince boli uložené práve v ňom.

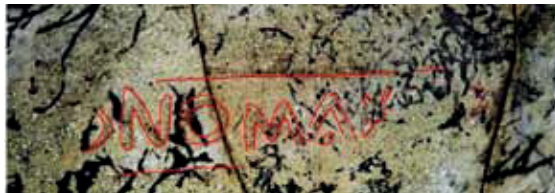
87. Roman amphora lid – Roman building I
 Amphoren Deckel – Römischer Bau I
 Pokrievka z amfore – Rímska stavba I

88. Amphora of Lamboglia type 2 in situ – Roman building II
 Amphore des typus Lamboglia 2 in situ – Römischer Bau II
 Amforu typu Lamboglia 2 in situ – Rímska stavba II

89. Roman amphora bottom – Roman building I
 Amphoren Boden – Römischer Bau I
 Spodok rímskej amfore – Rímska stavba I

90. Stamp on an amphora – Roman building II
 Amphorenstempel – Römischer Bau II
 Kolok na amfore – Rímska stavba II

domus masonries found on the site later occupied by the Theresian-period Riding Hall, in the courtyard and in the eastern part of the Baroque garden on the hill's northern terrace is comparable with that of the houses in major Celtic *oppida* such as Bibracte (France), Magdalensberg (Austria), or La Vispesa (Spain). The quality of the buildings and the artefacts discovered to date point to intensive contacts with Italia and the Mediterranean, which, in turn, accentuate the wealth of the Bratislava *oppidum* and its significance as a Celtic trade hub on the Amber Road.

Roman Buildings II – IV on the Northern Terrace

Due to more recent construction-related disturbances of the original terrain it was the south-east part of the northern terrace that turned out to be the most significant area with preserved late La Thene period artefacts and at least three separate Roman-type masonry structures unearthed. One of these, marked as "Roman building II", has survived in a remarkably good condition. The building, with its external walls about 91 cm thick and preserved in a height of up to a meter, has a rectangular floor plan 16.28 m by 13.25 m in size. Its interior includes wall plaster and a poured terrazzo floor. The debris in the building contained remains of another type of levelled floor with simple decoration made of white and black mosaic stones and bits of red terracotta. As suggested by the base blocks of ceiling-supporting pillars set on good-quality foundations, the house might have had an upstairs floor.

The movable finds include abundant fragments of imported Roman pottery, represented by amphorae of the Lamboglia 2 type. While a wrought bronze bell with a massive die-cast crown is another of the Roman imports, most of the locally produced kitchenware and tableware pottery reflect the domestic design common for Celtic settlements of the late La Thene period, such as *situla* vessels decorated with vertical bands, coarse-surface bowls with inward-curved rims, or late La Thene thin-

Glaszusammensetzung haben gezeigt, dass es sich um das typisch antike Kalknatronglas handelt und anhand neuester Feststellungen war dieses Glas von hellenistischem Ursprung. Damals musste es zweifellos Luxusware gewesen sein und daher ist es gut möglich, dass die Münzen ursprünglich gerade in diesem Gefäß deponiert wurden.

Die Bautechniken und Grundrisse deuten an, dass es sich um ein repräsentatives Haus handelte, das in römischen Stil gebaut war. Die hervorragende Bautechnik des *Domus* in der maria-theresianischen Reithalle, im Hof und im östlichen Teil des Barockgartens auf der Nordterrasse ist vergleichbar mit Häusern in bedeutenden keltischen Oppida, wie z. B. in Bibracte (Frankreich), auf dem Magdalensberg (Österreich) oder in spanischem La Vispesa. Die Qualität der Bauten und die bisher bekannten Funde belegen intensive Kontakte mit Italien und dem Mittelmeerraum, was den Ruhm und Reichtum des Bratislavaer Oppidums als eines keltischen Handelszentrums auf der Bernsteinstraße unterstreicht.

Römische Bauten II – IV auf der Nordterrasse

Am wichtigsten für die Erhaltung spätlathenezeitlicher Funde stellte sich im Hinblick auf das Vorkommen jüngerer baulicher Eingriffe ins ursprüngliche Gelände der Raum im südöstlichen Teil der Nordterrasse heraus. Während der Ausgrabung wurden hier wenigstens drei selbständige gemauerte Bauten antiken Charakters freigelegt. Einer von ihnen, als Bau II bezeichnet, blieb in einem besonders guten Zustand erhalten. Es handelt sich um ein rechteckiges Gebäude mit den Seiten 16,28 m bzw. 13,25 m lang, mit etwa 91 cm starken Umfassungsmauern, die bis zu einem Meter Höhe erhalten sind, mit Innenputz und mit gegossenem Terrazzo-Fußboden. In der Einsturzschicht des gemauerten Gebäudes befanden sich Fragmente von einem anderen Typ geschliffenen Bodenbelags mit einfacher Verzierung in Form von weißen und schwarzen Mosaiksteinen und roten Terrakottafragmenten. Mit Rücksicht auf das Vorkommen der Ständer für ein System deckentragender Säulen mit qualitativ erbautem Fundament muss man die Existenz eines weiteren oberirdischen Stockwerks in Betracht ziehen.

Im Fundmaterial befinden sich zahlreiche Fragmente importierter römischer Keramik, z. B. Fragmente von Amphoren des Typs Lamboglia 2. Zu den aus römischem Bereich importierten Gegenständen kann man eine getriebene Bronzeglocke mit massivem gegossenem Griff zuordnen. Den Großteil der

91. *Roman sealbox – Roman building I*
Römische Siegelkapsel – Römischer Bau I
Rímska pečatná schránka – Rímska stavba I

Stavebné techniky a pôdorysy naznačujú, že ide o reprezentatívny dom stavaný rímskymi technikami. Vynikajúca stavebná technika *domusu* v polohe tereziánskej jazdiarne, na nádvorí a vo východnej polohe barokovej záhrady na severnej terase je porovnateľná s domami na významných keltských oppidách ako napr. v Bibracte (Francúzsko), na Magdalensbergu (Rakúsko), alebo v španielskej La Vispese. Kvalita stavieb a doteraz známe nálezy dokazujú intenzívne kontakty s Itáliou a so Stredomorím, čo podčiarkuje význam a bohatstvo bratislavského oppida ako keltského obchodného strediska na Jantárovej ceste.

Rímske stavby II – IV na severnej terase

Vzhľadom na situovanie mladších stavebných zásahov do pôvodného terénu sa pre uchovanie neskorolátenských nálezov ukázal ako najvýznamnejší priestor na juhovýchodnej časti severnej terasy. Výskum tu odkryl minimálne tri samostatné murované stavby antického charakteru. Jedna z nich, označená ako stavba č. II. sa zachovala v mimoriadne dobrom stave. Ide o stavbu obdĺžnikového pôdorysu so stranami dlhými 16,28 m a 13,25 m, s obvodovými murivami hrubými okolo 91 cm, stojacimi do výšky jedného metra, s interiérovou omietkou a liatou terrazzovou dlažkou. V deštrukčnom zásype murovanej stavby sa nachádzali zlomky iného typu brúsenej podlahy s jednoduchou výzdobou mozaikovými kameňmi bielej a čiernej farby so zlomkami terakoty červenej farby. Vzhľadom na prítomnosť podstavcov na systém stĺpov nesúcich strop s kvalitne vybudovanými základmi nemožno vylúčiť existenciu ďalšieho nadzemného podlažia.

Medzi hnutelnými nálezmi vystupujú početné zlomky rímskej importovanej keramiky reprezentované fragmentmi amfor typu Lamboglia 2. Medzi nálezmi importované z rímskeho prostredia možno zaradiť nález tepaného bronzového zvonca s masívnym liatym úchytom. Naopak väčšinu kuchynskej a stolovej keramiky predstavujú tvary bežne sa vyskytujúce na oppidách v neskej

92. View on the excavations on the northern terrace with the Roman buildings II-IV
 Blick auf die Ausgrabungen an der nördlichen Terrasse mit den Römer Bauten II-IV
 Pohľad na vykopávky na severnej terase s rímskymi stavbami II-IV

93. The bottom of a cistern drilled in the underlying rock
 Felsgehauene Sohle einer Zisterne
 Dno cisterny vyhlbené do skalného podložia

walled painted pottery in the form of cups, bowls or a torso of a graphite-coated tripod.

Another neighbouring specimen of Roman architecture, named "Roman building III", lies in a south-east direction and has an identical orientation. The arrangement of the two buildings suggests that they were both parts of a more complex unit. Only the northern part of the building has been unearthed. With two L-shaped separate lines of masonry detected the centre of the structure's western side opened into a gate 384 cm in width. The northern portion of the floor plan which survived in a compact condition consists of external walls built of quarried stones laid in regular lines, with prominent filling of mortar joints. The faced wall edge at the gate was reinforced with large blocks of hewn stone. Although no traces of interior wall finishing have been preserved, its design may be guessed according to the base walls widened inwards. Immediately above the preserved masonry crown an earthen floor was discovered, with remains of wattle-and-daub walls of a building dated to the 9th - 10th century AD. Of the southern part of the building's floor plan only its foundations have survived, consisting of a dry-stone section topped by mortar-bound foundation masonry. The higher portions of the walls were obliterated by construction of a medieval moat and later by conversions of the outer edge of the moat at the castle's part known as Sigismund Palace.

North of the "Roman buildings II and III" remains of the "Roman building IV" were found. Two portions of masonry have been detected, set at a right angle and forming a long passage about 3 m wide and extending 13 m in the east-west direction and 9.4 m in the north-south direction. In its northern end a part of interior has been discovered in the form of a clay-and-sand floor. Preserved there have also been negative imprints of masonry and a short section of foundations whose lowest edges reached down to the underlying rock. In the western part the only surviving masonry are dry-stone base walls with no interior or exterior wall coating preserved. The overall orientation of the building is different from that of its two neighbouring counterparts but shows similarities to the "Roman building I" discovered at the western edge of the northern terrace beneath the castle's former Riding Hall.

As the archaeological research results suggest, during its heyday the hill fort of the Bratislava *oppidum* contained a large number of residential-type stone buildings arranged in more complex units in which wattle-and-daub constructions were also found.

Küchen- und Tafelkeramik dagegen repräsentieren Formen, die auf spätlathenezeitlichen Oppida üblich waren. Diese umfassten z. B. situlenartige Töpfe mit vertikaler Kammstrichverzierung, Schüsseln mit einbiegendem Rand und rauer Oberfläche und spätlathenezeitliche bemalte und dünnwandige Keramik in Form von Bechern, Schalen oder dem Fragment eines Dreifußes aus graphithaltigem Ton. In unmittelbarer südöstlicher Nachbarschaft befand sich der „römische Bau III“. Dieses Gebäude hatte dieselbe Orientierung wie der „römische Bau II“. Sie haben sich gegenseitig respektiert, wonach man auf deren gemeinsame Angehörigkeit zu einem komplizierteren Baukomplex schließen kann. Den Bau III konnte man nur im Westteil seines Grundrisses freilegen. Erfasst wurden zwei selbständige L-förmige Schenkel. In der Mitte in westlicher Richtung befindet sich eine Durchfahrtslücke mit einer Breite von 384 cm. In kompaktem Zustand erhielt sich der nördliche Teil des Grundrisses mit Bruchsteinmauer, deren einzelne Steine in regelmäßigen Reihen aufgeschichtet und die Bettungsfugen deutlich ausgefüllt waren. Am verblendeten Abschluss bei der Durchfahrtslücke befinden sich große behauene Quader. Die innere Fußbodenebene konnte zwar nicht erfasst werden, man kann sie jedoch anhand der Erweiterung der Fundamentmauern ins Innere des Baus hinein ableiten. Unmittelbar über der erhaltenen Mauerkrone befand sich ein Lehm Boden mit Überresten lehmbelegter Umfassungswände eines Objektes aus dem 9.-10. Jhr.. Der südliche Teil des Grundrisses erhielt sich nur im Fundament. Er enthielt trockenverlegte Bruchsteine unter dem gemauerten Teil der Fundamentmauer. Die oberen Teile des Mauerwerks wurden durch einen späteren mittelalterlichen Graben und anschließende Änderungen am Außenrand des Grabens des Sigismund-Palastes der Bratislavaer Burg vernichtet. Nördlich der „römischen Bauten II und III“ befindet sich Überrest des „römischen Baus IV“. Es handelt sich um einen Teil des Grundrisses zweier rechtwinklig gebogener Mauern, die einen langen Gang mit innerer Breite um 3 m bilden. Die Länge der Schenkel beträgt 13 m in west-östlicher Richtung und 9,4 m in nord-südlicher Richtung. Im Nordteil entdeckte man einen Abschnitt mit innerer Gestaltung der Oberfläche in Form eines lehm-sandigen Fußbodens. Gleichzeitig erhielten sich hier Mauerwerke in Form eines Negativs und in einem kurzen Abschnitt auch in Form der Fundamentmauer, die hinunter bis zum Felsuntergrund reicht. Im Westteil erhielten sich die Mauern nur in Form eines trockenverlegten Fundaments ohne Spuren der inneren oder äußeren Oberfläche. Die Gesamtorientierung des Baus

dobe laténskej ako situlové hrnce zdobené zvislým hrebeňovaním, misy s dovnútra zatahnutým okrajom s drsným povrchom a neskorolátenská maľovaná a tenkostenná keramika v podobe pohárov a misiek, či torza tuhovej trojnožky.

V tesnom susedstve smerom na juhovýchod sa nachádzala „rímska stavba číslo III. Stavba mala zhodnú orientáciu s „rímskou stavbou II“. Stavby sa vzájomne rešpektovali od čoho možno odvodzovať ich spoločnú príslušnosť jednému zložitejšiemu stavebnému komplexu. Stavbu sa podarilo sa odkryť iba v západnej časti pôdorysu. Zachytili sa dve samostatné ramená v tvare písmena L. V strede, smerom na západ, sa nachádza prejazdny otvor so šírkou 384 cm. V kompaktnej podobe sa zachovala severná časť pôdorysu s obvodovým murivom postaveným z lomového kameňa kladeného do pravidelných riadkov s výrazne vyplnenými ložnými špárkami. Na lícovanom ukončení, pri prejazdnom otvore sa nachádzajú veľké otesané kvádre. Úroveň interiérovej úpravy povrchu sa nenašla, odvodí ju možno podľa základového rozšírenia muriva smerom dovnútra stavby. Tesne nad zachovanou korunou muriva sa nachádzala hlinitá dlážka so zvyškami hlinou vymazaných obvodových stien objektu z 9. – 10. storočia. Južná časť pôdorysu stavby sa zachovala iba v základovej časti. Obsahovala na sucho kladené lomové kamene pod murovanou časťou základového muriva. Vyššie časti muriva zničil neskorší stredoveký výkop priekopy a následne úpravy vonkajšieho okraja priekopy Žigmundovho paláca Bratislavského hradu.

Smerom na sever od „rímskych stavieb II a III.“ sa nachádza zvyšok „rímskej stavby IV“. Ide o zachytenú časť pôdorysu dvoch murív zahnutých v pravom uhle vytvárajúcich dlhú chodbu s vnútornou šírkou okolo 3 m s ramenami dlhými 13 m v smere západ - východ a 9,4 m v smere sever - juh. V severnej časti sa našiel úsek s interiérovou úpravou povrchu v podobe ílovo pieskovej dlážky. Zároveň sa tu zachovali murivá v podobe negatívu, na jednom krátkom úseku aj v podobe základového muriva v primárnej polohe dosahujúceho skalné podložie. V západnej časti sa murivá zachovali iba v podobe nasucho kladeného základu bez zachovania interiérového alebo exteriérového povrchu. Celková orientácia stavby je odlišná od dvoch susedných murovaných stavieb, ale podobná s orientáciou „rímskej stavby I“ zachytenej na západnom okraji severnej terasy pod jazdiarňou Bratislavského hradu.

Na základe výsledkov archeologického výskumu možno konštatovať, že akropola bratislavského

94. Roman building II
 Römischer Bau II
 Rímska stavba II

95. Roman building II, fragments of the floor decorated with a tesserae surface, found in the interior rubble
 Römischer Bau, Fragmente eines mit Tesseræ verzierten Fußbodens aus der Zuschüttung im Interieur
 Rímska stavba II, fragment dlážky zdobenej tesserami zo záspy interiéru

The ancient construction project included a vast system of water cisterns and conduits hewn in rock. The channels, sloped in a southern downward gradient, conveyed water to cisterns drilled in rock on the site of the later medieval moat around the castle's royal halls.

Probably in the 13th century, or in the early 15th century at the latest, the hilltop with the upper bailey of the castle was separated from the hill's northern terrace by an artificial moat. On the southeastern part of the northern terrace its builders used an older and perhaps also man-made landscape feature with a deep cleft of terrain depression running to the west, whose existence in the late La Thene period has already been proved.

The archaeological research revealed an extensive construction complex built with the use of Roman techniques of the late Republican and early Augustan Age and stretched over the entire area of the castle grounds. As evident from the finds, the Bratislava *oppidum* residents made good use of advanced Roman architecture and commissioned the construction of impressive Roman-style buildings in their hill fort. The discovered masonry relics, dated to the period of 70/60 – 40 BC, are fine samples of an entire Roman luxury architecture concept imported to our territory by the Boii Celts probably directly from Italia.

The finds bear fine testimony to the period when the Bratislava Celts got into first touch with the economic and political interests of the Roman Empire back in the times of its aspirations lying far north of

unterscheidet sich von den beiden gemauerten Nachbargebäuden, ähnelt jedoch der Orientierung des „römischen Baus I“, der am westlichen Rand der Nordterrasse unterhalb der Reithalle der Bratislavaer Burg erfasst wurde.

Anhand der Ergebnisse der archäologischen Forschung kann man zusammenfassen, dass die Akropolis des Bratislavaer Oppidums zur Zeit ihrer höchsten Blüte mit einer größeren Zahl gemauerter hausartiger Gebäude bebaut war. Diese bildeten dann kompliziertere Strukturen zusammen mit Holz- und Lehmbauten. Die Bauänderungen umfassten auch in den Felsuntergrund gehauene große Behälter und Kanäle. Diese waren nach Süden geneigt, in den Raum des späteren mittelalterlichen Ringgrabens um den Burgpalast, wo sich die felsgehauenen Zisternen befanden.

Vermutlich im 13. Jhr., spätestens am Anfang des 15. Jhr., wurde der Gipfel des Burgberges mit Palast von der Fläche der Nordterrasse durch einen künstlich eingetieften Graben abgetrennt. Im südöstlichen Teil der Nordterrasse nutzte der Graben eine ältere, vielleicht ebenfalls künstlich modellierte Geländekonfiguration mit einer tiefen, nach Westen verlaufenden Depression aus. Ihre Existenz ist bereits in der Spätlatenezeit belegt.

Die archäologischen Ausgrabungen auf der Burg erfassten eine großflächige spätrepublikanische und frühaugusteische römische Bebauung im ganzen Burgareal. Die Vertreter des Bratislavaer Oppidums haben offensichtlich auch von den Errungenschaften römischer Baukunst Gebrauch gemacht, indem sie auf der Akropolis monumentale Gebäude nach römischer Art bauen ließen. Die freigelegten Bauanlagen bilden Teil eines geschlossenen repräsentativen italischen architektonischen Konzeptes, das die keltischen Boier auf unser Gebiet vermutlich direkt aus Italien mitgebracht haben. Ihren Bau datieren wir in die Zeitspanne von 70/60 – 40 v. Chr. Die Funde geben uns Aufschluss über eine Zeit, in der sich die Schicksale der Bratislavaer Kelten mit wirtschaftlichen und politischen Interessen der Römer trafen, die Konzeption der Grenzzone am Limes noch nicht so klar definiert war und die römischen Interessen weit nördlich der Donau reichten. Anhand der Ergebnisse der archäologischen Forschung kann man schließen, dass der Bratislavaer Burgberg um die Zeitenwende auf dem Höhepunkt seiner Bedeutung im Rahmen der historisch-politischen Prozesse im breiteren europäischen Kontext stand. Auf die Periode eines außergewöhnlichen Aufschwungs folgte dann ein steiler Absturz. Die römische Expansion in Richtung Norden ist nicht zustande gekommen. Die Grenze des Imperiums

96. Roman building II, a bell made of wrought bronze
Römischer Bau II, getriebene Bronzeglocke
Rímska stavba II, bronзовý tepaný zvonec

oppida bola v čase svojho najväčšieho rozkvetu zastavaná väčším počtom murovaných stavieb typu domov vytvárajúcimi zložitejšie komplexy obsahujúce aj stavby s drevohlinitými konštrukciami.

Súčasnou stavebných úprav bolo aj vyhlbenie rozsiahlych nádrží a žlabov do skalného podlažia. Vysvahované boli smerom na juh, do priestoru neskoršej stredovekej priekopy okolo hradného paláca, kde sa nachádzali do skalného podlažia vysekané cisterny.

Pravdepodobne v 13. storočí, najneskôr až na začiatku 15. storočia, prišlo k oddeleniu vrcholu hradného kopca s palácom od plochy severnej terasy pomocou umelo vyhlbenej priekopy. V juho-východnej časti Severnej terasy priekopa využila staršiu možno tak isto umelo modelovanú konfiguráciu terénu s hlbokým zárezom terénnej depresie smerujúcej na západ. Jej existencia je doložená už v neskoréj dobe laténskej.

Archeologickým výskumom na hrade, sa zistila rozsiahla zástavba neskororepublikánskej až ranoaugustovskej rímskej stavebnej techniky v celom hradnom areáli. Predstavitelia bratislavského oppida zrejme úspešne využívali aj vymoženosti rímskeho stavebného umenia, keď si na akropole nechali vybudovať monumentálne stavby na rímsky spôsob. Nálezy stavebných celkov sú súčasťou uzavretého reprezentatívneho italického architektonického konceptu, ktorý si keltskí Bójovia doniesli na naše územie pravdepodobne priamo z Itálie. Časovo zaraďujeme ich stavbu do obdobia medzi 70/60 – 40 rokmi pred n.l.

Nálezy sú svedectvom o dobe, kedy sa osudy bratislavských Keltov stretávajú s hospodárskym a politickým záujmom Rimanov ešte v čase, kedy kon-

97. Roman building III
Römischer Bau III
Rímska stavba III

98. Roman building IV, a negative imprint of masonry with preserved dry-stone foundations
Römischer Bau IV, Negativ einer Mauer mit erhaltenem trockengemauertem Fundament
Rímska stavba IV, negatív muríva so zachovanou základovou časťou z nasucho kladeného kameňa

99. Roman building III, the northern floor plan section
Römischer Bau III, nördlicher Teil des Grundrisses.
Rímska stavba III, severná časť pôdorysu

the Danube and before the emergence of its border fortifications concept. As the archaeological research results indicate, at the turn of the millennia the Bratislava Castle hill saw its prime days and played a prominent role in a broader European context of political and historical development. The boom, however, was soon followed by a sharp decline. With the Roman plans of expansion to the north thwarted, the Empire's border line was set up along the Danube and its vigilant guards prevented any attempts at re-settlement of the abandoned *oppidum* for several centuries.

The discovery of Roman buildings on the Bratislava Castle hill is unique. Greatly enriching our knowledge of the past of Bratislava and the castle, it also brings benefits which reach far beyond the borders of Slovakia by changing views of the history and development of the entire Middle Danube region in the 1st century BC and at the turn of the millennia. The value of Roman masonry relics built before the emergence of the *Limes Romanus* border line makes us committed to bring them to the attention of domestic public and visitors from abroad alike, and presentation of these finds has thus become incorporated in the European project titled Danube Limes Brand.

**Branislav Lesák, Margaréta Musilová,
Branislav Resutík**

Municipal Monument Preservation Institute
Bratislava

100. Roman building IV,
*a negative imprint of masonry
 with its foundations built
 in the dry-stone technique*
 Römischer Bau IV, *Negativ
 einer Mauer mit trockengemauertem
 Fundament*
 Rímska stavba IV, *negatív
 muriva s kamennou nasucho
 kladenou základovou časťou*

konsolidierte sich an der Donau und die Achtsamkeit der Hüter des römischen Limes hatte es einige Jahrhunderte lang unmöglich gemacht, das verlassene Oppidum wieder zu besiedeln.

Die Entdeckung antiker Bauten auf dem Bratislavaer Burgberg repräsentiert nicht nur einen besonderen Beitrag zur Kenntnis über die Geschichte Bratislavas und der Bratislavaer Burg, sondern überschreitet eindeutig auch slowakische Grenzen und ändert den Blick auf die Entwicklung und Geschichte des Mitteldonaugebietes im 1. Jhr.v. Chr. mindestens bis zum Horizont um die Zeitenwende. Römische Bauten aus der Zeit vor der Entstehung des Limes Romanus sind dermaßen bedeutend, dass sie ohne weiteres der breiten in- sowie ausländischen Öffentlichkeit präsentiert werden sollten. Ein Beleg dafür ist die Tatsache, dass deren Präsentation zu einem der Ziele des europäischen Projektes Danube Limes Brand wurde.

Archäologische Ausgrabungen auf der Nordterrasse der Bratislavaer Burg in den Jahren 2009 bis 2010 haben gezeigt, dass diese Fläche trotz zahlreichen baulichen Eingriffen bedeutende archäologische Fundsituationen enthält. Die wichtigsten Kenntnisse ergaben sich aus den Feststellungen hinsichtlich der Spätlatenezeit.

cepcia limitného pásma hranice nebola ešte pevne definovaná a rímske záujmy siahali ďaleko na sever od Dunaja. Na základe výsledkov archeologického výskumu možno prehlásiť, že Bratislavský hradný vrch sa v období na prelome letopočtov nachádzal na vrchole svojho významu v rámci historicko-politických procesov širšieho európskeho významu. Obdobie nebývalého rozmachu vystriedal strmý pád. Rímska expanzia smerom na sever sa neuskutočnila. Hranica impéria sa ustálila na Dunaji a ostražitosť strážcov rímskeho Limesu nedovolila niekoľko storočí znovu osídliť opustené oppidum.

Objav antických stavieb na bratislavskom hradnom návrší je výnimočný, predstavuje prínos nielen pre poznanie dejín Bratislavy a Bratislavského hradu ale jednoznačne prekračuje hranice Slovenskej republiky a bude meniť pohľad na vývoj a dejiny stredodunajského priestoru v 1.storočí pred n. l. až minimálne v horizonte okolo zlomu letopočtov. Rímske stavby z obdobia ešte pred vznikom hranice Limes Romanus, sú dostatočne vážnym dôvodom nato aby boli prezentované širokej domácej a zahraničnej verejnosti, čoho dôkazom je skutočnosť, že ich prezentácia sa stala súčasťou zámeru Európskeho projektu Danube Limes Brand.

**Branislav Lesák, Margaréta Musilová,
 Branislav Resutík**
 StadtDenkmalpflege Institut,
 Bratislava

**Branislav Lesák, Margaréta Musilová,
 Branislav Resutík**
 Mestský ústav ochrany pamiatok
 Bratislava

101. Bratislava-Devín. Ruins of the castle at the rocky mound

Bratislava-Devín. Die Burgruine auf der Felsanhöhe
 Bratislava-Devín. Ruiny hradu na skalnom brale

Devín

Thanks to its exceptional strategic location at the confluence of the Danube and Morava rivers and on the crossroad of the Danube and the Amber Roads, Devín is a site that has been inhabited almost continuously, since the Neolithic until the modern era. The earliest evidence of habitation of the Devín castle hill comes from the Neolithic. From the 1st century BC to the 1st century AD a vast Celtic settlement was built here. The settlement spread mainly on south terraces, but are found also in the north area of the Lower Hillfort. Apart from dwellings, the site has brought evidence on workshops. As for coins, only few examples minted in the oppidum of Bratislava are known from Devín. Majority of finds seems to represent the Norican and Helvetian coinage. A hoard of 70 silver coins of the Celtic tribe Eravisci dated to the 2nd half of the 1st century BC was found in the courtyard of the Middle Castle. Invasion of the Dacians in the 40s BC did not have a major impact on the Celtic inhabitants of Devín and finds of typical Dacian pottery may be indicative of a Celtic-Dacian symbiosis. According to coins and other artefacts, it can be assumed that around the turn of the eras the Kingdom of Noricum gained a certain control also over the area north to the Danube. It was probably in the 20s AD, when indigenous Celtic-Dacian population was swept aside by the Germanic tribes, presence of which is testified also by two cremation burials of women found in the village of Devín. The rich grave goods contained a bronze handle with ram's head, fragments of a bronze vessel, a Norico-Pannonian belt set, a brooch and small bronze sculptures. Both burials are dated to the middle of the 1st century AD.

102. Bratislava-Devín. Clay pot with Celtic coins
 Bratislava-Devín. Das Tongefäß mit den keltischen Münzen
 Bratislava-Devín. Hlinená nádoba s keltskými mincami

103. Bratislava-Devín. Magic bronze pendants from Germanic graves
Bratislava-Devín. Magische Bronzeanhänger aus germanischen Brandgräbern
Bratislava-Devín. Magické bronzové závesky z germánskych žiarových hrobov

Devín

Devín ist eine Lokalität, die dank ihrer besonders günstigen strategischen Lage am Zusammenfluss der Donau und der March und an der Kreuzung der Donau- und Bernsteinstraße fast ununterbrochen von der jüngeren Steinzeit bis zur Neuzeit besiedelt war. Die älteste Besiedlung der Devíner Burganhöhe ist aus der jüngeren Steinzeit belegt. Im 1. Jh. v. Chr. – 1. Jh. n. Chr. bauten hier die Kelten eine große Siedlung auf. Ihre Siedlungsobjekte konzentrierten sich auf südlichen Terrassen, aber auch auf der nördlichen Seite des Raums des unteren Burgwalls. Außer den Behausungen ließ sich auf der Fundstelle auch handwerkliche Produktion belegen. Von Devín sind sehr wenige keltische Münzen bekannt, die im Bratislavaer Oppidum geprägt wurden. Unter den Funden überwogen eher norische und helvetische Prägungen. Im Raum des Burghofes der mittleren Burg wurde ein Schatz von 70 silbernen Münzen des Stammes der Eravisker aus der 2. Hälfte des 1. Jh. v. Chr. gefunden. Die keltische Bevölkerung war von der dakischen Invasion in den 40er Jahren des 1. Jh. v. Chr. nicht betroffen, die Invasion lässt sich durch das Vorkommen der dakischen Keramik bestätigen, was auf eine bestimmte keltisch-dakische Symbiose hindeuten könnte. Das Vorkommen von Münzen und weiteren Funden erlaubt die Annahme, dass an der Wende der Zeitrechnung das norische Königtum bestimmte Machtkontrolle über dem Gebiet nördlich der Donau gewann. Die ursprüngliche keltisch-dakische Bevölkerung wurde wahrscheinlich in den 20er Jahren des 1. Jh. n. Chr. durch die Germanen verdrängt. Von ihrer direkten Anwesenheit in diesem Gebiet zeugt auch der Fund von zwei Frauenbrandgräbern in der Gemeinde Devín. Von der reichen Grabausstattung blieben nur ein bronzener Griff mit dem Kopf des Widders, Fragmente eines bronzenen Gefäßes, norisch-pannonische Gürtelgarnitur, eine Fibel und kleine bronzene Plastiken erhalten. Die Gräber werden in die Mitte des 1. Jh. n. Chr. datiert.

Devín

Devín je lokalitou, ktorá bola vďaka svojej mimoriadne výhodnej strategickej polohe nad sútokom riek Dunaja a Moravy a križovatke Podunajskej a Jantárovej cesty takmer nepretržite osídlená od mladšej doby kamennej až do novoveku. Najstaršie osídlenie devínskej hradnej vyvýšeniny je doložené z mladšej doby kamennej. V 1. storočí pred Kr.–1. stor. po Kr. tu Kelti vybudovali rozsiahlu osadu. Ich sídliskové objekty sa koncentrovali na južných terasách, ale aj severnej strane priestoru dolného hradiska. Okrem obydľí sa podarilo na lokalite doložiť aj remeselnú výrobu. Z Devína je známych málo keltských mincí, razených v bratislavskom oppide. Medzi nálezmi prevažovali skôr norické a helvétske razby. V priestore nádvorja stredného hradu sa našiel poklad 70 strieborných mincí kmeňa Eravískov z 2. polovice 1. storočia pred Kr. Dácka invázia v štyridsiatych rokoch 1. storočia pred Kr. výrazne nezasiahla keltské obyvateľstvo Devína, prejavila sa len výskytom dáckej keramiky, čo by mohlo svedčiť o určitej keltsko-dáckej symbióze. Výskyt mincí a ďalších nálezov dovoľuje predpokladať, že na prelome letopočtov získalo Norické kráľovstvo určitú mocenskú kontrolu aj nad územím severne od Dunaja. Pôvodné keltsko-dácke obyvateľstvo pravdepodobne v dvadsiatych rokoch 1. storočia po Kr. vytlačili Germáni. O ich priamej prítomnosti v tejto oblasti svedčí aj nález dvoch žiarových ženských hrobov v obci Devín. Z bohatej hrobovej výbavy sa zachovala bronzová rukoväť s hlavou barana, fragmenty bronzovej nádoby, noricko-panónska opasková garnitúra, spona a drobné bronzové plastiky. Hroby sú datované do polovice 1. storočia po Kr.

104. Bratislava-Devín. Stone foundations of the square building from Augustean era
 Bratislava-Devín. Die Steinfundamente des viereckigen Baues aus der augusteischen Zeit
 Bratislava-Devín. Kamenné základy štvorcovej stavby z augustovského obdobia

105. Bratislava-Devín. Clay lamp with depiction of Zeus as bull kidnapping Europa
 Bratislava-Devín. Die Tonlampe mit Darstellung von Zeus als Stier, der Europa entführt
 Bratislava-Devín. Hlinená lampa so zobrazením Dia v podobe býka unášajúceho Európu

The Romans at Devín

After the Romans occupied the land of the later provinces of Pannonia and Noricum, the area of Devín bordered with the Roman world. This is shown by a flow of imports, predominantly pottery such as amphorae, plates, lamps and terra sigillata. Devín has yielded fragments of Arretine ware, the terra sigillata produced between 30 BC and 20 AD. In the late La Tène layers and structures, two Roman republican denarii were found and some copper and bronze coins minted under Augustus. Near the castle well a finely preserved Augustean aureus was found.

After the turn of the eras, the Romans are suggested to have been physically present at Devín. In the courtyard of the Middle Castle, a dry-stone foundation of a building on a layout of 350 by 480 cm was found. The structure represents a tower, probably with wooden above-ground construction, which may be associated with the Roman campaign waged against Marbod, king of the Marcomanni, in 6 AD. The foundations of the tower were overlain by burnt clay-plastered floors indicating light wooden buildings (barracks?). The structures dated to the late Augustean times also produced evidence of military equipment and weaponry. Among luxury goods found at the Devín castle hill are a wine pitcher, dozens of fragments from amphorae, a pottery lamp with relief of Zeus' abduction of Europe, and bronze brooches. Apart from small finds, this period is represented also by construction activities. A concentration of early Roman settlement horizons indicates that the strategically important castle hill was not a

Römer auf Devín

Nachdem die Gebiete der späteren Provinzen Pannonien und Noricum durch die Römer besetzt wurden, geriet Devín in die unmittelbare Nähe des Römischen Reiches, was auch an dem Importzuström erkennbar wurde. Importiert wurde vor allem Keramik - Amphoren, Teller, Lampen, Terra sigillata. Auf Devín wurden Fragmente der sog. aretinischen Terra sigillata gefunden, die zwischen den Jahren 30 v. Chr. - 20 n. Chr. hergestellt wurde. In den spätlatezeitlichen Kulturschichten und Objekten wurden zwei republikanische Denare und mehrere augusteische kupferne und bronzene Münzen gefunden. In der Nähe des Burgbrunnens wurde auch ein gut erhaltener Aureus von Augustus gefunden.

Nach dem Wechsel der Zeitrechnung kann auf Devín auch mit direkter Anwesenheit von Römern gerechnet werden. Auf dem Burghof der mittleren Burg wurden trocken gelegte Fundamente eines viereckigen Baus mit den Ausmaßen ca. 350 x 480 cm freigelegt. Das steinerne Objekt repräsentiert Fundamente eines Turmes, wahrscheinlich mit einem ebenerdigen Teil aus Holz. Der Bau dieses Turmes könnte mit dem Strafzug der Römer gegen den markomannischen König Marobud im 6. Jh. n. Chr. zusammenhängen. Die Fundamente des Turmes wurden mit verbrannten Lehm Böden aus leichten hölzernen Objekten (militärischen Baracken?) überdeckt. Die Objekte werden in die spätaugusteische Zeit datiert und hier befinden sich auch Teile der militärischen Ausrüstung und Bewaffnung. Zu der luxuriösen Ware, die auf der Burganhöhe gefunden wurde, gehörten auch ein Weinkrug, mehrere Fragmente von Amphoren, eine reliefverzierter Tonlampe mit mythologischem Bild von Zeus in Form eines Stiers, der Europa entführt, und bronzene Fibeln. Außer kleinen Funden gelang es auch Belege der Bautätigkeit aus dieser Zeit nachzuweisen. Die Anhäufung von mehreren Horizonten der früh Römerzeitlichen Besiedlung zeugt auch davon, dass die strategische Lage der Devíner Anhöhe in dieser Zeit nicht nur kurzfristig besiedelt war.

Auf dem Burghof der mittleren Burg wurde im Jahr 1936 auch der größte steinerne Bau aus der römischen Kaiserzeit auf der Devíner Burg freigelegt, der in den 90er Jahren des 20. Jh. wieder erforscht wurde. Die Architektur mit den Ausmaßen 13,5 x 9 m war in Richtung NW - SO orientiert und bestand aus vier Räumen (A-D). Das Interieur A hatte einen viereckigen Grundriss mit einer Apsis, die mit Steinplatten ausgelegt war. In den Ecken der Apsis befanden sich Reste von zwei Säulen. Die nordwestliche Ecke

107. Bratislava-Devín. Finds of Arretine terra sigillata
Bratislava-Devín. Die Funde der aretinischen Terra sigillata
Bratislava-Devín. Nálezy aretínskej terry sigillaty

Rimania na Devíne

Po obsadení území neskorších provincií Panónia a Noricum Rimanmi, sa Devín dostal do bezprostrednej blízkosti Rímskej ríše, čo sa prejavilo aj prílivom importov. Tvorila ich predovšetkým keramika - amfory, tanieri, lampy, terra sigillata. Na Devíne sa našli fragmenty tzv. aretínskej terry sigillaty, produkovanej medzi rokmi 30 pred Kr.-20 po Kr.. V neskorolátenských kultúrnych vrstvách a objektoch sa našli dva republikánske denáre a viacero augustovských medených a bronzových mincí. V blízkosti hradnej studne sa našiel aj dobre zachovaný augustovský aureus.

Po zlome letopočtov je možné počítať na Devíne už aj s priamou prítomnosťou Rimanov. Na nádvorí stredného hradu boli odkryté nasucho kladené kamenné základy štvorcovej stavby s rozmermi cca 350 x 480 cm. Kamenný objekt predstavuje základy veže, pravdepodobne s drevenou nadzemnou časťou a jej výstavbu možno dať do súvisu s trestnou výpravou Rimanov proti markomanskému kráľovi Marobudovi v roku 6 po Kr. Základy veže boli prekryté prepálenými hlinenými podlahami z ľahkých drevených objektov (vojenských barakov?). Objekty sú datované do neskoroaugustovského obdobia a nachádzali sa tu aj súčasti vojenského výstroja a nábytku. Medzi luxusný tovar, ktorý sa na hradnej vývýšine našiel, patrili aj džbán na víno, desiatky fragmentov amfor, reliéfne zdobený hlinený kahanec s mytologickým výjavom Dia v podobe býka unášajúceho Európu a bronzové spony. Okrem drobných nálezov sa podarilo doložiť aj doklady stavebnej činnosti z tohto obdobia. Koncentrácia viacerých

108. Bratislava-Devín. Foundations of a Roman building
 Bratislava-Devín. Die Fundamente des römischen Baues
 Bratislava-Devín. Základy rímskej stavby

109. Bratislava-Devín. Iron tinned knife
 Bratislava-Devín. Das eiserne verzinnte Kreuz
 Bratislava-Devín. Železný pocínovaný kríž

place of short-term habitation at that time.

In 1936, the largest Roman building at Devín castle hill was unearthed. In 1990s, it was exposed and investigated for the second time. It is oriented north-west-southeast, four-room (A – D) architecture on layout of 13.5 by 9 m situated in courtyard of the Middle Castle. Room A was of a square groundplan with an attached apse. In corners of the apse, the floor of which was paved with stone slabs, and the remains of pillars are preserved. The north-west corner of the architecture was probably destroyed by medieval construction activities. Investigations in 1936 account for the paucity of finds coming from the 1990s excavations. In spite of this, brick fragments with imprints of stamps /OF ARN B/ONOMAG and COH XII/X VOL came to light and some 10 m from the building a brick fragment stamped LEG X GPF was found. Small finds enable us to date this architecture to the 3rd century AD, while its rebuilding may have taken place under Valentinian I (364-375 AD).

By the West Gate of the castle, a one-room masoned building of slightly asymmetrical layout with dimensions 250 by 315 cm was exposed. The building could be entered from northerly situated corridor (205 by 80 cm) from dressed sandstone blocks. In the masonry of the corridor and of the south wall sockets for wooden posts have retained. The floor of the interior was plastered by mortar, which continued up onto the walls. The fragments of painted plaster have been preserved in the north of the building at the entrance. Two dry-stone walls were attached onto the east side of the building. They probably strengthened the terrace, into which the south wall of the building was embedded. Apart from the pottery, the infill of the building contained stamped bricks of the XIV legion. In one of the post sockets in the south wall a small tin cross with openings and two nails was found. Considering the layout and the tin cross, the building might have served as an early Christian place of worship.

The Romans exploited the strategically exceptional Devín castle hill for establishing a bridgehead in Barbaricum. The Roman buildings at Devín are datable to the 3rd and 4th centuries AD, except for the Augustean architectures from the early 1st century AD, which are associated with the presence of Romans during and after their war campaign against Marbod. The importance of the site was also appreciated also at the close of the Roman Period. Then, probably during the reign of Valentinian I, an earthen rampart was built on the north side of the hillfort.

Katarína Harmadyová
 City Museum Bratislava

des Baus wurde wahrscheinlich durch einen jüngeren mittelalterlichen Bau zerstört. Da nur eine Revisionsgrabung durchgeführt wurde, war auch die Anzahl der Funde aus dem Objekt ziemlich klein. Es wurden hier Fragmente der Ziegel mit Stempeln /OF ARN B/ONOMAG, COH XXX VOL gefunden und ca. 10 m von dem Bau wurde ein Fragment mit dem Stempel LEG X GPF entdeckt. Anhand von kleinen Funden kann der Bau in das 3. Jh. datiert werden, zu seinem späteren Umbau kam es wahrscheinlich zur Regierungszeit von Valentinian I. (364-375).

In der Nähe des westlichen Burgtors wurde der leicht asymmetrische gemauerte Bau III mit einem Raum und mit den Ausmaßen 250 x 315 cm freigelegt. An der nördlichen Seite des Objekts befand sich ein Eingang aus bearbeiteten Sandsteinquadern, der 205 cm lang und 80 cm breit war. In der Mauer des Korridors der südlichen Wand befanden sich Aussparungen für Holzpfosten. Der Boden im Inneren des Objekts war aus Mörtel und ging fließend in die Wände über. Fragmente des Verputzes erhielten sich an der nördlichen Seite beim Eingang, wo auch Spuren nach der Oberflächenbehandlung mit einem Farbanstrich festgestellt worden sind. An der östlichen Seite schlossen sich an das Objekt zwei trocken gelegte Mauern an, die wahrscheinlich zur Festigung der Terrasse gedient haben. In die Terrasse wurde nämlich der Bau mit seiner südlichen Seite eingetieft. In der Verschüttung des Objekts wurden außer Keramikfunden auch Stempelziegel der XIV. Legion gefunden. In einer der Pfostengruben wurden in der südlichen Wand des Baus ein eisernes verzinktes Kreuz mit Löchern zur Befestigung und zwei Nägeln gefunden. Eben dieser Fund und der gesamte Grundriss des Objekts könnten ein Beweis dafür sein, dass der Bau die Funktion eines frühchristlichen sakralen Objektes hatte.

Strategisch sehr gut situierten Devíner Burgwall nutzten die Römer als vorgeschobenen Punkt im Barbarikum. Die Bauten aus der Römischen Kaiserzeit auf der Burg Devín können außer den augusteischen Objekten vom Anfang des 1. Jh., die mit dem Aufenthalt der Römer auf Devín während und auch nach dem Strafzug gegen Marobud zusammenhängen, im Allgemeinen in das 3. und 4. Jh. datiert werden. Die Bedeutung der Lokalität wurde auch am Ende der Römischen Kaiserzeit anerkannt, als zur Regierungszeit des Kaisers Valentinian I auch ein Erdwall an der nördlichen Seite der Burgwallanlage gebaut wurde.

Katarína Harmadyová
Stadtmuseum Bratislava

horizontov včasnorímskeho osídlenia svedčí o tom, že strategická poloha devínskej vyvýšeniny nebola v tomto období osídlená len krátkodobo.

Na nádvorí stredného hradu bola v roku 1936 odkrytá aj najväčšia kamenná stavba z doby rímskej na hrade Devín, ktorá bola v 90-tych rokoch 20. storočia znovu preskúmaná. Architektúra s rozmermi 13,5 x 9 m bola orientovaná SZ – JV a pozostávala zo štyroch priestorov (A–D). Interiér A mal štvorcový pôdorys s apsidou, ktorá bola vyložená kamennými platňami a v nárožiach apsidy sa nachádzali pozostatky dvoch pilierov. Severozápadné nárožie stavby bolo pravdepodobne zničené mladšou stredovekou výstavbou. Nálezov z objektu bolo pomerne málo aj vzhľadom nato, že išlo o revízný výskum. Našli sa tu fragmenty tehál s kolkami /OF ARN B/ONOMAG, COH XII/X VOL a cca 10 m od stavby fragment s kolkom LEG X GPF. Podľa drobných nálezov možno stavbu datovať do 3. storočia, k jej neskoršej prestavbe došlo pravdepodobne za vlády cisára Valentiniana I. (364-375).

V blízkosti západnej hradnej brány bola odkrytá jednopriestorová mierne asymetrická murovaná stavba s rozmermi 250 x 315 cm. Na severnej strane objektu sa nachádzal vstup z opracovaných pieskovcových kvádrov, dlhý 205 cm a široký 80 cm.

V murive koridoru a južnej steny boli kapsy na drevené koly. Podlaha vo vnútri objektu bola maltová a plynule prechádzala do stien. Fragmenty omietky sa zachovali aj na severnej strane pri vstupe, kde nesú stopy povrchovej úpravy farebným náterom. Na východnej strane sa k objektu pripájali dva nasucho kladené múry, ktoré slúžili pravdepodobne na spevnenie terasy, do ktorej bola stavba zahĺbená svojou južnou stenou. V zásype objektu sa okrem keramiky našli aj kolkované tehly XIV. légie.

V jednej z kolových jám v južnej stene stavby sa našiel pocínovaný železný krížik s otvormi na upevnenie a dvoma klincami. Práve tento nález a celkový pôdorys objektu by mohli svedčiť aj o jeho funkcii ako rannokresťanského sakrálneho objektu. Strategicky výnimočne situované devínske hradisko využili Rimania ako predsunutý bod v barbariku. Stavby z doby rímskej na hrade Devín možno okrem augustovských objektov zo začiatku 1. storočia, ktoré súvisia s pobytom Rimanov na Devíne počas trestnej výpravy proti Marobudovi a aj po nej, datovať vo všeobecnosti do 3. a 4. storočia. Význam lokality bol docenený aj v závere doby rímskej, kedy bol pravdepodobne za vlády cisára Valentiniana I., vybudovaný aj zemný val na severnej strane hradiska.

Katarína Harmadyová
Múzeum mesta Bratislavy

110. Bratislava-Rusovce. Aerial view on the remains of Roman architecture at Rusovce-Berg
 Bratislava-Rusovce. Luftaufnahme der römischen Baureste in der Flur Berg
 Bratislava-Rusovce. Letecký pohľad na zvyšky rímskych stavieb v polohe Berg

Roman military camp Gerulata in Bratislava–Rusovce

Rusovce is a borough in south part of the Slovak capital Bratislava. It is situated in Danubian Lowland, in riparian zone on the right bank of the river, in the immediate vicinity of the oxbow lake Rusovecký kanál (Rusovce Channel). Remains of castellum Gerulata, a fort on Limes Romanus, underlie the centre of the present borough. The name "Gerulata" is thought to have been adopted by the Romans probably from autochthonous Celtic inhabitants.

From the point of historical geography, the area of Rusovce is located in the North of the Roman province of Pannonia. Castellum Gerulata lies 14 kilometres southeast to the capital of Upper Pannonia Carnuntum and is the westernmost fort in line of strongholds between Carnuntum and Ad Flexum. The castellum played an important role as it defended the east wing of the Roman legions stationed in Carnuntum. A ford on the Danube may also have been decisive for establishing the camp here.

According to archaeological excavations, Gerulata represents a typical Danubian Roman castellum with four major building phases. Associated civil settlement and cemeteries came to light as well. Albeit without evidence by now, a Roman port on the Danube is assumed somewhere in the vicinity.

The first major building phase of Gerulata, which is divisible into two subphases, represents a wooden-earthen castellum. The camp was erected in the 2nd half of the 1st century during the reign of the Flavians, according to numerous finds probably under Domitian. The second subphase is dated to the reigns of Traian (98-117 AD) and his adopted son Hadrian (117-

111. Gerulata. Castellum (1), vicus (2, civil settlement) and cemeteries (3) on the map of modern Rusovce
 Gerulata. Kastell (1), Vicus (2, Zivilsiedlung) und Gräberfelder (3) auf der Karte von heutigem Ort Rusovce
 Gerulata. Kastel (1), vicus (2, civilná osada) a pohrebiská (3) na mape dnešných Rusoviec

Das römische Militärlager Gerulata in Bratislava-Rusovce

Rusovce – ein Stadtteil von Bratislava, der Hauptstadt der Slowakischen Republik, befindet sich im Donautief-land, am Rande der rechtsuferigen Aue der Donau, in der unmittelbaren Nähe ihres ehemaligen Flussarmes – des sog. Rusovce Kanales. Das anliegende Gebiet kann wie ein leicht profiliertes Flachgelände charakterisiert werden.

Aus der geschichtlich-geographischen Sicht befand sich das Gebiet von heutigem Rusovce am nördlichen Rand des Römischen Reichs, auf dem Gebiet der Provinz Pannonien. Direkt im Gemeindegebiet befand sich das Kastell Gerulata, der befestigte Punkt der Römischen Grenze. Gerulata war das erste Kastell in der Linie Carnuntum – Ad Flexum und war vom Carnuntum ca. 14 km entfernt. Das Lager hatte eine strategische Rolle – es schützte den östlichen Flügel der Legionen, die sich in Carnuntum aufgehalten haben, in der Hauptstadt der Provinz Oberpannonien. Den Namen Gerulata übernahmen die Römer wahrscheinlich von der autochthonen keltischen Bevölkerung.

Auf Grund der bis heute archäologisch untersuchten Teile des Kastells Gerulata können im Kontext des ge-läufigen Schemas des Baus der römischen Kastelle an der Donau seine vier Bauphasen rekonstruiert werden, bekannt sind auch die Lage von mehreren Gräberfeldern und die zivile Besiedlung. Es ist sehr wahrscheinlich, dass sich in der Nähe des Lagers eine Furt befand und wahrscheinlich auch ein Hafen, aber sie sind bis heute nicht belegt worden.

Die erste Bauetappe stellte das Holz-Erde-Lager dar. Im Rahmen seiner Existenz werden zwei Bauphasen angenommen. Es wurde in der zweiten Hälfte des 1. Jh. zur Regierungszeit von Flavien gebaut, zahlreiche Funde deuten darauf hin, dass es wahrscheinlich erst zur Regierungszeit von Domitianus gebaut wurde. Die jüngere Phase der ältesten Bauetappe von Gerulata kann mit dem Antritt von Trajan (98-117) und seines Adoptivsohnes Hadrian (117-138) verbunden werden, als die Reitereinheit ala prima Cannanefatum nach Gerulata kam.

Den Verfall der Gräben und das Ende der ältesten Bauetappe nehmen wir im Laufe des 2. Jahrhunderts n. Chr. zur Zeit der Markomannenkriege an.

Das Ausmaß des Lagers wird durch den Verlauf des doppelten Spitzengrabens bestimmt; der Graben hatte Schutzfunktion. Sein nordwestlicher Verlauf wurde in der Lage Bergl (Museumsgelände) untersucht, sein südwestlicher Verlauf und die südliche Ecke wurden erst beim Bau von Familienhäusern entdeckt. Die östliche Ecke mit einem Teil des Lagers wurde von der Donau weggeschwemmt. Von der inneren Bebauung

112. An aerial photograph of the Gerulata castellum layout
Ein Luftbild von dem Grundriss des Kastells Gerulata
Letecká snímka na pôdorys kastela Gerulata

Rímsky vojenský tábor Gerulata v Bratislave–Rusovciach

Rusovce – mestská časť hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy sa nachádzajú na Podunajskej nížine, na okraji pravobrežnej nivy rieky Dunaj, v bezprostrednej blízkosti bočného ramena – tzv. Rusovského kanálu. Príslahlé územie charakterizuje mierne profilovaný terén rovinatého charakteru.

Z historicko - geografického hľadiska sa územie dnešných Rusoviec nachádzalo na severnom okraji Rímskej ríše na území Provincie Pannonie. Priamo v ich intraviláne sa nachádzal kastel Gerulata, opevnený bod Rímskej hranice – Limes Romanus. Gerulata bol prvý kastel v línii Carnuntum – Ad Flexum, vzdialený od Carnunta okolo 14 km. Tábor mal dôležitú strategickú úlohu – chránil východné krídlo légii stacionovaných v Carnunte, hlavnom meste provincie Horná Panónia. Meno Gerulata Rimania pravdepodobne prevzali od autochtónneho keltského obyvateľstva. Na základe dosiaľ preskúmaných častí Gerulata možno v kontexte zaužívanej schémy stavby rímskych kastelov na Dunaji rekonštruovať jeho štyri stavebné etapy, známa je i poloha viacerých pohrebísk a civilné osídlenie. Je pravdepodobné, že v blízkosti tábora sa nachádzal brod a zrejme aj prístav, ale zatiaľ nie sú doložené.

Prvou stavebnou etapou bol drevozemný tábor. V rámci jeho trvania sa predpokladajú dve stavebné fázy. Bol vybudovaný v druhej polovici 1. storočia za vlády Flaviovcov, početné nálezy naznačujú, že pravdepodobne až v období Domitianovej vlády. Mladšiu fázu najstaršej stavebnej etapy Gerulaty možno spájať s nástupom Trajana (98–117) a jeho adoptívneho syna Hadriana (117–138), keď do Geru-

113. A tegula with the stamp of ALA I CANA – the first and only brick bearing the identification marking of this unit. Eine Tegula mit dem Stempel ALA I CANA., der erste und einzige Stempelziegel dieser Militäreinheit. Tegula s kolkom ALA I CANA.. prvá a jediná tehla s kolkom tejto jednotky

114. Bratislava-Rusovce. An altar with inscription that reads: “To Jupiter, the Best and Greatest, to Queen Juno, a sacred offering. Titus Flavius Surilio, stator praefecti alae of the First ala of Cananefates, fulfilled his vow gladly, willingly and deservedly (in consulship) of both Aspri” Bratislava-Rusovce. Altar mit Votivinschrift: Jupiter dem Besten und Mächtigsten, der Königin Iuno ein heiliges Geschenk. Titus Flavius Surilio, Stator des Praefekts der ersten Ala der Cannanefaten, löste das Gelübde gern und nach Verdienst ein (unter dem Konsulat) von beiden Aspre. Bratislava-Rusovce. Oltár s votívnym nápisom „Jupiterovi Najlepšiemu a Najvyššiemu, kráľovnej Junone posvätný dar. Titus Flavius Surilio, stator prefekta prvej aly Cannanefatov, sľub splnil dobrovoľne, rád a podľa zásluhy (za konzulátu) oboch Aspro“

138 AD), and is associated with arrival of ala prima Cannanefatum. It is estimated that the defensive ditches became disused during the Marcomannic Wars in the 2nd century AD, which was also the end of the earliest construction phase.

Area of the earliest camp is marked by the double V-sectioned ditch. The northwest portion of the ditch was investigated on find-spot Bergl (museum compound), southwest portion and south corner curvature was excavated in course of construction of private residences. East corner and adjacent quarters were eroded away by the Danube. From inner buildings of the wooden-earthen camp a small part of barracks was investigated. The building had half-timbered walls, which were plastered and white-washed. Four rooms (each with an oven) organized in two rows were unearthed. Severely burnt deposits, which were levelled during the Roman times, indicate that the building may well have been destroyed by fire. Other parts of the military barracks with heating stoves were researched on the neighbouring land plot during housing construction. The identity of the Roman army unit which founded the Gerulata castellum is unknown. The camp was built mainly by the troops from Carnuntum and Vindobona. As for imprints of military stamps on roof tiles, most numerous are those of Legio X Gemina et Pia Fidelis (X twin legion, faithful and loyal) and the XIII twin legion (LEGXIIIIG), some imprints of stamps of the Legio XIII Gemina Martia Victrix (twin legion victorious of Mars, LEGXIIIIGMV) were completely preserved.

In the period of the Marcomannic Wars the castellum was rebuilt in stone. On the extent and urbanisation of the stone fort in its second phase only sparse evidence is available. While in the North its extent exceeded the first subphase of wooden-earthen camp, its south front shifted into the inner area of the first phase. Double V-sectioned ditch excavated near St. Magdalene church may have belonged to the fortification of its northwest part. The north corner curvature of the ditch has been recently excavated on Bergl. To the build-up centre of the camp in its second phase belong also 40 to 60 cm thick stone masonries in the area of the Late Antique quadrate fortlet.

In the late 3rd and in the 4th century AD, development of castellum Gerulata entered the third major building phase. This represents a smaller castellum of quadrate layout enclosed by a stone wall. A fragment of the fortification wall was unearthed on Bergl and under the parish granary southwest to Bergl.

Test pits were dug on the Site 4 in the Bergl area to define more exactly the estimated position of the northern perimeter walls of the castellum's 3rd con-

dieses Lagers wurde nur ein Teil des Kasernenbaus untersucht. Die Konstruktion der Wände bestand aus hölzernen Balken, die mit Lehm ausgefüllt, mit Mörtel verputzt und mit Kalk geweißt waren. Freigelegt wurden 4 Räume in zwei parallelen Reihen mit Heizöfen. Der Bau ist wahrscheinlich verbrannt, was man an einer eingeebneten verbrannten Schicht erkennen kann. Weitere Teile der Kasernengebäude mit Heizöfen untersuchten wir auf der Nachbarparzelle beim Bau der Familienhäuser.

Jene Militäreinheit, die das Kastell Gerulata errichtet hatte, kennen wir nicht. Von den militärischen Stempeln auf der römerzeitlichen Dachdeckung sind am zahlreichsten die Stempel der Einheiten aus Carnuntum und Vindobona bekannt: X Legio (Legion X Gemina et Pia Fidelis – verdoppelt und ergeben, treu), der XIII Legio verdoppelten (LEGXIIIIG) erhalten und ein paar Stempel hatten einen vollständigen Stempel der XIII Legio verdoppelten von Martia Victrix (LEGXIIIIGMV). Zur Zeit der Markomannenkriege erfolgte der Umbau in ein Steinlager. Über die Flächeausdehnung und urbanistische Planung des Lagers haben wir noch wenige Erkenntnisse. Auf der nördlichen Seite griff das Kastell durch sein Ausmaß das ältere Holz-Erde-Lager der ersten Bauetappe und auch das Steinlager der dritten Bauetappe über. Umgekehrt befand sich die südliche Seite in der inneren Lagerbebauung. Zur nordwestlichen Schutzlinie könnten auch die Reste des Doppelgrabens gehören, die bei der römisch-katholischen Kirche der hl. Magdaléna untersucht wurden, die nördliche Ecke der Graben wurde nur vor kurzer Zeit in der Lage Bergl untersucht. Zur inneren Bebauung des Lagers gehören 40 und 60 cm breite Mauern, die im Raum des spätantiken quadratischen Bauwerkes freigelegt wurden.

Ende des 3. Jh. und im 4. Jh. u. Z. können in Gerulata weitere Bauaktivitäten beobachtet werden. Das Ergebnis dieser Aktivitäten repräsentiert die dritte Bauetappe des Kastells. Sie wird durch ein flächenmäßig verkleinertes, fast quadratisches Kastell repräsentiert, das mit einer steinernen Schanzmauer umgeben war. Sein Torso wurde in der Lage Bergl und unter dem Pfarrenspeicher südlich des Museumsgeländes freigelegt. Um den Verlauf der vermutlichen Wehrmauer des römischen Kastells der 3. Bauetappe an seiner nördlichen Front und der zusammenhängenden Umfassungsgräben der 1. Bauetappe zu präzisieren haben wir an der Fundstelle 4 in der Flur Bergl Suchschnitte angelegt. Freigelegt wurde ein Fundamentgraben mit kleinem Überrest einer steinernen römischen Fortifikation, die senkrecht zu der Wehrmauer (d. h. N – S) orientiert war. Den festgestellten Befund interpretieren wir deswegen als den östlichen Bereich des Tores zum römischen Kastell. Hier fing vermutlich also ein Abschnitt der römi-

laty prišla jazdecká jednotka ala prima Cannanefatum. Zánik priekop a koniec najstaršej stavebnej etapy predpokladáme v priebehu 2. storočia po Kr. v období markomanských vojen.

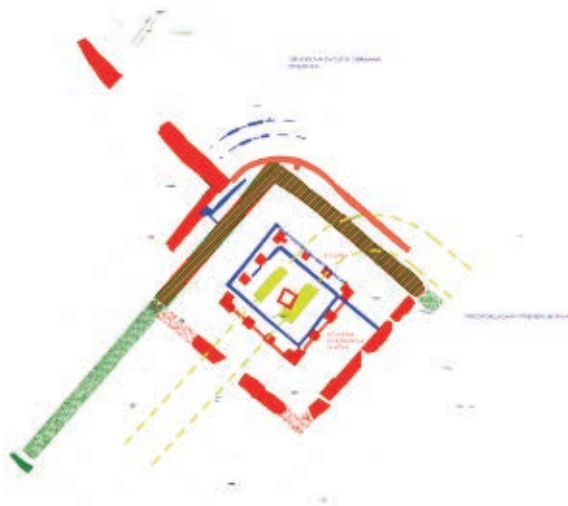
Rozsah tábora určuje priebeh obrannej dvojitej hrotitej priekopy. Jej severozápadná časť bola preskúmaná v polohe Bergl (areál múzea), juhozápadná časť a južné nárožie sa objavili pri stavbe rodinných domov. Východné nárožie s časťou tábora odplavil Dunaj. Z vnútornej zástavby tohto tábora sa preskúmala len časť kasárenskej stavby. Steny mali drevenú konštrukciu z trámov vyplnenú hlinou, boli omietnuté maltou a vybielené vápnom. Odkryté boli štyri miestnosti v dvoch paralelných radoch s vykurovacími peckami. Stavba zrejme zhorela, o čom svedčí splanívaná prepálená vrstva. Ďalšie časti kasárenských budov s vykurovacími peckami sme preskúmali na vedľajšej parcele pri stavbe rodinných domov.

Nepoznáme vojenskú jednotku, ktorá založila kastel Gerulata. Nálezy kolkov na rímskej strešnej krytine dokladajú prítomnosť jednotiek z Carnunta a Vindobony. Z vojenských kolkov najpočetnejšie sú zachované kolký X légie (legio X Gemina et Pia Fidelis - zdvojená a oddaná, verná), XIII légie zdvojenej (LEGXIIIIG) a niekoľko kolkov malo úplný kolok XIII légie zdvojenej Martia Victrix (Marsovej víťaznej - LEGXIIIIGMV).

V období markomanských vojen sa uskutočnila prestavba na kamenný kastel. O jeho rozlohe a urbanistickom riešení máme málo poznatkov. Kastel na severnej strane svojou rozlohou presahoval starší drevozemný tábor prvej stavebnej etapy. Naopak južná strana sa nachádzala vo vnútornej zástavbe táborov. Súčasťou obrannej severozápadnej línie by mohli byť zvyšky dvojitej priekopy preskúmané pri kostole Sv. Magdalény, severný roh priekop bol preskúmaný v roku 2007 pri obnove areálu múzea v polohe Bergl. Do vnútornej zástavby tábora patria 40 až 60 cm široké múry odkryté v priestore neskorooantickkej kvadratickej stavby.

Koncom 3. storočia a v 4. storočí po Kr. dochádza v Gerulate k ďalšej stavebnej aktivite, ktorej výsledkom je tretia stavebná etapa kastela. Predstavuje ju plošne zmenšený, takmer štvorcový kastel obohnaný kameným hradbovým múrom. Jeho torzo sa odkrylo v polohe Bergl a pod farskou sýpkou juhozápadne od areálu múzea.

V súvislosti so spresnením priebehu predpokladanej hradby rímskeho kastela 3. stavebnej etapy na jeho severnom fronte ako aj súvisiacich obranných obvodových priekop 1. stavebnej etapy sme vytýčili na lokalite 4 v polohe Bergl zisťovacie sondy. Odkrytá bola základová ryha s malým torzom kamennej rím-

115. The late-Roman fort of Gerulata, with the small fortified area in the left corner of the praetentura of the original castellum built in the 4th construction phase after AD 380
Spätantike Festung, Gerulata – die vierte Bauetappe nach dem Jahre 380. Eine kleine Festung in der linken Ecke der Praetentura des ursprünglichen Kastells
Neskoroantická pevnosť. Gerulata - štvrtá stavebná etapa po roku 380. Malá pevnosť v ľavom rohu praetentury pôvodného kastela

struction phase, as well as the associated defensive ditches of the 1st phase. Unearthed was a foundation trench with a Roman fortification torso perpendicular to the line of walls (i.e. oriented in north-south direction). The remnants are therefore interpreted as the fort's eastern gate, a probable endpoint of the Roman road section connecting Gerulata with Carnuntum (via Carnuntina). It is thus possible that the porta principalis sinistra gateway was the original site of the Roman roadside milestone found in a secondary context in the hearth of a building equipped with floor heating. The XXX Roman miles referred to on the milestone would correspond with the distance between the discovery place and caput viae, i.e. the starting point that could have only been Carnuntum. The main and most conspicuous result of the fourth major building phase is the Late Antique tower-like fortlet, which was inset into the corner of an earlier structure. This building on layout of 30 by 29 m had an inner court bordered by 12 pillars with an asymmetrically placed well. The foundation masonry of pillars went to the depth of 3-4 m, what together with thickness of perimeter walls (3 m) allows assuming a three-storey building with an open ground floor. The masonry of later phases of the stone castellum contained earlier carved-stone monuments, which were secondarily used as building material. Now, they are on display in Lapidarium of Museum Antique Gerulata.

The function of the Wall 11, running north-west, has not been established yet, but it is assumed that its period of construction is at least partly correlated with the quadrilateral late-Roman building. The wall might have defended the river harbour access route, while the tower structure shows parallels to the fortifications built on the Danubian limes frontier in the late-Valentinian age.

In Gerulata, an equestrian unit Ala prima Cannanefatum was garrisoned. The ala, which consisted of 500 cavalrymen, arrived here during the first two decades of the 2nd century from Lopodunum (Ladenburg, Lower Germania). Between 138 and 146 AD members of the ala were granted Roman citizenship. When the ala was stationed in Africa, its place

116. Bratislava-Rusovce. A view of Lapidarium in the Museum Antique Gerulata
Bratislava-Rusovce. Blick in das Lapidarium des Museums Antike Gerulata
Bratislava-Rusovce. Pohľad do lapidária v Múzeu Antická Gerulata

schen Straße an, die Gerulata mit Carnuntum verbunden hat (via Carnuntina). Es ist gut möglich, dass gerade hier bei der porta principalis sinistra ursprünglich der Meilenstein stand, den wir in sekundärer Lage im Heizraum eines Gebäudes mit Unterbodenheizung entdeckten. XXX römische Meilen bedeuten die Entfernung zwischen dem Fundort und caput viae, d. h. dem Ausgangspunkt, den nur Carnuntum darstellen konnte. Das Ergebnis der vierten Etappe ist eine turmartige spätantike Festung, die in die Ecke einer älteren architektonischen Konstruktion eingebaut wurde (77, 82). Ihre Ausmaße waren 30 x 29 m. Der Turm hatte 12 mächtige Pfeiler, die den Hof gebildet haben. Die Grundmauer der Pfeiler reichte bis in die Tiefe von 3 bis 4 m. Auf Grund der Tiefe der Pfeiler und der Umfassungsmauer des Turmes (3 m) kann ein dreistöckiges Bauwerk angenommen werden. Das Erdgeschoss war durchgängig und in den höheren Stockwerken hat man gewohnt. In die Mitte des Innenhofes wurde asymmetrisch ein Brunnen platziert. In den Pfeilern und Umfassungsmauern des jüngeren Kastells wurden sekundär Glieder und Teile von steinernen Bildwerken eingemauert, die im Lapidarium des Museums ausgestellt sind.

Bisher unbekannt war die Funktion der in Richtung Nordwesten verlaufenden Mauer 11. Wir nehmen an, dass sie wenigstens teilweise mit dem spätantiken quadratischen Gebäude zeitlich parallel ist. Unserer Meinung nach dürfte die Mauer 11 zur Sicherung des Zugangs zum Hafen gedient haben. Der turmartige Bau findet seine Parallelen in den nachvalentinianischen Grenzfestungen am Donaulimes.

Die Ankunft von Cananefaten nach Gerulata wird an die Wende der 1. und 2. Dekade des 2. Jh. u. Z. datiert. Die ursprünglichen Sitze von Cananefaten befinden sich in Germania superior. In der Einheit waren 500 Reiter. Zwischen den Jahren 138 – 146 bekamen die Mitglieder dieser Einheit die römische Bürgerschaft. In Gerulata wirkte wahrscheinlich zur Zeit der Abkommandierung von Cannanefaten nach Afrika die XVIII Kohorte der Freiwilligen (cohors XIX Voluntariorum Civium Romanorum). Zwei militärische Grabmäler der Angehörigen der Legio II Adiutrix und der Legio Italica hängen wahrscheinlich mit dem Einsatz dieser Einheiten in der Zeit der Markomannenkriege zusammen. Berichte darüber schwinden in der Mitte des 3. Jahrhunderts. Die Anwesenheit der Cannanefaten-Truppe ist in Germanien, Pannonien und sogar in Mauretanien auf Militärdiplomen, Votivaltären und Grabsteinen belegt, bis jetzt wurde hier jedoch kein einziger Ziegel mit dem Stempel dieser Einheit gefunden. Das erste und vorerst einzige Exemplar entdeckte man zusammen mit einigen weiteren Fragmenten römischer Dachziegel innerhalb einer Pfostengrube in Gerulata, in einer Siedlung in breiterem Umfeld des Kastells. Ein Stempelfragment

skei fortifikácie orientovanej kolmo na priebeh hradby (teda S – J). Odkrytú situáciu preto interpretujeme ako východnú časť priestoru brány do rímskeho kastela. Tu sa teda zrejme začínal úsek rímskej cesty, spájajúcej Gerulatu s Carnuntom (via Carnuntina). Je možné, že práve tu pri porte principalis sinistra stál pôvodne míľnik, ktorý sme našli v sekundárnej polohe v kúrenisku stavby s podlahovým vykurovaním. XXX rímskych míľ vyjadruje vzdialenosť medzi náleziskom a caput viae, t.j. východiskovým miestom, ktorým mohlo byť len Carnuntum.

Hlavnou aktivitou štvrtej etapy je vznik vežovitej neskorootickej pevnosti, ktorá bola zabudovaná do rohu staršej architektonickej konštrukcie. Vežovitá stavba mala rozmery 30 x 29 m a 12 mohutných pilierov, ktoré tvorili nádvorie. Základové murivo pilierov siahlo do hĺbky 3 až 4 m. Vzhľadom na hĺbku základov pilierov i obvodových múrov veže (3 m) možno uvažovať až o trojposchodovej stavbe. Prízemie bolo priechodné a obývané boli vyššie poschodia. V strede nádvorja bola asymetricky umiestnená studňa. V pilieroch i v obvodových múroch boli sekundárne zamurované články a časti kamenných výtvarných diel, ktoré sú vystavené v lapidáriu múzea.

Doteraz neznáma bola funkcia múru 11 smerujúcim na severozápad. Predpokladáme, že je aspoň čiastočne súčasný s neskorootickou kvadratickou stavbou. Predpokladáme, že múr 11 by mohol predstavovať zabezpečenie prístupu do prístavu. Vežovitá stavba má paralely s povalentiniánovskými limitnými pevnosťami na dunajskom limese.

Príchod Cannanefátov do Gerulaty sa kladie na prelom 1 a 2 dekadý 2. storočia po Kr. Ich pôvodné sídla boli v Dolnej Germánii -Lopodunum (dnešný Ladenburg). Jednotku tvorilo 500 jazdcov. Medzi rokmi 138 – 146 získali príslušníci tejto jednotky rímske občianstvo. V čase odvelenia Cannanefátov do Afriky pôsobila v Gerulate XVIII kohorta dobrovoľníkov (cohors XIX Voluntariorum Civium Romanorum). Dva vojenské náhrobky príslušníkov II. légie Pomocnej a II. légie Italickej Vernej zrejme súvisia s nasadením týchto jednotiek v čase markomanských vojen. V polovici 3. storočia sa správy o nej strácajú. Prítomnosť jednotky Cannanefátov je doložená v Germánii, Panónii a dokonca v Mauretánii na vojenských diplomoch, votívnych oltároch a náhrobných kameňoch, doteraz sa však nenašla tehla s kolkom tejto jednotky. Prvá a jediná sa našla v Gerulate v sídlisku situovanom v širšom zázemí kastela a to v kolovej jame spolu s niekoľkými ďalšími fragmentami rímskej strešnej krytiny. Jeden fragment kolkou patrí jednotke Cohors V Callaecorum Lucensium. V 2. a 3. storočí táborila pri Dunaji prvá kohorta lukostrelcov. K tehľám s kolkom I kohorty lukostrelcov (Cohors Aelia Sagittariorum)

117. Bratislava-Rusovce. Relief of Daedalus and Icarus. Late 1st – early 2nd century AD
 Bratislava-Rusovce. Relief-steinplatte mit Daidalos und Ikaros, spätes 1. - frühes 2. Jh. n.Chr.
 Bratislava-Rusovce. Daidalos a Ikaros. Reliéf z náhrobnej architektúry z konca 1. - začiatku 2.stor. po Kr.

118. Bratislava-Rusovce. A fragment of interior plaster from a house in the civil settlement of Gerulata
 Bratislava-Rusovce. Innenverputzfragment aus einem Haus in der Zivilsiedlung von Gerulata
 Bratislava-Rusovce. Fragment interiérovej omietky domu v civilnej časti Gerulaty

119. Vicus of Gerulata. A building with hypocaust
 Gerulata, Vicus. Bauwerk mit der Bodenheizung
 Gerulata, vicus. Stavba s hypokaustom (podlahovým vykurovaním)

in Gerulata took the XVIII cohorts of voluntary soldiers with Roman citizenship (Cohors XIX Voluntariorum Civium Romanorum). Other military units were active here too. Two tombstones of soldiers of the Legio II Adiutrix and Legio II Italica are probably associated with their activity in the Marcomannic Wars.

There are no surviving accounts of the unit from the mid 3rd century AD on. Although the presence of the Cananefate unit in Germania, Pannonia, and even in Mauretania has been attested by military diplomas, votive altars and gravestones, no bricks with the stamp of the unit had been discovered prior to the first and only one in Gerulata, found with a number of fragments of Roman roof tiles in a posthole in a housing area outside the castellum.

A fragment with stamp of Cohors V Callaecorum Lucensium was identified as well. In addition to bricks marked with the 1st Cohort of Archers (Cohors Aelia Sagittariorum) stamps, found previously by Á. Sötér and L. Kraskovská, another fragment stamped COH I S E. was discovered in the Bergl digs in 2009. The stamp shows that the brick was produced by cohorts prima Aelia Sagittariorum milliaria equitata, a unit specialised in manufacture of bricks. There is also another piece of evidence attesting the presence of the 1st Cohort of Horse Archers in Gerulata – the Notitia Dignitatum records from the 4th century AD, according to which “the horse archers of Gerulata ... are also under the command of the honourable praeses of Pannonia Prima and Noricum Ripense”. From the 4th century AD, an important evidence from Gerulata represent bricks stamped with name of Tempsonius Ursicinus, a Roman general, with whom reconstruction of Limes is associated. From Gerulata comes also bricks from civil brick producers from Carnuntum dated to the 2nd and 3rd centuries AD with stamps of Gaius Valerius Constans Carnuntinus and Atilius.

Along the roads leading out of the castellum originated and gradually spread a civil settlement, so-called vicus. The earlier settlement was of simple pit-houses or buildings from mudbricks. The part of settlement near the south gate of castellum (toward the Rusovce Chateau) is fragmentarily preserved, while the one in front of the west gate seems to have covered a relatively large area. Dwellings, workshops or production spaces and layers of deposits indicating human presence (cultural layers) have been investigated here. The rich of the vicus lived north to the castellum in the luxurious residential area with masoned houses on stone foundations organized in streets.

Among the excavated structures, the most spectacular is a building with hypocaust (86). The structure,

gehört zur Einheit Cohors V Callaecorum Lucensium. Im 2. und 3. Jhr. war bei der Donau die Kohorte der Bogenschützen stationiert. Zu den Stempelziegeln der I Kohorte der Bogenschützen (Cohors Aelia Sagittariorum) aus den Ausgrabungen von Ágost Sötér und L. Kraskovská ist ein weiteres Fragment mit dem Stempel COH I S E aus der Grabung am Bergl im Jahre 2009 hinzugekommen. Der Stempel belegt, dass der Ziegel ein Produkt der Militäreinheit cohors prima Aelia Sagittariorum milliaria equitata darstellt, die sich auf Ziegelherstellung spezialisierte. Neben des oben erwähnten Stempelziegels zeugt von der Anwesenheit der Ersten Reiterkohorte der Bogenschützen in Gerulata auch die schriftliche Quelle Notitia Dignitatum aus dem 4. Jahrhundert, die anführt: „Dem Kommando des ehrwürdigen Kommandanten von Pannonia Prima und Noricum Ripense unterstehen... die berittenen Bogenschützen von Gerulata.“ In der Mitte des 3. Jh. verschwinden die Berichte über die Reiter der Ala von Cannanefaten. Vom 4. Jh. ist das Zeugnis der Ziegel mit dem Namen des Offiziers des Kaisers Valentinianus Tempsonius Ursinius sehr wichtig, mit dem die Rekonstruktion von Limes verbunden wird. Auf einigen Stempeln ist der Name dieses Offiziers mit der II. Legio Italica verbunden. Andere Ziegel mit Stempeln belegen die Tätigkeit von zivilen Ziegeleien in Carnuntum - Gaius Valerius Constans aus Carnuntum und Atilius.

Längs der Straßen, die aus den einzelnen Lagertoren ausgehen, entstand um das Kastell herum eine Zivilsiedlung. Die ältere Siedlung hatte einfache Grubenhütten oder Bauten mit Wänden aus ungebrannten Ziegeln. Von der Siedlung vor dem südlichen Tor des Lagers, das zum Raum des Kastells von Rusovce orientiert ist, blieben nur einige Fragmente erhalten. Vor dem westlichen Tor des Kastells erstreckte sich auf einer ziemlich großen Fläche eine Zivilsiedlung-Vicus, wo mehrere Siedlungs-, Produktionsobjekte und Kulturschichten untersucht wurden. Der prächtigste Teil der Bebauung des Außengebiets des Kastells mit gemauerten Bauten seiner reichsten Zivilbevölkerung erstreckte sich nördlich des Lagers. Der Vicus zeichnet sich hier als Straßenbebauung ab und wird durch steinerne Grundmauern der Gebäude repräsentiert, unter denen ein technisch reifer Steinbau mit Bodenheizung auffällt. Der Vicus stellt einen großen Komplex dar, von dem bis jetzt nur drei Räume mit Pfeilern des Hypokaustums und Räume mit Mörtel-Schotter-Boden und Ziegelsplitt ohne Bodenheizung freigelegt wurden. Im südlichen und nordwestlichen Teil wurde der Heizraum - Praefurnium - freigelegt. Gute Qualität des Baus belegen verschiedene technische Details und Merkmale. Der Raum des Hypokaustums wurde mit Schotter-Mörtel-Boden verfestigt, auf dem die den Pfeiler bildenden Ziegel lagen. Auf den Pfeilern befanden sich Ziegel mit Buckeln in den

z výskumov Á. Sötéra a L. Kraskovskej pribudol ďalší fragment s kolkom COH I S E. z výskumu na Bergli z roku 2009. Kolok dokladá, že tehla je výrobkom vojenskej jednotky cohors prima Aelia Sagittariorum milliaria equitata, špecializovanej na výrobu tehál. Okrem spomenutej kolkovanej tehly svedčí o prítomnosti Prvej jazdeckej kohorty lukostrelcov v Gerulate aj písomný prameň Notitia Dignitatum zo 4. storočia, ktorý uvádza: „Veleniu ctihodného veliteľa Prvej Panónie a Pobrežného Norica podliehajú ... jazdeckí lukostrelci v Gerulate.“ Zo 4. storočia dôležité je svedectvo tehál s menom dôstojníka cisára Valentiniána Tempsonia Ursicina, s ktorými sa spája rekonštrukcia limesu. Na niekoľkých kolkoch je meno tohto dôstojníka spojené s II. légiou Italicou. Iné tehly s kolkami sú dokladom činnosti civilných carnuntských tehelní - Gaia Valeria Constansa Karnuntského a Atilia.

Pozdĺž ciest vychádzajúcich z jednotlivých táborových brán vznikla okolo kastela civilná osada. Staršia osada mala jednoduché zemnice alebo stavby so stenami z nepálených tehál. Osada pred južnou bránou tábora orientovanou do priestoru rusoveckého kaštieľa sa zachovala iba zlomkovite. Pomerne veľkú plochu zaberala civilná osada - vicus pred západnou bránou kastela, kde boli preskúmané viaceré sídliskové i výrobné objekty a kultúrne vrstvy. Najhonosnejšia časť zástavby extravilánu kastela s murovanými stavbami jeho najbohatších civilných obyvateľov sa rozprestierala severne od tábora. Vicus sa tu javí ako uličná zástavba a reprezentujú ho kamenné základy budov, medzi ktorými vyniká technicky vyspelá kamenná stavba s podlahovým vykurovaním. Predstavuje rozsiahlejší komplex, z ktorého boli zatiaľ odkryté tri miestnosti s piliermi hypokausta a miestnosti s maltovo-štrkovou dlážkou s tehlovou drfou bez podlahového vykurovania. V južnej a severozápadnej časti sme odkryli kúreniská - praefurniá.

O kvalite stavby svedčia rôzne technické detaily a prvky. Priestor hypokausta bol spevnený štrkovomaltovou podlahou, na ktorej stáli tehly, tvoriace pilier. Na pilieroch boli uložené tehly s výstupkami v rohoch a až na nich bola umiestnená podlaha. Tak vznikol priestor, do ktorého sa ľahom dostával horúci vzduch, ktorý zohrieval podlahu. Iné tehly - tubuly, duté, s otvormi po bokoch, sú dokladom vykurovaných stien. Fragment technickej ryhovanej keramiky svedčí aj o klenbách v kúrenisku. Fragmenty omietok považujeme za interiérovú a exteriérovú úpravu stavby. V horúcich podmienkach Stredomorja sa toto vykurovanie používalo v thermách. Využitie našlo aj v súkromných domoch, hlavne v drsných krajinách severných provincií. Stavebný komplex pôvodného kastela Gerulata využili i gótski federáti. Ich prítomnosť

120. The villa rustica. A view of the excavation site
 Villa rustica. Eine Ansicht der Grabungsfläche
 Villa rustica. Pohľad na skúmanú plochu

121. The layout and the arrangement of buildings of the older settlement and the newer parts of the villa rustica
 Grundriss und Verteilung der Objekte einer älteren Siedlung und der jüngeren Bauten im Rahmen der Villa rustica
 Pôdorys a usporiadanie objektov staršieho sídliska a mladších stavieb villy rustici

122. A 3D reconstruction of the villa rustica in Čunovo
 3D Rekonstruktion der Villa rustica in Čunovo
 3D Rekonštrukcia villy rustici v Čunove

which had plastered both interior and exterior, is a part of larger compound. By now, three rooms with hypocaust pillars but also rooms without heating system with plain cast floor from mortar, gravel and ground bricks have been unearthed. In the south and northwest parts two furnaces (praefurnium) were found. One of them could have been vaulted as indicated by fragments of grooved technical ceramics. A number of details of hypocaust heating system testify to the high quality of this architecture. The bottom of the space with hypocaust pillars was solidified with cast gravel-mortar floor and the pillars were erected on it. The pillars were topped with special bricks, which carried the floor of the heated rooms. The smoke and hot air from the furnaces entered the spaces beneath the floor and then through hollow bricks with side openings (tubuli) heating walls of the house out of the building. In the Mediterranean, hypocaust was used to heat public baths but it found its use also in private residences, mainly in the harsh climate of north provinces.

After death of Valentinian I in 375 AD, the dilapidating buildings of castellum Gerulata used the Goths, who were accepted to the empire as foederati. They walled-up the west and south façades of the quadrate Late Antique fortlet on Bergl.

According to archaeological excavations, inhabitants of Gerulata buried their dead at least on five cemeteries. Spreading around the area of castellum and vicus, their location "extra pomerium" followed the essentials of Roman urbanization. The first main building phase of castellum is associated with a cemetery west to the camp (cemetery II), which is situated in the vicinity of the present graveyard, and with another one (cemetery V) near the Rusovce train station. Cemetery I northwest to the camp (now near the school) was established during the first phase of castellum (cemetery Ia) but together with cemetery II it remained (cemetery Ib) in use also during the second main building phase of camp. With existence of the third and fourth main building phases of castellum is associated a cemetery southwest to the camp (cemetery III) and a cemetery by the St. Vitus church (cemetery IV). Existence of another burial site is suggested by the discovery of two graves in a narrow sewer network trench near the railway station (V). Inhumation graves had been previously found in the Irkutská Street area by Ágoston Sótér too, a brick with a depiction of Jesus carrying his cross being the most notable discovery. Two graves found more recently in a floor-heated building research and another grave discovered during sewer construction were marked as Gerulata Burial Ground VI. In the surrounding of Gerulata farmsteads and vil-

Ecken und erst auf den Ziegeln war der Fußboden. So entstand ein Raum, in den durch Zug die heiße Luft kam, die dann den Fußboden erwärmt hatte. Andere Ziegel – Tubuli – hohle, mit Löchern auf Seiten, sind ein Beleg dafür, dass die Wände geheizt wurden. Das Fragment der technischen geritzten Keramik zeugt auch von den Gewölben im Heizraum. Die Verputzfragmente belegen, dass sowohl das Bauinterieur als auch –exterieur bemalt wurde. In den warmen Bedingungen des Mittelmeerraums wurde dieses Heizsystem in den Thermen verwendet. Verwendet wurde das System auch in privaten Häusern, besonders in den Ländern der nördlichen Provinzen, wo das Wetter nicht so günstig war.

Den Baukomplex des ursprünglichen Kastells Gerulata in der Postvalentianer Zeit nutzten auch die gotischen Föderaten. Ihre Anwesenheit lässt sich durch Baueingriffe belegen, als sie den westlichen und südlichen Flügel der Festung in der Lage Bergl vermauert haben. Der herkömmlichen römischen Stadtplanung entsprach auch die Lage der Gräberfelder, die in einem breiten Bogen das Lager umgeben und die Bestattungsregel „extra pomerium“ einhalten. Mit der ersten Baustufe hängen das Gräberfeld am heutigen Friedhof westlich des Lagers (II) und das Gräberfeld am Bahnhof südlich des Lagers (V) zusammen. In der ersten Etappe wurde auch auf dem Gräberfeld bei der Schule nordwestlich des Lagers bestattet (Ia). In der zweiten Bauphase wurde weiter das Gräberfeld beim heutigen Friedhof (II) wie auch das Gräberfeld bei der Schule (Ia) verwendet. Mit der dritten und vierten Etappe des Kastells Gerulata hängen das Gräberfeld bei der Schule (Ib), das Gräberfeld südwestlich des Kastells (III) und das Gräberfeld in der Umgebung der Kirche des hl. Veit (IV) zusammen. Zwei Gräber in einem engen Kanalisationsgraben beim Bahnhof lassen auf ein weiteres Gräberfeld schließen (V). Ältere Ausgrabungen von Ágost Sötér führen Körpergräber aus dem Bereich der Irkutská-Straße an. Unter den Funden ragt ein Ziegel mit Figur des kreuztragenden Christus hervor. Zwei Gräber, die unlängst in dieser Straße bei der Untersuchung eines Gebäudes mit Unterbodenheizung ergraben wurden und ein weiteres, beim Kanalisationsbau untersuchtes Grab bezeichneten wir als Gerulata-Gräberfeld VI.

In der Umgebung von Gerulata hatte die Siedlung ihr landwirtschaftliches Milieu. Die rustikale Siedlung war ca. 2,5 km südwestlich des Lagers entfernt. Ganz besonders ist die Tatsache, dass hier noch im 2. Jh. die ursprüngliche keltische Bevölkerung gesiedelt hat. Die Villa rustica befand sich ca. 3 km südlich des Lagers. Ihre Existenz signalisierte das Vorkommen der römischen Dachdeckung. Der westliche Teil erstreckte sich auf einer Anhöhe natürlichen Ursprungs, der östliche

dokladajú stavebné zásahy, keď zamurovali západný a južný trakt na Bergli.

Tradičnému rímskemu urbanizmu zodpovedala aj poloha pohrebísk, ktoré v širokom oblúku obkolesujú tábor a dodržiavajú pravidlo pochovávania „extra pomerium“ t. j. za hradbami. Sú umiestnené buď na okraji gerulatských osád alebo pri cestách. S prvou etapou súvisí pohrebisko pri dnešnom cintoríne západne od tábora (II) a pohrebisko pri železničnej stanici južne od tábora (V). V prvej etape sa začína pochovávať aj na pohrebisku pri škole severozápadne od tábora (Ia). V druhej stavebnej etape sa ďalej využíva pohrebisko pri dnešnom cintoríne (II) ako aj pohrebisko pri škole (Ia). S tretou a štvrtou etapou kastela Gerulata súvisí pohrebisko pri škole (Ib), pohrebisko juhozápadne od kastela (III) a pohrebisko v okolí kostola sv. Víta (IV). Dva hroby v úzkej rýhe pre kanalizačnú sieť pri železničnej stanici dovoľujú predpokladať ďalšie pohrebisko. (V). Staršie výskumy Ágosta Sötéra uvádzajú kostrové hroby z priestoru Irkutskej ulice. Dva hroby preskúmané v súčasnosti na tejto ulici pri výskume stavby s podlahovým vykurovaním a ďalší hrob preskúmaný pri stavbe kanalizácie sme označili ako gerulatské pohrebisko VI.

V okolí Gerulaty bolo jej poľnohospodárske zázemie. Rustikálne sídlisko ležalo asi 2,5 km juhozápadne od tábora. Pozoruhodné je, že tu ešte v 2. storočí sídlilo pôvodné keltské obyvateľstvo.

Villa rustica sa nachádzala asi 3 km južne od tábora. Jej existenciu signalizoval výskyt rímskej strešnej krytiny. Západná časť sa rozprestierala na vyvýšenine prírodného pôvodu, východná prechádzala do plytkej depresie. Severnú a západnú stranu obtekalo dunajské rameno. Staršiu fázu osídlenia predstavujú zemnice. Superpozícia dvoch z nich svedčí o časovom posune aj v rámci tohto sídliska. Šesť nadzemných stavieb predstavuje rímsku poľnohospodársku usadlosť typu villa rustica z obdobia Severovcov.

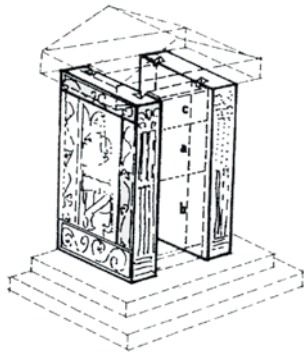
Obidve osady i usadlosti zásobovali svojou produkciou vojenskú posádku i civilné obyvateľstvo Gerulaty. Výsledkom dlhoročného archeologického výskumu v Rusovciach – Gerulate je rozsiahly fond archeologických nálezov, niektoré s výnimočnou vypovedacou hodnotou. Mimoriadna je zbierka kamenných výtvarných diel - votívných oltárov s nápismi a sepulkrálnych pamiatok. Votívne oltáre predstavujú pôvodné epigrafické pramene. Informujú o konkrétnych ľuďoch žijúcich v tomto období v Gerulate. V nápise sa uvádzalo meno, pôvod, vojenská hodnosť (veliteľom bol prefekt aly Marius Firmus), zriedkavejšie civilné zamestnanie, vek zosnulého, pri oltároch meno alebo mená zhotoviteľov nápisu a božstvo, ktorému bol nápis venovaný (Jupiter, Salus Augusta, Juno, Attis a Veľká Matka bohov Kybele, Isis,

123. The left and the right tombstone slabs with depiction of Attis.

Steinplatten mit einer Attisgestalt in Links- und Rechtsansicht

Ľavopohľadová a pravopohľadová kamenná doska s Attidom

124. A full view of the tomb with the lateral Attis slabs

Die Grabarchitektur mit Attis-Platten

Hrobová architektúra s platňami Attida

lages were located, which supplied both castellum and vicus with foodstuffs and fodder. The rural settlement was excavated some 2.5 km southwest to the fort. The pit-houses with posts once supporting the ridged roof indicate the presence of Celtic inhabitants even in the 2nd century AD. Around 3 km south of the camp a villa rustica was found. Its presence indicated fragments of roof tiles scattered over the surface. West part of the compound was built on a low mound, while the east part spread in a shallow depression. During the Roman times, north and west sides of the compound bordered with a natural channel of the Danube. The villa rustica was built during the reign of the Severans. It was composed of six above-ground architectures. However, the spot was inhabited also earlier. A pit-house superimposed over an earlier one testifies to the changes of organization of this settlement through time.

Long-lasting archaeological works in Rusovce – Gerulata has resulted in a vast collection of artefacts, some of which are of exceptional historic value. For instance, an important collection of Roman carved-stone art features inscribed votive altars and sepulchral monuments. Inscriptions on altars and burial steles represent original epigraphic sources informing about concrete persons living in Gerulata. The altar inscriptions contain name of deity (Jupiter, Salus Augusta, Attis and Great Mother of Gods Cybele, Isis Silvanus) and name, military rank or occupation of dedicator. For instance, a fragment of altar dedicated by Marius Firmus, the commander (praefectus alae) of ala I Cannanefatum was found. The inscription panels on burial steles inform about name, origin, military rank or civil occupation of deceased, about his or her age at death and the names of those who had the monument erected. Apart from burial steles, slabs from more demanding sepulchral structures were found (tombs). The reliefs on slabs from tombs and on burial steles render mythical figures (Daedalus and Icarus), Roman gods (Jupiter, Great Mother of Gods Cybele, Attis.), animals (horse, lion, bull, eagle, dolphin) and animal-derived mythical creatures (hippocampus, griffin). Objects of everyday use were also depicted. Distinctive types of vessels carved on burial steles may hint to the social status of the buried (Ioutrophorus for those who died unmarried, crater as a vessel for wine symbolized eternity of existence, together with vine leaves), or when appearing on altars may have decorative-symbolic meaning (a set of sacrificial vessels consisted of patera and urceus). Plant motifs and designs borrowed from nature as acanthus, ivy, vine, pine cone and pomegranate were symbols of fertility, life and death cycle, and eternity. Simple objects

Teil ging in eine leichte Depression über. Die nördliche und westliche Seite wurde von einem Flussarm der Donau umflossen. Die ältere Besiedlungsphase stellen Grubenhütten dar. Die Superposition von zwei Grubenhäusern zeugt von einer zeitlichen Verschiebung auch im Rahmen dieser Siedlung. Sechs oberirdische Bauten stellen das römische landwirtschaftliche Anwesen des Typs *Villa rustica* aus der Zeit der Severer.

Beide Siedlungen und Anwesen versorgten mit ihrer Produktion die militärische Einheit und zivile Bevölkerung von Gerulata.

Während der langjährigen archäologischen Grabung in Rusovce gewannen wir einen großen Bestand von archäologischen Funden, wobei einige Funde einen großen Aussagewert haben. Ganz besonders ist die Sammlung von Werken der steinernen bildenden Kunst – Votivaltare mit Inschriften und sepulkrale Denkmäler. Votivaltare stellen die ursprünglichen epigraphischen Quellen dar. Sie informieren über die konkreten Menschen, die in dieser Zeit in Gerulata lebten. Angeführt wurden in der Inschrift Name, Ursprung und militärischer Dienststrang (Kommandant war der Präfekt von Ala Marius Firmus), seltener der zivile Beruf, Alter des Verstorbenen, bei den Altaren wurden Name oder Namen der Hersteller der Inschrift und die Gottheit, der die Inschrift gewidmet war, angeführt (Jupiter, Salus Augusta, Juno, Attis und die Große Mutter der Götter Kybele, Isis, Silvanus). Von den sepulkralen Denkmälern blieben Stelen wie auch Fragmente der Grabbauten erhalten. Die Reliefs auf ihnen stellen mythische Wesen (Daidalos und Ikaros) oder direkt die göttlichen Gestalten (Jupiter, die Große Mutter der Götter Kybele und Attis) dar, die mit den Sagen und Mythen verbunden werden. Vorhanden sind auch Tiermotive und Motive von anderen mythischen Gestalten (Pferde, Löwen, Stiere, Adler, Delphine, Greife, Hippokampen. Verschiedene Formen von abgebildeten Gefäßen repräsentierten teilweise den Typ des Denkmals – die Opfergabe, die aus einer Patera und einer Kanne bestand, befand sich auf den Votivaltaren, Lutrophoros wurde auf die Gräber derjenigen Menschen gelegt, die ledig gestorben sind, Krater als Gefäß für Wein symbolisierte auf den Grabmalen zusammen mit den Rebeblättern die Ewigkeit der Existenz. Weitere Pflanzen- und Naturmotive wie Akanthus, Efeu, Rebe, Pinienzapfen, Granatapfel symbolisierten Fruchtbarkeit, Leben und Tod, Wiedergeburt und Ewigkeit. Einfache Merkmale und Symbole wie z.B. Amboss, Hammer, Zange bezeichnen einen Handwerker – Schmied; Rosette, Kranz, Girlande sind als allgemeine dekorative Motive bei der Verzierung der Architekturen oder Gebrauchsgegenstände verbreitet. Die Menge der Funde hing mit der Anwesenheit des Heers in Gerulata zusammen. Von den Hieb Waffen ist es der Gladius, weiter fand man verschiedene Beschläge,

125. Bratislava-Rusovce. Legionary denarius of the XIX legion, which was destroyed in 9 AD in the Battle of the Teutoburg Forest. Found in the north part of vicus of Gerulata

Bratislava-Rusovce. Legionsdenar. Eine Prägung der XIX Legion, die im 9 nach Ch. in der Varusschlacht vernichtet wurde. Der Denar wurde im nordwestlichen Teil der Zivilsiedlung von Gerulata gefunden

Bratislava-Rusovce. Legionársky denár. Razba XIX. légie, ktorá bola zničená roku 9 po Kr. v bitke v Teutoburgskom lese. Nález pochádza zo severozápadnej časti vicusu z Gerulaty

Silvanus). Zo sepulkrálnych pamiatok sa zachovali stély ako aj fragmenty hrobových stavieb. Reliéfy na nich predstavujú mýtické bytosti (Daidalos a Ikaros), či priamo božské postavy (Jupiter, Attis a Veľká Matka bohov Kybele). Nechýbajú motívy zvierat a ich mýtických podôb ako kôň, lev, býk, orol, delfín, grif, hipokamp. Rôzne tvary zobrazených nádob čiastočne charakterizovali typ pamiatky – obetný súbor pater a konvice sa nachádzal na votívnych oltároch, lutroforos sa kládol na hroby tých, ktorí zomreli slobodní, kratér ako nádoba na víno spolu s listami viniča symbolizoval na náhrobkoch večnosť existencie. Ďalšie rastlinné a prírodné motívy ako akant, brečtan, vinič, píniová šiška, granátové jablko boli symbolom plodnosti, života a smrti, znovuzrodenia a večnosti. Jednoduché prvky a symboly ako nákovca, kladivo, kliešte označujú remeselníka – kováča; rozeťa, veniec, girlanda sú všeobecne rozšírené ako dekoratívne motívy pri výzdobe architekúr či úžitkových predmetov.

Množstvo nálezov súviselo s prítomnosťou vojska v Gerulate. Zo sečných zbraní je to gladius, rôzne bronzové kovania súvisiace s upevnením meča v pošve, kovania opasku, z bodných zbraní nože, bronzová pošva dýky, z úderových dolabra, ktorú sme zatiaľ nenašli na území tábora, avšak jej prítomnosť dokazuje nález bronzového nákončia ochranného obalu, z diaľkových zbraní hroty kopijí a šípov ako aj prakové gule. Medzi obrannými zbraňami vyniká bronzová prilba typu Guisborough, slávnostná, s rytou a plnoplastickou výzdobou, datovaná do 2. storočia po Kr. Medzi militáriá môžeme zaradiť aj rôzne kovania konského postroja ako zubadlá, faléry, rozdeľovače remeňov.

126. *The Roman Games in Gerulata. This re-enactment show and interactive event, its 15th year held in 2013, is suitable especially for families with children*
Römische Spiele in Gerulata. Sie sind für Familien bestimmt und im Jahre 2013 finden sie bereits zum 15. Mal statt
Rímske hry Gerulata. Sú určené rodinám a v roku 2013 to bude už 15. ročník

127. *Bratislava-Rusovce. Parade helmet of Guisborough type*
Bratislava-Rusovce. Paradehelm vom Typ Guisborough
Bratislava-Rusovce. Slávnostná vojenská prilba typu Guisborough

128. *Bratislava-Rusovce. Fragment of a vessel with serpent's head associated with the cult of Mithras*
Bratislava-Rusovce. Fragment eines Tongefäßes mit dem Schlangenkopf, das mit dem Kult von Mithras verbunden wird
Bratislava-Rusovce. Fragment hlinenej nádoby s hlavou hada, ktorá sa spája s kultom Mithru

and symbols as anvil, hammer and pincers pertain to the career of deceased (smith), rosette, wreath, garland were widely used as decorations in architecture and applied arts.

A number of finds from Gerulata is associated with the presence of the military. From cutting and/or thrusting weapons, a gladius, belt mounts and various bronze fittings belonging to scabbard, a bronze sheath for dagger and a variety of knives appear. From pole weapons, spearheads were found, archery indicate arrowheads and sling the sling-bullets from baked clay. A bronze mount from the sheath of dolabra was found as well. The most luxurious artefact related to the presence of the military is a parade bronze helmet of Guisborough type. The helmet with plastic and incised decoration, which used to be worn for festive occasions, is dated to the 2nd century AD. Among the artefacts related to the activity of equestrians are also various parts from horse harness, as bits, phaleras, and various fittings and mounts.

Four centuries of the Roman presence in Gerulata are well covered by finds of coins, except for a short hiatus in the turbulent 1st half of the 3rd century. Very much interesting is a find of legionary denarius of the XIX legion, which vanished in the Battle of Teutoburg in 9 AD.

The castellum Gerulata is an example of cosmopolitanism of the Roman world. In Gerulata was stationed an equestrian unit of Cananefates, originally a tribe from Lower Germania, what is now the Low Countries. Another example of colourful and eclectic nature of the Roman world are various religious beliefs, which are reflected in finds from Gerulata, be it the deities or figures from ancient myths and Roman pantheon, elements from Etruscan, Greek, and Gallo-Roman religions, or cults from Asia Minor. A fragment of vessel with serpent's head indicates presence of Mithraic cult. The castellum and the vicus of Gerulata certainly had a fixed place within the mosaic of the province of Pannonia and the whole Roman Empire. Evidence of the small town on the Middle Danube Limes from more than sixteen hundred years ago, which experienced both peaceful and war-afflicted days, impresses the visitor. In a tranquil, eye-pleasing green setting on the bank of old Danube, the place is still radiant with its silent dignity and strong feeling of the past life. Albeit far away from Rome, Rusovce – Gerulata, this piece of Rome by Bratislava, has emerged from history as an important part of our cultural heritage and our present identity.

Jaroslava Schmidtová
 City Museum Bratislava

die mit der Befestigung des Schwertes in der Scheide zusammenhängen und gefunden wurden auch Gürtelbeschläge. Von den Stichwaffen blieben Messer und die bronzene Scheide eines Dolches erhalten, von den Schlagwaffen sind Dolabren erhalten geblieben. Es wurde bis heute im Raum des Lagers keine Dolabra gefunden, ihre Anwesenheit lässt sich aber durch den Fund eines bronzernen Endbeschlags von einer Schutzhülle beweisen. Von den Fernwaffen verfügen wir über Funde von Lanzenspitzen und Pfeilspitzen wie auch von Schleuderkugeln. Unter den Schutzwaffen ist der bronzene Helm des Typs Guisborough ganz besonders. Es handelt sich um einen festlichen Helm mit geritzter und vollplastischer Verzierung. Er wird in das 2. Jh. u. Z. datiert. Zu den Militaria können auch verschiedene Beschläge des Pferdegeschirrs zugeordnet werden, wie z.B. Trensen, Phaleren, Riemenverteiler.

Ganz besonders ist auch die Sammlung von Münzen, in der mit Ausnahme eines kurzen Hiatus in der ersten Hälfte des 3. Jh. Prägungen der römischen Kaiser vertreten sind. Ganz besonders ist aus der Sicht der europäischen Geschichte unter den Münzen der Legion-Denar mit der Prägung der XIX. Legion, die im Teuroburger Wald im Jahr 6 u. Z. eine Niederlage erlitten hat.

Das Kastell Gerulata ist ein gutes Beispiel für den Kosmopolitismus von Rom, das die bis damals unbekanntesten Gebiete besetzt und beherrscht hat. Es siedelte hier die Reitereinheit des Stammes Cannanefaten, deren ursprünglicher Sitz in Germania superior an der Mündung des Rheins in den heutigen Niederlanden war. Im Vermächtnis des römischen Gerulata treten Gottheiten und mythische Helden des schon erwähnten offiziellen römischen Pantheons, Gottheiten von Etruskern, des altertümlichen Griechenlands auf, weiter erscheinen dort kleinasiatische Kulte aus den östlichen Provinzen oder gallo-römische Religionen. Der Fund eines Gefäßfragmentes mit dem Kopf einer Schlange weist auch auf den Kult Mithras hin.

Kastell und Vicus Gerulata haben eine feste Stellung im Besiedlungsmosaik der Provinz Pannonien. Archäologische Belege über diese kleine Stadt am Rande des römischen Reiches, die vor mehr als 1600 Jahren sowohl ihren Höhepunkt erlebte als auch militärisch zerstört wurde, fesseln das Interesse aller Besucher. In ruhiger Atmosphäre im Grünen am alten Bett der Donau spürt man von ihren Ruinen eine reiche Vergangenheit. Obwohl sie weit von Rom ist - gesagt mit den Worten des Akademikers Jan Dekan - ein Stück von Rom nicht weit von Bratislava, taucht sie aus der Geschichte wie ein wichtiger Bestandteil unseres kulturellen Erbes und unserer eigenen Identität auf.

Jaroslava Schmidtová
Stadtmuseum Bratislava

129. The Roman milestone from Gerulata. It is estimated that the inscription on it was carved in the period between January of AD 252 and August of AD 253. Ein römischer Meilenstein aus Gerulata. Die Entstehung der Inschrift können wir in die Zeit zwischen Januar 252 und August 253 n. Chr. datieren.

Rímsky míľník z Gerulaty. Vznik nápisu môžeme datovať do obdobia medzi januárom r. 252 a augustom r. 253

S výnimkou krátkeho hiátu v prvej polovici 3. storočia sú štyri storočia rímskej prítomnosti v Gerulate dobre dokumentované nálezmi mincí. Z pozoruhodnej zbierky vyniká napríklad legionársky denár s razbou XIX. légie. Táto légia bola ničivo porazená v Teutoburskom lese v roku 9 po Kr.

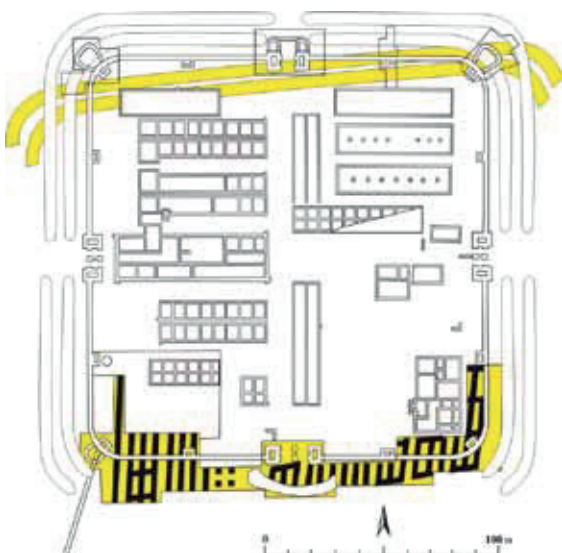
Kastel Gerulata je príkladom kozmopolitnosti Ríma, ktorý obsadil a ovládol dovtedy známe územia. Sídliť tu jazdecká jednotka kmeňa Cananefatov, ktorých pôvodné sídlo bolo v Dolnej Germánii pri ústí Rýna v dnešnom Holandsku. V odkaze rímskej Gerulaty vystupujú božstvá a mýtickí hrdinovia už spomenutého oficiálneho rímskeho panteónu, náboženstva Etruskov, starovekého Grécka, ďalej sú to maloázijské kultúry z východných provincií či galorímskeho náboženstva. Nález fragmentu nádoby s hlavou hada napovedá aj o kulte Mithru.

Kastel a vicus Gerulata majú pevné miesto v mozaike osídlenia provincie Panónia. Archeologické doklady o tomto malom meste na samom okraji Rímskej ríše, ktoré pred viac ako 1600 rokmi preživalo časy mieru a rozkvetu, ale aj vojnového ničenia, pútajú pozornosť súčasného návštevníka. V pokojnej atmosfére zelene pri starom koryte Dunaja sála z jeho ruín bohatá minulosť. Hoci ďaleko od Ríma, tento – slovami akademika Jána Dekana – kus Ríma neďaleko Bratislavy, sa vynára z dejín ako dôležitá súčasť nášho kultúrneho dedičstva a našej vlastnej identity.

Jaroslava Schmidtová
Múzeum mesta Bratislavy

130. Iža. Aerial view of castellum
Iža. Luftaufnahme des Kastellareals
Iža. Letecký záber na areál kastela

131. Iža. Ground plan of the castellum with marked fragments of the unearthed earth-and-timber camp
Iža. Gesamtplan des Kastellgrundrisses mit der Markierung der freigelegten Teile des älteren Holz-Erde-Lagers
Iža. Plán pôdorysu kastela s vyznačením odkrytých častí staršieho drevozemného tábora

Roman fort at Iža

The Roman fort lies directly on the left bank of the Danube in the limits of the modern village of Iža (Komárno district, Slovakia). It is situated only 4 kilometres east of the confluence of the rivers Váh and Danube. As a bridgehead of the legionary fortress in Brigetio it once belonged to the fortification system built along the northern border of the Pannonia province. The area of the former Roman fort in Iža rises only slightly above the contemporary terrain as a low square shaped plateau in the surrounding lowland named Leányvár (The Virgins Castle).

The first earth-and-timber fort

The importance of a strategic point at the confluence of the Váh and the Danube arose during the Marcomannic wars. The legionary fortress in Brigetio was one of the Roman starting points for the military campaigns against the Quadi. At this time a first fortification - an earth-and-timber fort - was built in its fore field on the opposite bank of the Danube. Its exact size is still unknown, but its area was certainly larger than 3 hectares. The fortification system of the fort was of two deep V-shaped ditches and probably the earth ramps. From its inner area the remnants of eleven military barracks with regular spacing organised in a street system were excavated. They were constructed

132. Iža. V-shaped ditch of the earth-and-timber fort

Iža. Der Spitzgraben des Holz-Erde-Lagers
Iža. Hrotitá priekopa drevozemného tábora

Römisches Kastell in Iža

Das römische Kastell liegt direkt am linken Donauufer auf dem Gebiet der heutigen Gemeinde Iža (Bez. Komárno), etwa 4 km östlich der Waagmündung. Als vorgeschobener Brückenkopf des Legionslagers Brigetio war es ein Bestandteil des Befestigungssystems, das entlang der Nordgrenzen der Provinz Pannonia erbaut wurde. Sein Areal erhebt sich nur geringfügig aus der umliegenden flachen Landschaft der Donauebene als eine niedrige quadratische Erhöhung, die Leányvár genannt wird (Mädchenburg).

Das erste Holz-Erde-Lager

Während der Markomannenkriege erlangte das Gebiet um die Waagmündung eine grosse strategische Bedeutung. Brigetio war wohl eine der Ausgangsbasen für die römischen Feldzüge gegen die Quaden. Damals erbauten die Römer in seinem Vorfeld am gegenüberliegenden Donauufer die erste Festung - ein Holz-Erde-Lager. Sein Ausmass ist noch nicht ganz bekannt, doch nahm es offenbar eine Fläche von mehr als 3 ha ein. Die Befestigung des Lagers bildeten zwei tiefe Spitzgräben, und offenbar Erdwälle mit einer Holzpalisade. Von der Innenbebauung erschloss man bisher Reste von 11 Kasernenbaracken, die gas-

Rímsky kastel v Iži

Rímsky kastel leží priamo na ľavom brehu Dunaja v katastri dnešnej obce Iža (okr. Komárno), asi 4 km východne od ústia Váhu. Ako vysunuté predmostie legionárskeho tábora Brigetio bol súčasťou pevnostného systému vybudovaného pozdĺž severných hraníc provincie Panónia. Jeho areál dnes vystupuje len nepatrne v okolitej plochej krajine Dunajskej roviny ako nízka štvorcovitá vyvýšenina, ktorá sa nazýva Leányvár (Dievčí hrad, Devín).

Prvý drevozemný tábor

Počas markomanských vojen nadobudla oblasť pri ústí Váhu veľký strategický význam. Brigetio bolo jednou z východiskových základní pre rímske vojnové výpravy proti Kvádum. Vtedy v jeho predpolí na protíľahlom brehu Dunaja postavili Rimania prvú pevnosť - drevozemný tábor. Jeho rozsah nie je ešte celkom známy, ale zaberá zjavne väčšiu plochu než 3 hektáre. Opevnenie tábora tvorili dve hlboké hrotité priekopy, a zrejme zemné valy s drevenou hradbou. Z vnútornej zástavby sa doteraz odkryli zvyšky jedenástich kasárenských barakov, usporiadaných do ulíc v pravidelných odstupoch vedľa seba. Boli postavené z nepálených tehál a mali sedlovú strechu pokrytú trstinou alebo rákosím. Tieto rozmerné stavby (dosahovali dĺžku 44-48 m a šírku 11-12 m)

133. Iža. Enamelled seal box
Iža. Emaillierte Siegelkapsel
Iža. Emailovaná schránka na pečat'

135. Iža. Iron nails from the sandals
Iža. Eisennägel der Militärsandalen
Iža. Železné klince vojenských sandálov

134. Iža. Remains of the barrack from mud-bricks
Iža. Mauerreste der Baracke aus den Lehmziegeln
Iža. Zvyšky múrov baraku z nepálených tehál

of the mud-bricks and probably had pitched and reed or thatched roofs. These spacious barracks with thick outer walls were of a rectangular shape (44 - 48 m long and 11 - 12 m wide). Their inner area was split by narrow walls into two sections with three rooms in each of them. The floors were mostly of the trampled earth, but also mud-brick floors were found in a few rooms.

In the excavated barracks, and also in their proximity, the traces of a fire were detected. On the floors of the rooms, in the gutters and on the streets the fragments of broken and also complete pots, weapons, other military equipment, and a large amount of the iron nails from sandals, still in the shape of the original sole were found. Therefore, an unexpected Germanic attack could be considered as a cause of this catastrophe.

The coins give the most important dating information about the time of the destruction of this fort. Most of the coins were issued in the time of Marcus Aurelius at the time of the Marcomannic wars. The latest ones were issued between December of 178 AD and the spring of 179 AD. The destruction of the earth-and-timber fort in Iža then could be dated to 179 AD. It is also clear that the fort was not founded before the Marcomannic wars. It is therefore probable, that its origin can be dated after 175 AD, after the declaration of interim peace. It was not built as a temporary starting point for the war campaigns to the territory of Quadi but as a permanent frontier fort. The weapons - namely the long cavalry swords (spatha), but also numerous arrowheads and bone components of bows - suggest that the local garrison included mostly mounted archers. In the existent written sources or preserved inscriptions no information about this fort is left. From the time of the Marcomannic Wars five temporary Roman camps were discovered in its vicinity.

senartig in regelmässigen Abständen neben-einander angeordnet waren. Sie waren aus ungebrannten Lehmziegeln erbaut und hatten ein Satteldach mit Schilfdeckung. Diese mächtigen Bauten (sie hatten 44-48 m Länge und 11-12 m Breite) mit dicken Mauern wurden mit Zwischenwänden in zwei Trakte mit je drei Räumen gegliedert. Den Fussboden bildete grösstenteils eine gestampfte Lehmschicht, nur in manchen Räumen gab es auch eine Pflasterung aus ungebrannten Ziegeln.

In den freigelegten Bauresten, aber auch in ihrem Umkreis erfasste man ausgeprägte Brandspuren. Auf den Fussböden der einzelnen Räume, in den Entwässerungsrinnen und auf dem Gehniveau der anliegenden Gassen befanden sich zerschlagene wie auch vollständige Keramikgefässe, Waffen, Ausrüstungsteile und eine grosse Menge von Eisennägeln, lederner Militärsandalen, welche die ursprüngliche Form der Schuhsohle beibehalten hatten. Es kann daher begründet angenommen werden, dass die Ursache dieser Brandkatastrophe mit grösster Wahrscheinlichkeit ein unerwarteter germanischer Angriff war.

Die wichtigsten Anhaltspunkte für die Datierung dieses Lagers und den Zeitpunkt seines Untergangs sind die Fundmünzen. Grösstenteils sind es Prägungen des Kaisers Marcus Aurelius aus der Zeit der Markomannenkriege, wobei die letzten von ihnen zwischen Dezember 178 und Frühjahr 179 geprägt wurden. Die Vernichtung des Holz-Erde-Lagers in Iža kann somit verhältnismässig genau in das Jahr 179 datiert werden. Ebenso ist klar, dass dieses Lager nicht schon vor dem Ausbruch der Markomannenkriege entstanden sein konnte. Deshalb ist es sehr wahrscheinlich, dass es erst nach dem vorübergehenden Frieden im Jahre 175 erbaut wurde. Es wurde nicht als vorübergehende Ausgangsbasis für Kriegszüge in das Quadenland errichtet, sondern als ein ständiges Grenzkastell. Aufgrund von Funden bestimmter Waffen, z.B. der langen Reiterschwerter, doch besonders der zahlreichen Pfeilspitzen und knöcherner Bogenversteifungen kann man erschliessen, dass den wesentlichen Teil der Besatzung Reiterabteilungen mit Bogenschützen bildeten. In den erhaltenen Schriftquellen und auch in den entdeckten Inschriften ist dieses Lager und seine Besatzung nicht erwähnt. Aus der Zeit der Markomannenkriege wurden in seiner Nähe noch fünf temporäre römische Feldlager entdeckt.

136. Iža. *Coin of Marcus Aurelius*
Iža. *Die Münze von Marcus Aurelius*
Iža. *Minca Marca Aurelia*

s hrubými múrmi členili viaceré priečky na dva trakty s tromi miestnosťami. Podlahu tvorila väčšinou tenká vrstva udupanej hliny, len v niektorých miestnostiach sa zistila i dlažba z nepálených tehál.

V odkrytých zvyškoch stavieb, ale aj v ich okolí sa zistili výrazné stopy po požiari. Na podlahách jednotlivých miestností, v odvodňovacích žlaboch, na dlažbe a na úrovni prilahlých ulíc sa nachádzali rozbité i celé keramické nádoby, zbrane, časti vojenského výstroja a veľké množstvo železných klinčov z kožených vojenských sandálov, ktoré zachovali pôvodný tvar подошвы. Možno preto odôvodnene predpokladať, že príčinou tejto katastrofy bol s najväčšou pravdepodobnosťou nečakaný germánsky útok.

Najdôležitejšie oporné body pre datovanie tohto tábora i určenie doby jeho zániku poskytujú nálezy mincí. Väčšinou sú to razby cisára Marca Aurelia z obdobia markomanských vojen, pričom posledné z nich boli razené v čase od decembra roku 178 do jari roku 179. Zničenie drevozemného tábora v Iži tak možno pomerne presne datovať do roku 179. Rovnako je zrejmé, že tento tábor nemohol vzniknúť už pred vypuknutím markomanských vojen. Je preto veľmi pravdepodobné, že bol postavený až po uzavretí dočasného mieru v roku 175. Nebol budovaný ako dočasná východisková základňa pre novú výpravu do krajiny Kvádov, ale ako trvalý hraničný kastel. Na základe niektorých zbraní, napr. dlhých jazdec-kých mečov, ale najmä početných hrotov šípov a kostených obložení lukov možno usudzovať, že podstatnú časť posádky tvorili jazdecké oddiely lukostrelcov. V dochovaných písomných prameňoch ani na objavených nápisochoch niet o tomto tábore a jeho posádke žiadna zmienka. Z obdobia markomanských vojen sa v jeho blízkosti objavilo ešte päť dočasných rímskych poľných táborov.

137. Iža. South-eastern corner of the stone fort
Iža. Südöstliche Ecke des Steinkastells
Iža. Juhovýchodné nárožie kamenného kastela

Stone fort

After the end of the Marcomannic wars the Romans began to reconstruct damaged or totally destroyed North-Pannonian frontier fortresses. During the reign of the Emperor Commodus most of the earth-and-timber forts were rebuilt in stone. In this time the construction of a stone fort started on the ruins of the original fort - bridgehead of Brigetio.

The archaeological excavations show, that it was a fort spreading over an area of more than 3 hectares. The stone fort was of a square ground plan (172 x 172 m) with oblong corners, oriented according to the main geographical directions. Crenellated stone walls were at least 4 to 5 m high. The inner sides of the walls were supported by an earth rampart that at the same time served as a walkway along their whole perimeter. In the middle of each side of the castellum the entrance gates each protected by pair of towers were situated. The main southern gate (porta decumana) near the bank of the Danube was important for connection with the legionary fortress in Brigetio. It had a double entrance construction with a middle pillar supporting the vaults. Gate towers were of rectangle ground plan and partially stuck out from the walls. The northern gate (porta praetoria) facing the potential enemy had only one entrance. The corner towers, as well as other towers between the gate and corner, were adjoined to the inner side of the wall. Defensive

138. Iža. Fragment of umbo
Iža. Fragment eines Schildbuckels
Iža. Fragment štítovej puklice

139. Iža. The excavation in south-western part of stone fort

Iža. Die Grabungen im Südwestteil des Kastells

Iža. Výskum v juhozápadnej časti kastela

Steinkastell

Nach Abschluss der Markomannenkriege begannen die Römer mit der Erneuerung der beschädigten oder völlig zerstörten nordpannonischen Limesbefestigungen. Unter Kaiser Commodus wurden die meisten der damaligen Holz-Erde-Befestigungen in Stein umgebaut. Zu dieser Zeit begann auch der Aufbau des Steinkastells direkt an der Stelle des verwüsteten Holz-Erde-Lagers im Brückenkopf gegenüber von Brigetio.

Nach den archäologischen Grabungsergebnissen war dies eine Festung, die eine Fläche von über 3 ha einnahm. Ihr Grundriss war quadratisch mit gerundeten Ecken und hatte Innenmassen von 172 x 172 m. Die Steinmauern erreichten mindestens eine Höhe von 4-5 m und waren mit Zinnen bekrönt. An der Innenseite waren sie mit einem Erdwall verstärkt, die zugleich den Wehrgang längs des ganzen Umfangs bildete. In der Mitte aller vier Seiten des Kastells befanden sich Eingangstore, die von je zwei Türmen geschützt waren. Das südliche Haupttor (porta decumana) am Donauufer sicherte die lebenswichtige Verbindung mit dem Legionslager in Brigetio. Es hatte eine doppeltorige Durchgangskonstruktion mit einem Mittelpfeiler, der Wölbungen stützte. Die Tortürme hatten rechteckige Grundrisse und ragten etwas vor die Linie der Festungsmauer. Das Nordtor (porta praetoria), das zum potentiellen

Kamenný kastel

Po skončení markomanských vojen začali Rimania s obnovou poškodených alebo úplne zničených severopanonských limitných pevností. Za vlády cisára Commoda prestavali väčšinu dovtedy drevozemných opevnení do kameňa. Vtedy sa začala aj výstavba kamenného kastela priamo na mieste vyplieneného drevozemného tábora v predmestí Brigetia.

Podľa výsledkov archeologických výskumov to bola pevnosť, ktorá zaberala plochu vyše 3 ha. Jej pôdorys v tvare pravidelného štvorca so zaoblenými nárožiami o vnútorných rozmeroch 172 x 172 m bol orientovaný podľa svetových strán. Kamenné hradby siahali do výšky najmenej 4 až 5 m a boli ukončené cimburím. Z vnútornej strany boli spevnené hlineným násypom, ktorý súčasne tvoril ochodzu po celom ich obvode. V strede všetkých štyroch strán kastela boli umiestnené vstupné brány chránené dvojicami veží. Hlavná južná brána (porta decumana) pri dunajskom brehu zabezpečovala životne dôležité spojenie s materským legionárskym táborom v Brigetiu. Mala dvojpriechodovú konštrukciu s nosným stredovým pilierom klenby. Bránové veže mali obdĺžnikový pôdorys a čiastočne vystupovali pred líniu pevnostného múru. Severná brána (porta praetoria) obrátená k potenciálnemu nepriateľovi mala len jeden priechod. Veže na nárožiach, ako aj ďalšie veže umiestnené medzi

140. Iža. Open-work silver fibula with trumpet motif
Iža. Silberne durchbrochene Fibel mit Trompetenmuster
Iža. Strieborná prelamovaná spona s trúbkovitým motívom

142. Iža. Fragment of a glass bottle from the workshop of C. Gratius Salvus
Iža. Bodenfragment einer Glasflasche aus der Werkstatt von C. Gratius Salvus
Iža. Dno sklenej fľaše z dielne C. Gratia Salvia

141. Iža. Glass bottle with relief decoration
Iža. Glasflasche mit plastischer Verzierung
Iža. Sklená fľaša s plastickou výzdobou

potential of the fort was improved by two parallel V-shaped ditches and ramparts surrounding the fort from three sides.

The construction of this fort was hard. All the necessary stone, chalk, timber, wood, bricks and tiles for the construction had to be transported by boats from the opposite bank of the Danube. Most of the stamps on the bricks are those of the Legion I adiutrix from Brigetio, the one that supplied and supervised the fort construction. Some bricks however, were transported here via the Danube from much more distant places.

The inner area of the fort is known mostly from the earlier excavations. Traditionally, the main axis of the fort were the roads (via decumana and via principalis) which always connected two opposite gates. The administrative complex was, as usual, situated in the centre of the fort, but untraditionally it was shifted towards the west gate. Roman baths were situated in the south-east area of the fort. Longitudinal buildings by the northern wall can be considered as granaries (horrea) according to their typical ground plan with supporting pillars. The other buildings were used as the army barracks and stables.

In the south-western part of the fort the remains of another military barrack were recently uncovered. It has a typical rectangular ground plan with the inner area divided by walls into two rows of rooms that were used for accommodation for soldiers. It was excavated at a length of 30 m. Only the dry-stone footing of one of the inner walls built of lime quarry stone laid into the foundation without mortar was preserved in its original condition. The level of trampled earth floor was preserved only in two rooms. The barrack walls were probably built of timber, or in combined timber and mud-brick construction. This built

Feind gewandt war, hatte nur einen einzigen Durchgang. Die Ecktürme, wie auch weitere Türme zwischen den Ecken und Toren, waren von der Innenseite an die Festungsmauer angebaut. Die Verteidigungsfähigkeit des Kastells wurde noch durch einen zweifachen Ring von Spitzgräben und Wällen verstärkt, der es auf drei Seiten umgab.

Die Errichtung dieser Festung war aufwendig, weil die Römer das gesamte Baumaterial - eine Menge von Steinen, Kalk, Bauholz, Ziegel - mit Schiffen vom anderen Donauufer heranschaffen mussten. Wie die meisten Stempel auf den Ziegeln bezeugen, sicherte die legio I adiutrix aus Brigetio den Aufbau des Kastells. Die Ziegel wurden jedoch auf der Donau aus grösseren Entfernungen hierher geschafft. Die Innenbebauung des Kastells ist bisher hauptsächlich aus älteren Ausgrabungen bekannt. Nach dem traditionellen römischen Schema bildeten die Achsen des Lagers die Hauptstrassen (via decumana und via principalis), die jeweils zwei gegenüberliegende Tore verbanden. Das Stabsgebäude befand sich jedoch nicht in der Mitte des Lagers, wo sich diese Wege trafen, sondern war ungewöhnlicherweise in den Raum beim Westtor des Kastells verschoben. Die Bäder waren in seinem Süd-ostteil untergebracht. Die länglichen Bauten nahe der nördlichen Befestigungsmauer können nach ihrem charakteristischen Grundriss mit Stützpfeilern als Speicher (horrea) angesehen werden. Die übrigen Gebäude dienten als Kasernen und Ställe.

Im Südwestteil des Kastells entdeckte man Spuren eines weiteren Kasernengebäudes. Auf seine Funktion verweist der rechtwinklige Grundriss, gegliedert durch Scheidewände in zwei Reihen von Räumen, die zur Unterbringung der Mannschaft dienten. Das Gebäude wurde auf 30 m Länge untersucht. Im ursprünglichen Zustand hatten sich nur die Mauersockel der Scheidewände erhalten. Sie bestanden aus gebrochenen Kalksteinen, die ohne Bindemittel in eine Fundamentrinne gelegt waren. Das Fussbodenniveau aus gestampftem Lehm wurde nur in zwei Räumen festgestellt. Die Kasernenwände waren wahrscheinlich aus Holz, oder als Fachwerkmauer aus ungebrannten Ziegeln gebaut. Der Bau fiel wahrscheinlich einer Feuersbrunst um die Mitte des 3. Jh. zum Opfer.

Das nähere Schicksal des Kastells während der zweiten Hälfte des 3. Jh. ist gegenwärtig nicht bekannt. Deutliche Spuren von Umbauten stammen erst aus dem 4. Jh. Unter der Konstantiner wurden wahrscheinlich zum Nordtor wie auch an drei Ecken des Kastells bastionartige Türme erbaut. Die letzten umfangreichen Baugestaltungen stammen

143. Iža. Golden fingering

Iža. Goldring

Iža. Zlatý prsteň

nárožiami a bránami, boli pristavané k pevnostnému múru z vnútornej strany. Obrany schopnosť kastela ešte umocňovali prstence dvoch hrotitých priekop a valov, ktoré ho obkolesovali z troch strán.

Výstavba tejto pevnosti bola náročná, pretože Rimania takmer všetok stavebný materiál - množstvo kameňa, vápna, stavebného dreva, tehliarskych výrobkov - museli prepravíť loďami z druhého brehu Dunaja. Ako o tom svedčí väčšina kolkov na tehlách, výstavbu kastela zabezpečovala hlavne légia I pomocná (adiutrix) z Brigetia. Tehly sa sem však transportovali po Dunaji aj z veľkých vzdialeností.

Vnútorňa zástavba kastela je dosiaľ známa hlavne zo starších výkopov. Podľa tradičnej rímskej schémy jej osi tvorili hlavné cesty (via decumana a via principalis), ktoré spájali vždy dve protilahlé brány. Štábná budova sa však nenachádzala v strede tábora, ale bola neobvykle posunutá do priestoru pri západnej bráne kastela. Kúpele boli umiestnené v jeho juhovýchodnej časti. Pozdĺžne stavby pri severnom hradobnom múre možno podľa charakteristického pôdorysu s opornými piliermi považovať za sýpky (horrea). Ostatné budovy slúžili ako kasárne a stajne.

V juhozápadnej časti kastela sa novšie odkryli stopy ďalšej kasárrenskej budovy. Jej funkciu prezrádza pravouhlý pôdorys, členený priečkami na dva rady miestností, ktoré slúžili na ubytovanie mužstva. Preskúmala sa v dĺžke 30 m. V pôvodnom stave sa zachovala iba podmurovka jednej z priečok. Tvorili ju lomové vápencové kamene kladené nasucho bez spojiva do základovej ryhy. Úroveň podlahy z udupanej hliny sa zistila iba vo dvoch miestnostiach. Steny kasárne boli postavené zrejme z dreva, alebo technikou hrádzeného muriva z nepálených tehál. Stavba zanikla pravdepodobne požiarom okolo polovice 3. storočia.

144. Iža. Torso of a Jupiter statue
 Iža. Torso der Statue von Jupiter
 Iža. Torzo plastiky Jupitera

145. Iža. Vertikal section of the Roman well
 Iža. Der Vertikalschnitt durch den Brunnenschacht
 Iža. Vertikálny rez šachtou studne

ding was destroyed by fire, presumably around the middle of the 3rd century AD.

Later history of the fort in the second half of the 3rd century AD is unknown. The visible traces of its rebuilding can not be traced until the 4th century AD. During the reign of the Constantine Dynasty the bastion towers at the northern gate, as well as on its three corners, were built. The last building activity in the fort area can be dated to the time of the rule of Valentinian I. when the Romans made the last attempt to strengthen their power on the middle Danube. Their building activities at the area of Brigetio's fortified forefield are documented by several finds of stamped bricks from this period. At this time the northern gate was walled-up. In front of the southern gate a semicircular ditch with passes paved with flat stone plates was added. From then on the fort was probably protected by a system of 5 lines of V-shaped ditches and ramparts.

The Roman power pressure caused another war conflict. In 374 AD the Quadi and the Marcomanni crossed Danube and invaded Roman territory. In the spring of 375 AD Valentinian I. led another war campaign against Quadi and the fort in Iža could have played an important role. The marching camp whose ditch was unearthed in the north-western forefield of the fort was probably also built during this time. A sudden death met Valentinianus I. in Brigetio in autumn of the same year - during the peace negotiations with Quadi. After his death and after the defeat of the Roman army at Hadrianopolis, the weakened Roman Army was not able to protect the borders of the empire against the increasing number of attacks, and the Pannonian territory was invaded by other barbarian tribes and nations.

The fort in Iža was probably destroyed during these invasions. Germanic Quadi mixed with groups of newcomers - presumably Goths or Allans - temporarily settled at its ground. After their departure in the first half of the 5th century AD this area remained unsettled.

Many questions remain unanswered even after many years of research. The name of the military unit serving at the fort is unknown. Questioned is also the ancient name "Kelemantia", used for the fort according to the descriptions by geographer Claudius Ptolemaios. Today the area of the fort is protected as a monument and designed as an open-air museum with free entrance for the visitors. The finds from the fort are exhibited in Lapidarium and in the permanent exposition of the Danubian Museum in Komárno, in the Treasury of the Slovak National Museum at the Bratislava Castle and in the exposition of the Slovak Agricultural Museum in Nitra.

aus der Regierungszeit des Kaisers Valentinianus I., wann die Römer noch einmal versuchten ihre Machtposition an der mittleren Donau zu erneuern. Ihre Bauaktivitäten auf dem befestigten Brückenkopf Brigetio belegen außer anderem mehrere Funde gestempelter Ziegel aus diesem Zeitabschnitt. Damals wurde wahrscheinlich der Durchgang durch das Nordtor des Kastells vermauert. Vor dem Südtor hat man in einem breiten Bogen einen Graben ausgehoben, und seine Durchgänge wurden erneut mit großen Steinplatten gepflastert. Offenbar schützten seither das Kastell an den übrigen Fronten sogar fünf Ringe von Spitzgräben und Wallaufschüttungen.

Der Machtdruck der Römer rief einen neuen Kriegskonflikt hervor. Im Jahre 374 fielen die Quaden zusammen mit den Markomannen in das Gebiet jenseits der Donau ein und verwüsteten das römische Gebiet. Im Frühjahr 375 unternahm Kaiser Valentinianus I. gegen die Quaden einen Kriegszug, wobei das römische Kastell in Iža offenbar eine bedeutende Rolle spielte. Aus dieser Zeit stammt wahrscheinlich auch das temporäre römische Feldlager, dessen Graben im seinem nordwestlichen Vorfeld freigelegt wurde. Bei den nachfolgenden Friedensverhandlungen mit den Quaden im Herbst desselben Jahres starb jäh der Kaiser Valentinianus I. in Brigetio. Nach seinem Tod und der Niederlage der römischen Armee bei Hadrianopel war der geschwächte militärische Schutz nicht mehr imstande, den weiteren Angriffen zu widerstehen und in das Gebiet Pannoniens drangen nach und nach mehrere barbarische Stämme und Völker ein.

Damals ging offenbar gewaltsam auch das römische Kastell in Iža unter. In seinem Areal haben sich für eine gewisse Zeit germanische Quaden, vermischt mit Gruppen neuer Zuwanderer - vielleicht von Goten oder Alanen - angesiedelt. Nach ihrem Abzug irgendwann im Verlauf der ersten Hälfte des 5. Jh. blieb dieser Raum bereits unbewohnt.

Viele Fragen verbleiben noch unbeantwortet. Unbekannt ist der Name der Truppe seiner Besatzung und unsicher bleibt auch der antike Name "Kelemantia", mit welchem auf Grundlage der Angaben des antiken Geographen Klaudius Ptolemaios dieses römische Kastell bezeichnet wird.

Das Kastellareal steht unter Denkmalschutz, ist zur Form eines Freilichtmuseums gestaltet und den Besuchern zugänglich. Die Funde sind im Lapidarium und in Ausstellung des Donauländischen Museums in Komárno, in der Schatzkammer des Slowakischen Nationalmuseums auf der Bratislavaer Burg und in der Ausstellung des Slowakischen Landwirtschaftsmuseums in Nitra ausgestellt.

Bližší osud kastela v druhej polovici 3. storočia nateraz nie je známy. Výrazné stopy prestavieb pochádzajú až zo 4. storočia. Za Konštantínovcov pravdepodobne pristavili k severnej bráne i k trom nárožiam kastela bastiónové veže. Posledné rozsiahle stavebné úpravy pochádzajú z obdobia vlády cisára Valentiniána I., kedy sa Rimania ešte raz pokúsili obnoviť svoju mocenskú pozíciu na strednom Dunaji. Ich stavebné aktivity v opevnenom predmestí Brigetia dokladajú okrem iného viaceré nálezy kolkovaných tehál z tohto obdobia. V tom čase bol pravdepodobne zamurovaný priechod severnej brány kastela. Pred južnou bránou bola v širokom oblúku vyhlbená priekopa a jej priechody boli nanovo vydláždené veľkými kamennými platňami. Zrejme odvetdy kastel chránilo na ostatných frontoch až päť prstencov hrotitých priekop a valových násypov.

Mocenský tlak Rimánov vyvolal nový vojnový konflikt. V roku 374 vpadli Kvádi spolu s Markomanni za Dunaj a plienili rímske územie. Na jar roku 375 podnikol cisár Valentinianus I. proti Kvádom výpravu, pričom rímsky kastel v Iži zrejme zohral významnú úlohu. Z tohto obdobia pravdepodobne pochádza aj dočasný rímsky poľný tábor, ktorého priekopa sa odkryla v jeho severozápadnom predpolí. Pri následných mierových rokovaniach s Kvádmi na jeseň toho istého roku cisár Valentinianus I. v Brigetiu náhle zomrel. Po jeho smrti a porážke rímskej armády pri Hadrianopole oslabená vojenská obrana hraníc nedokázala viac odolávať ďalším útokom a na území Panónie postupne prenikali viaceré barbarské kmene a národy.

V tom čase zrejme násilne zanikol aj rímsky kastel v Iži. V jeho areáli sa potom ešte na istý čas usídlili germánski Kvádi, zmiešaní so skupinami nových prisťahovalcov - snáď Gótot alebo Alanov. Po ich odchode niekedy v priebehu prvej polovice 5. storočia zostalo toto miesto už neobývané.

Mnohé otázky zostávajú ešte nezodpovedané. Nie je známe meno vojenskej jednotky, ktorá tu tvorila posádku a rovnako i antický názov "Kelemantia", ktorým sa na základe údajov antického geografa Klaudia Ptolemaia tento rímsky kastel označuje, je neistý.

Areál kastela je pamiatkovo chránený, upravený do podoby múzea v prírode a bezplatne prístupný návštevníkom. Nálezy sú vystavené v Lapidáriu a v stálej expozícii Podunajského múzea v Komárne, v Klenotnici Slovenského národného múzea na Bratislavskom hrade a v expozícii Slovenského poľnohospodárskeho múzea v Nitre.

146. The castle hill in Trenčín
Burgfelsen in Trenčín
Hradná skala v Trenčíne

The Roman marching camps from the times of the Marcomannic Wars

Till the mid 2nd century AD a peace ruled in the Middle Danube. During the reign of Marcus Aurelius (160-180) long-term and devastating fights burst out in the area – the Marcomannic Wars. In 170 AD the Marcomanni and Quadi attacked the north-pannonian borders, destroyed several military installations, plundered the province and infiltrated northern Italy.

During the following years, the Romans conducted several war campaigns against both tribes. It was the period when the Roman troops several times broke through into the land of Quadi, i.e. onto the territory of contemporary Slovakia. Marcus Aurelius after the successful offensive in 179 commanded to occupy the land of the enemy by the Roman troops that stayed here over the winter. A penetration of the Roman troops far to the north is evidenced by an inscription on the rock of the castle hill in Trenčín. Despite an intensive research in Trenčín, the Roman camp *Laugaricio* where 855 Roman legionaries wintered in 179/180 under the commandment of legatus M. Valerius Maximianus could not have been traced until now.

147. Inscription on the rock in Trenčín-Laugaricio
Die Felsinschrift von Trenčín-Laugaricio
Skalný nápis v Trenčíne-Laugariciu

148. Závod. Aerial view of a Roman temporary camp

Závod. Luftaufnahme eines römischen temporären Feldlagers

Závod. Letecká snímka dočasného rímskeho poľného tábora

Die römischen Feldlager aus der Zeit der Markomannenkriege

Bis zur Mitte des 2. Jh. herrschte an der mittleren Donau Frieden. Jedoch unter der Regierung Mark Aurels (161-180) entflammten in diesem Raum vernichtende und langdauernde Kämpfe - Markomannenkriege. Im Jahre 170 griffen die Markomannen und Quaden die nordpannonische Grenze an, zerstörten einige Limesbefestigungen, verwüsteten die Provinz und drangen bis nach Norditalien vor.

In den darauf folgenden Jahren führten die Römer gegen die beiden Stämme mehrere Kriegszüge. Damals sind die römischen Heeresabteilungen mehrmals in das Quadenland, also in das Gebiet der heutigen Slowakei vorgestoßen. Nach der siegreichen Offensive im Jahre 179 ließ sogar der Kaiser Mark Aurel das Feindesland mit zahlreichen Militäreinheiten besetzen, die dann hier auch überwinterten. Wie tief nach Norden die römischen Legionen vordrangen, davon zeugt die bekannte Inschrift auf dem Burgfelsen in Trenčín. Dieses Winterlager Laugaricio, wo 855 römischen Legionäre unter der Führung des Legaten M. Valerius Maximianus im Jahre 179/180 überwinterten, lässt sich trotz mehreren Versuchen nicht lokalisieren.

Rímske poľné tábory z doby markomanských vojen

Do polovice 2. storočia vládol na strednom Dunaji mier. Za vlády Marca Aurelia (160-180) však v tomto priestore vypukli zničujúce a dlhotrvajúce boje – markomanské vojny. V roku 170 napadli Markomani a Kvádi severopanónske hranice, zničili niektoré hraničné opevnenia, vyplienili provinciu a prenikli až do severnej Itálie.

V nasledujúcich rokoch viedli Rimania proti obidvom kmeňom viaceré vojnové výpravy. Vtedy vkročili rímske vojská viackrát do krajiny Kvádov, teda na územie dnešného Slovenska. Po víťaznej ofenzíve v roku 179 dokonca nariadil cisár Marcus Aurelius obsadiť nepriateľské územie početnými vojskami, ktoré tu potom prezimovali. O tom, ako hlboko na sever prenikli rímske légie, svedčí známy nápis na hradnej skale v Trenčíne. Tento tábor Laugaricio, kde v roku 179/180 pod velením legáta M. Valeria Maximiana prezimovalo 855 rímskych legionárov, sa napriek viacerým pokusom nepodarilo lokalizovať.

Pomocou leteckej prospekcie sa však predsa podarilo objaviť dočasné rímske opevnenia z tohto obdobia. Boli to krátkodobé poľné tábory pra-

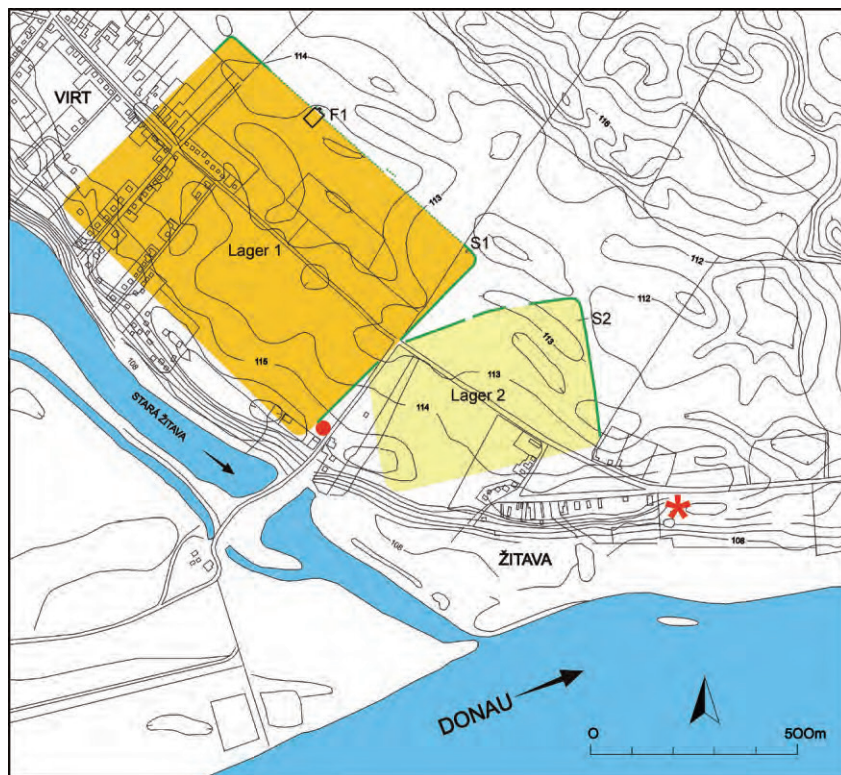
149. Iža. Aerial view of Roman temporary camps
 Iža. Luftaufnahme der römischen temporären Feldlager
 Iža. Letecká snímka dočasných rímskych poľných táborov

150. Iža. Coin of Crispina from the ditch of a Roman temporary camp
 Iža. Eine Münze von Crispina aus dem Graben des temporären Lagers
 Iža. Minca Crispiny z priekopy dočasného rímskeho tábora

However, by aerial prospecting the temporary Roman camps were discovered from this period. They were short-term field camps built on rectangular ground plans with round corners and protected by single ditch. Such Roman field camps were identified at several sites in Slovakia – by the Danube river at Iža, Chotín, Virt and at Mužla, at Hviezdoslavov (Žitný ostrov) and at the river Morava at Suchohrad and Závod, while others were found in Cífer-Pác and in Vrábľa. On several spots the groups of the camps were detected, e.g. five camps were identified by Iža. The ground plans of the camps at Virt partially superimposed what means they were established at different time. Temporary camps that served for smaller garrisons vary in size from 1 to 6,5 ha. The largest camp at Virt had 50 ha, however, and its 4,5 m wide ditch was 2,8 m deep. It can be assumed that whole Roman invasion army could have disembarked here after it crossed the Danube river. Shortly after Marcus Aurelius's death in 180 AD his successor Commodus concluded a peace with the Danubian Germans and the Roman troops drew back to the Danubian frontier.

151. Virt. Map of the Roman temporary camps from the time of Marcomannic Wars
 Virt. Karte der temporären römischen Feldlager aus der Zeit der Markomannenkriege
 Virt. Mapa dočasných rímskych táborov z obdobia markomanských vojen

Doch durch die Flugprospektion ist es gelungen die vorübergehenden römischen Militäranlagen aus dieser Zeit zu entdecken. Es waren temporäre Feldlager mit rechteckigem Grundriss und gerundeten Ecken, die nur von einem Graben geschützt waren. Solche römische Feldlager hat man bisher in der Slowakei in der Nähe der Donau in Iža, Chotín, Virt und in Mužla, auf der Schüttinsel in Hviezdoslavov und im Marchgebiet in Suchhrad und Závod entdeckt. An einigen Stellen hat man die Gruppierungen von mehreren Lagern festgestellt, in Iža waren es fünf. Da sich die Flächen von zwei Lagern in Virt teilweise überlagern, müssen sie zu verschiedenen Zeiten angelegt worden sein. Diese Feldlager, in denen wohl kleinere Abteilungen lagerten, weisen unterschiedliche Größen von 1 bis 6,5 ha auf. Das größte Lager in Virt nahm doch eine Fläche von 50 ha ein, und seinen 4,5 m breiten Graben erreichte eine Tiefe von 2,8 m. Es ist anzunehmen, dass sich hier nach der Überschreitung der Donau eine gesamte römische Invasionsarmee ausschiffen konnte. Bald nach dem Tod des Kaisers Mark Aurels im Jahre 180 n. Kr. schloss sein Nachfolger Commodus mit den transdanubischen Germanen Frieden und die römischen Truppen zogen sich an die Donaugrenze zurück.

vouhlého pôdorysu so zaoblenými nárožiami, ktoré chránila len jedna priekopa. Takéto rímske poľné tábory sa na Slovensku objavili v blízkosti Dunaja v Iži, v Choťíne, vo Virte a v Mužli, vo Hviezdoslavove na Žitnom ostrove, v Pomoraví v Suchhrade, v Závoде a ďalšie. Na niektorých miestach sa zistili zoskupenia viacerých táborov, v Iži ich bolo päť. Pretože vo Virte sa plochy dvoch táborov čiastočne prekrývali, museli byť založené v rôznom čase. Tieto tábory, v ktorých zrejme táborili menšie oddiely, majú rozdielnu veľkosť od 1 až 6,5 ha. Najväčší tábor vo Virte však zaberol plochu 50 ha a jeho 4,5 m široká priekopa dosiahla hĺbku 2,8 m. Možno predpokladať, že sa tu po prekročení Dunaja mohla vylodiť celá rímska invázna armáda. Krátko po smrti cisára Marca Aurelia v roku 180 po Kr. uzavrel jeho následník Commodus so zadunajskými Germánmi mier a rímske jednotky sa stiahli späť na dunajské hranice.

Ján Rajtár

152. Stupava. The excavation of villa type settlement Stupava. Die Grabung einer villenartigen Bauanlage Stupava. Výskum vilovej usadlosti

153. Stupava. Tentative reconstruction of the main building Stupava. Eine hypothetische Rekonstruktion des Hauptgebäudes Stupava. Hypotetická rekonštrukcia hlavnej budovy

The Roman buildings in the limes forefield

At the beginning of the 3rd century AD the Germanic population settled north of the Middle Danube significantly increased in number and the economy of the Germanic tribes flourished. Presumably it happened thanks to Roman influence and adapting Roman technologies and methods of manufacture. A unique phenomenon can be observed from that times – erecting the buildings according to the Roman style in the Quadic environment.

The oldest buildings of this kind were unearthed at Stupava, on the hill over viewing the valley of the river Morava. Recent excavations proved that a large complex was built here in the second half of the 2nd and at the beginning of the 3rd century AD at the place of an earlier Germanic settlement. In the last building period a villa type settlement originated here, fenced by an enclosure with rectangular ground plan, 65 by 73 m in size. A large residence with a courtyard and several rooms with paintings on the walls had a hypocaust-heating system. The height of the walls of the courtyard is documented by a collapsed 4 m high wall with two preserved window openings. Inside the fenced area a bath, a large water reservoir and several water cisterns were pre-sent. Outside, south of the enclosure, the foundations of a large granary were discovered. This villa was perhaps built by the Romans as a seat of an allied Germanic chief, but it could also have had a different function – e.g. as a station on the long distance trade route, on the Amber Road.

Only few kilometres to the south, at Bratislava-Dúbravka, the remains of the Roman bath from the first third of the 3rd century AD were uncovered at the place of an earlier Germanic settlement. The massive foundations formed a square with three rooms and three semicircular apses with general measurement 11 by 13 m. Due to the missing heating system, it is possible to suggest that the original project of a private bath (balneum) had changed for unknown reasons and the building probably served as a residence. 80 m further from this building, another hall building with the post construction was excavated that probably served as a granary. Despite it is not clear whether this seat was built by a Germanic aristocrat or a veteran, it clearly evidences close contacts of the local Germans with the Roman environment.

The strong Roman influence on the Germanic nobility can be documented also for the 4th century AD by, e.g., a Germanic settlement at Cífer-Pác where

Die römischen Bauten im Limesvorland

Am Anfang des 3. Jahrhunderts kam es bei den Germanen nördlich der mittleren Donau zur erkennbaren Bevölkerungszunahme und ungewöhnlichen ökonomischen Entfaltung. Dies geschah wahrscheinlich auch durch den römischen Einfluss und die Übernahme von Technologien und Produktionserkenntnissen. Daraus entwickelte sich ein außergewöhnliches Phänomen, eine nach römischen Vorbildern gebauten Architekturen im quadrischen Milieu.

Die älteste solche Bauspuren wurden in Stupava, auf einem Hügel mit dem Ausblick auf das Marchtal, freigelegt. Neue Grabungen haben gezeigt, dass hier an der Stelle der älteren germanischen Ansiedlung in der zweiten Hälfte des 2. bis Anfang des 3. Jahrhunderts nach Chr. ein ausgedehnter Baukomplex errichtet wurde. In der letzten Bauperiode ist hier eine villenartige Bauanlage entstanden, die von einer viereckigen Umfassungsmauer mit der Seitenlänge von 65 bis 73 m umgeben ist. Das große Wohnhaus mit einem Innenhof und mehreren Räumen mit bemalten Wänden wurde mit einer Fußbodenheizung ausgestattet. Die Höhe der Wände im Innenhof ist durch die 4 m lange gestürzte Mauer, in der auch zwei gewölbten Fensteröffnungen erhalten geblieben sind, dokumentiert. Innerhalb des eingefriedeten Areals lagen eine Badeanlage, ein großes Wasserreservoir und mehrere Zisternen. Außerhalb, südlich der Umfassungsmauer, hat man noch die Fundamente eines großen Getreidespeichers freigelegt. Vielleicht wurde diese villenartige Anlage von den Römern als Sitz für einen befreundeten germanischen Fürst ausgebaut, doch könnte sie auch eine andere Funktion, z. B. eine Station an der Fernhandelsroute der Bernsteinstrasse gehabt haben.

Nur ein paar Kilometer südlicher in Bratislava-Dúbravka entdeckte man im Bereich einer germanischen Niederlassung die Reste einer römischen Badeanlage aus dem ersten Drittel des 3. Jahrhunderts nach Chr.. Die mächtigen Fundamente bildeten ein Viereck mit drei Räumen und drei halbkreisförmigen Apsiden von insgesamt 11 x 13 m. Wegen der fehlenden Heizvorrichtung nimmt man an, dass das ursprüngliche Projekt von einem Privatbad (balneum) aus unbekanntem Gründen geändert wurde und das Gebäude wahrscheinlich als Wohnobjekt genutzt wurde. In einer Entfernung von 80 m entdeckte man noch einen hallenartigen Bau mit Holzpfostenkonstruktion, der wohl als Getreidespeicher diente. Obwohl es unklar bleibt, ob germanische Adelige

Rímske stavby v predpolí limitu

Začiatkom 3. storočia došlo u Germánov sídlaciach severne od stredného Dunaja k znateľnému nárastu obyvateľstva a k neobvyklému hospodárskemu rozvoju. Stalo sa tak pravdepodobne pod rímskym vplyvom, prevzatím technológií a výrobných postupov. Vznikol z toho úplne neobvyklý fenomén – stavby vybudované podľa rímskych vzorov v kvádrikovom prostredí.

Najstaršie takéto stavebné stopy sa odkryli v Stupave, na kopci s výhľadom na údolie Moravy. Novšie výskumy ukázali, že tu bol na mieste staršieho germánskeho osídlenia v druhej polovici 2. až na začiatku 3. storočia po Kr. postavený rozsiahly stavebný komplex. V poslednej stavebnej perióde tu vznikla vilová usadlosť ohradená štvorcovitým múrom o dĺžke strán 65 až 73 m. Veľký obytný dom s nádvorím a viacerými miestnosťami s maľbami na stenách mal podpodlahové kúrenie. Výšku stien v nádvorí dokumentuje 4 m dlhý zrútený múr, v ktorom sa zachovali dva klenuté okenné otvory. Vo vnútri ohradeného areálu sa nachádzali kúpele, veľký rezervoár na vodu a viaceré cisterny. Vonku, južne od ohradeného múru sa odkryli základy veľkej sýpky. Túto vilovú usadlosť možno postavili Rimania ako sídlo pre spriatelene germánske knieža, mohla však mať aj inú funkciu, napr. ako stanica na diaľkovej obchodnej trase Jantárovej cesty.

Len niekoľko kilometrov južnejšie sa v Bratislave-Dúbravke v priestore staršej germánskej osady objavili zvyšky rímskeho kúpeľa z prvej tretiny 3. storočia po Kr. Mocné základy tvorili štvorec s tromi miestnosťami a tromi polkruhovými apsidami o rozmeroch 11 x 13 m. Kvôli chýbajúcemu vykurovaniu sa predpokladá, že pôvodný projekt privátnych kúpeľov (balneum) sa z neznámych dôvodov zmenil a stavba slúžila pravdepodobne ako obytná budova. Vo vzdialenosti 80 m sa ešte odkryla halová stavba so stĺpovou konštrukciou, ktorá zrejme slúžila ako sýpka. Hoci zostáva nejasné, či tu podľa rímskeho vzoru postavil svoje sídlo germánsky šľachtic alebo dokonca veterán, v každom prípade to dokladá tesné kontakty tunajších Germánov s rímskym prostredím.

Tento silný rímsky vplyv na germánsku nobilitu sa dá doložiť aj v 4. storočí po Kr. Poukazuje na to germánske sídlisko v Cíferi-Páci, kde sa taktiež odkryl nezvyčajný stavebný komplex. V dvorci ohradenom palisádou o rozmeroch 60 x 70 m sa našli zvyšky kamenných základov hlavnej budovy a stopy početných zrubových a stĺpových stavieb.

154. Bratislava-Dúbravka. Tentative reconstruction of a Roman bath
 Bratislava-Dúbravka. Eine hypothetische Rekonstruktion der Badeanlage
 Bratislava-Dúbravka. Hypotetická rekonštrukcia budovy kúpeľa

155. Cífer-Pác. Aerial view of the excavations of a building complex
 Cífer-Pác. Luftaufnahme der Grabung des Baukomplexes
 Cífer-Pác. Letecký pohľad na výskum stavebného komplexu

an unusual building complex was uncovered. In the farmstead enclosed by a palisade with a size of 60 x 70 m, the stone foundations of a main building and traces of numerous log-buildings and buildings with post constructions were unearthed. In the immediate vicinity of this central, built in Roman style buildings, outside the enclosure, the remains of stone foundations of a smaller building, of weaving and pottery workshops as well as common Germanic sunken dwellings were discovered. This villa from the second third of the 4th century AD is considered to be a residence of a Germanic chief. Another similar complex from the same period at Milanovce (contemporary Veľký Kýr) at the river Nitra could perhaps be interpreted in the same way.

Compared with the other regions in Europe, Slovakia was situated at the edge of the classical world but thanks to its location in the close neighbourhood of the Roman Empire, the Roman influence can be distinguished also in its territory. Traces of this influence are up-to-now preserved not only in the immediate frontier zone but also in its broader forefield.

156. *Cífer-Pác. Foundations of the main building*
Cífer-Pác. Die Fundamente des Hauptgebäudes
Cífer-Pác. Základy hlavnej budovy

oder gar Veteranen hier ihren Sitz nach römischem Vorbild aufbauten, sind doch in jedem Fall enge Kontakte zwischen den hiesigen Germanen und dem römischen Milieu nachgewiesen.

Dieser starke römische Einfluss auf die germanische Nobilität läßt sich auch im 4. Jahrhundert nach Chr. nachweisen. Darauf deutet die ausgedehnte germanische Niederlassung in Cífer-Pác hin, in der ebenfalls ein außergewöhnlicher Baukomplex freigelegt wurde. In einem etwa 60 x 70 m großen, mit einer Holzpalisade umgrenzten Hof befanden sich die Reste eines steinfundamentierten Hauptgebäudes und Spuren von zahlreichen hölzernen Block- und Pfostenbauten. In unmittelbarer Nachbarschaft dieses zentralen, in römischer Bautechnik errichteten Areals, wurden außerhalb der Palisade noch Reste eines kleineren steinfundamentierten Gebäudes, Spuren von Webereien, Töpferöfen und Brunnen, aber auch übliche germanische Grubenhäuser freigelegt. Diese villenartige Bauanlage aus dem zweiten Drittel des 4. Jahrhunderts nach Chr. wird als Residenz eines germanischen Fürsten interpretiert. Ein weiterer ähnlicher Komplex dieser Zeitstellung in Milanovce (heute Veľký Kýr) im Nitratal, kann wohl ähnlich interpretiert werden.

Im Vergleich mit anderen Gebieten Europas befand sich die Slowakei am Rande der antiken Welt, aber dank ihrer Lage in der engen Nachbarschaft des Römischen Reiches, hat sich ebenfalls hier sein Einfluss in bedeutender Weise durchgesetzt. Bis heute haben sich seine Spuren nicht nur in der unmittelbaren Grenzzone, sondern auch in ihrem breiteren Vorfeld erhalten.

157. *Cífer-Pác. Golden fingering*
Cífer-Pác. Goldring
Cífer-Pác. Zlatý prsteň

V bezprostrednom susedstve tohto centrálného, rímskou stavebnou technikou postaveného areálu, sa mimo palisády odkryli ešte zvyšky kamenných základov menšej budovy, stopy tkáčskych a hrnčiarskych dielní, ale aj obvyklých zahĺbených germánskych chát. Táto vilová usadlosť z druhej tretiny 4. storočia po Kr. sa považuje za rezidenciu germánskeho kniežata. Ďalší podobný komplex z rovnakého obdobia v Milanovciach (dnes Veľký Kýr) v Ponitří možno podobne interpretovať.

V porovnaní s inými oblasťami Európy sa Slovensko nachádzalo na okraji antického sveta, ale vďaka svojej polohe v tesnom susedstve Rímske ríše sa i tu výrazne prejavil jej vplyv. Jeho stopy sa dodnes zachovali nielen v bezprostrednej hraničnej zóne, ale aj v jej širokom predpolí.

Further reading/weiterführende Literatur/Literatúra

- Dyson, S., *The Creation of the Roman Frontier*, Princeton 1985
Elton, H., *Frontiers of the Roman Empire*, London 1996
Ferrill, A., *Roman Imperial Grand Strategy*, New York 1991
Green, D. and Perlman, S. (eds.), *The Archaeology of Frontiers and Boundaries*, London 1985
Isaac, B., *The Limits of Empire. The Roman Army in the East*, Oxford 1992
Luttwak, E., *The Grand Strategy of the Roman Empire*, New York 1976
Mattern, S.P., *Rome and the Enemy: Imperial strategy in the Principate*, Berkeley/Los Angeles/London 1999
Whittaker, C.R., *Frontiers of the Roman Empire: a Social and Economical Study*, Baltimore/New York 1994

Individual frontiers/einzelne Grenzabschnitte/Jednotlivé hraničné úseky

- Baatz, D., *Der römische Limes*, Berlin 2000
Baradez, J., *Vue-aérienne de l'organisation Romaine dans le Sud-Algerien, Fossatum Africae*, Paris 1949
Barker, G. and Mattingly, D. (eds.), *Farming the Desert. The Unesco Libyan Valleys Archaeological Survey I-II*, London 1996
Bechert, T. and Willem, W.J.H. (eds.), *Die römische Reichsgrenze von der Mosel bis zur Nordseeküste*, Stuttgart 1995
Bogaers, J.E. and Rüger, C.B., *Der Niedergermanische Limes*, Köln 1974
Breeze, D.J. and Dobson, B., *Hadrian's Wall*, London 2000
Bülow, G. v. and Milceva, A. (eds.), *Der Limes an der unteren Donau von Diokletian bis Heraklios*, Sofia 1999
Cuvigny, H. (ed.), *La route de Myos Hormos. L'armée romaine dans le desert oriental d'Égypte. Praesidia du désert de Bérénice*. Fouilles Institut français d'archéologie orientale 48,1-2, Paris 2003
Drummond, S.K. and Nelson, L.H., *The western frontiers of Imperial Rome*, Armonk 1994
Fentress, E.W.B., *Numidia and the Roman Army. Social, Military and Economic Aspects of the Frontier Zone*. BAR Int. Ser. 53, Oxford 1979
Freeman, P. and Kennedy, D. (eds.), *The Defence of the Roman and Byzantine East*, BAR Int. Ser. 297, Oxford 1986
French, D.H. and Lightfoot, C. S. (eds.), *The Eastern Frontier of the Roman Empire*, BAR Int. Ser. 553, Oxford 1989
Gassner, V., Jilek, S. and Stuppner, A., *Der römische Limes in Österreich*, Wien 1997
Gudea, N., *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Daciens*, Zalău 1997
Euzennat, M., *Le Limes de Tingitane, La Frontière Méridionale, Études d'Antiquités Africaines*, Paris 1989
Hanson, W.S. and Maxwell, G.S., *Rome's North-West Frontier, The Antonine Wall*, Edinburgh 1986
R. Ivanov, *Das römische Verteidigungssystem an der unteren Donau zwischen Dorticum und Durostorum (Bulgarien) von Augustus bis Maurikios*, in: Ber. RGK 78, 1997, 467–640
Kennedy, D., *The Roman Army in Jordan*, London 2000
Lesquier, J., *L'Armée romaine d'Égypte d'Auguste à Dioclétien*, Cairo 1918
M. Mirkovic, *Römer an der mittleren Donau. Römische Strassen und Festungen von Singidunum bis Aquae*, Belgrad 2003
P. Petrovic (ed.), *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Beograd 1996
Pinterovic, D., *Limesstudien in der Baranja und in Slawonien*. Arch. Jugoslavica 9, Beograd 1968, 5–83.
Poidebard, A., *Le Trace de Rome dans le Désert de Syrie*, Paris 1934
Robertson, A. S., *The Antonine Wall, A handbook to the surviving remains*, edited by Lawrence Keppie, Glasgow 2001
Troussset, P., *Recherches sur le Limes Tripolitanus*, Paris 1974
Visy, Zs., *The Roman army in Pannonia*, Pécs 2003
Zahariade, M., *The Fortifications of Lower Moesia (A. D. 86–275)*, Amsterdam 1997

Slovakia/Slowakei/Slovensko

- Bayer K., Pintér F., Pařencová P., Lesák B., Viřváder V., *Pavement in Roman type Building in late La Thene period (1st century BC) on the castle hill in Bratislava, SK – Survey and conservation concept*. Poster presented in Litomyřl, 23.-25.5.2013 on the Conference: Interdisciplinarity in Care for Cultural Heritage II. Interdisciplinarita v pēci o kulturní dědictví II., 23. – 24. kvētna 2013, Litomyřl
Bárta, P., Lesák, B., Musilová, M., Resutík, B., *Svedectvo řasu (Z najnovřích a starřích nálezov na Bratislavskom hrade)*. Katalóg výstavy. SNM – Historické múzeum, Bratislava 2011, 136.
Borhy, L., Kuzmová, K., Rajtár, J. and Szamadó, E., *Kelemantia - Brigetio. Tracing the Romans on the Danube/Po stopách Rimánov na Dunaji/Auf den Spuren der Römer an der Donau/Rómaiak nyomán a Duna mentén*. Komárno 2001.
Dekan, J., *Výskum Devína roku 1950*. Arch. Rozhledy 3, Praha 1951, 164 – 168, 175-176.
Dekan, J., *Znovuobjavená Gerulata*, in: Svet vedy 13, Bratislava 1966, 143–149.
Eisner, J., *Výskum na Dēvine v letech 1933–37*, in: Historica Slovaca I.–II. Bratislava 1940–1941, 101–137.
Hořek, R., *Tituli Latini Pannoniae Superioris. Annis 1967-1982 in Slovacia Reperti*. Praha 1984, 103–110.
Keller, I., *Najstarřie germánske nálezzy z Bratislavy*. Pamiatky a múzeá, 1994, 2, 16-17.

- Kolník, T., *Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorland*. Arch. Rozhledy 38, Praha 1986, 411–434.
- Kolník, T., *Rímske a germánske umenie na Slovensku*. Bratislava 1984.
- Kraskovská, Ľ., *Výskum rímskej stanice v Rusovciach v r. 1961 a 1964*, in: Zborník SNM 61, História 7, Bratislava 1967, 37-72.
- Kraskovská, Ľ., *Gerulata Rusovce. Rímske pohrebisko I*. Bratislava 1974.
- Kuzmová, K. and Rajtár, J., *Bisherige Erkenntnisse zur Befestigung des Römerkastells in Iža*. Slovenská Archeológia 34, 1986, 185-222.
- Lesák B., *Archeologický výskum nádvorja Bratislavského hradu 2008 – 2009*. In: Zborník prednášok X. seminára o reštaurovaní. Komora reštaurátorov Slovenska, Bratislava 2010, 4-10
- Musilová, M., Kolníková, E., *Bratislavský hrad odkrýva tajomstvá Keltov*. In: Historická revue 12, 2009, 36-37.
- Musilová, M., *Archeologický výskum bratislavského hradu – Zimná jazdiareň*. In: Zborník prednášok X. seminára o reštaurovaní. Bratislava 2010, 12 -22.
- Musilová, M., *Bratislavaer Burg – Arx Boiorum – im Lichte der neuesten archaologischen Funde*. Archäologische Forschung – Winterreiterhalle. In: ANODOS, Studies of the Ancient World, 10/2011, University of Trnava, 187 -206.
- Musilová, M., *Antické sklo z Bratislavského hradu – Zimná jazdiareň*. In: Archeológia na prahu histórie.
- K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 363 -374
- Musilová, M., Lesák, B., Resutík, B., Vrtel. A., Kováč. J., *Archeológia na bratislavskom hrade*, In: Pamiatky a múzeá, 2, 2010.
- Musilová, M., Turčan V. a kolektív: *Rímske pamiatky na strednom Dunaji od Vindobony po Aquincum*, Bratislava 2010, 200 pp.
- Musilová, M., Turčan V. et all., *Római emlékek a közép Duna vidéken*. Bratislava 2011, 200 pp.
- Musilová, M., Turčan V. et all., *Roman Monuments on the Middle Danube*. Bratislava 2011, 200pp.
- Musilová, M., Turčan V. et all., *Römische Denkmäler an der Mittleren Donau*. Bratislava 2012, 200pp.
- Musilová, M., Lesák, B., Resutík, B., *Priemik rímskej kultúry do neskoroláténskeho prostredia*. Najnovšie výskumy na bratislavskom hrade, In: Dejiny Bratislavy, ed. T. Štefanovičová, J. Šedivý. Bratislava Slovart 2012, 197-201
- Pieta, K. and Plachá, V., *Die ersten Römer im nördlichen Mitteldunauraum im Lichte neuen Grabungen in Devín*, in: Germanen Beiderseits des spätantiken Limes, Köln/Brno 1999,179–205.
- Pichlerová, M., *Gerulata Rusovce. Rímske pohrebisko II*. Bratislava 1981.
- Plachá, V. and Fiala, A., *Hromadný nález keltských mincí na hrade Devín*, in: Slovenská numizmatika 15, Nitra 1998, 201–210.
- Plachá, V. and Hlavicová, J., *Rímska stavba zo IV. storočia na Devíne, jej konzervácia a prezentácia*. Pamiatky a múzeá 1994, 2, 20.
- Plachá, V. and Hulínek, D., *Priebežné výsledky výskumu národnej kultúrnej pamiatky Devín v rokoch 1997–1998*, in: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1998, Nitra 2000, 143-145.
- Plachá, V. and Pieta, K., *Römerzeitliche Besiedlung von Bratislava–Devín*. Arch. Rozhledy 38, Praha 1986, 339–357.
- Rajtár, J., *Das Holz-Erde-Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža*, in: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Laténezeit bis zum Frühmittelalter, Kraków 1992, 149-170.
- Rajtár, J., *Nuove testimonianze archeologiche delle guerre dei Marcomanni a nord del medio Danubio*, in: Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnuntum lungo la via dell'ambra, Rome 2002, 99-120.
- Rajtár, J., *Na úsvite dejín: Rímnia a barbari*, in: Architektúra na Slovensku. Stručné dejiny. Bratislava 2005,12-17.
- Rajtár, J.: *Die Grenze in der Slowakei*, in: Grenzen des Römischen Imperiums, Mainz 2006,140-146.
- Schmidtová, J. and Jezná, J., *Villa rustica v Bratislave–Čunove*. Výrobky carnuntského tehliara, in: Bratislava 11, 1999, 5–12.
- Schmidtová, J. and Jezná, J., *Stavba s podpodlahovým vykurovaním v bohatom vicuse pri Via Carnuntina*, in: Bratislava 15, 2003, 19–26.
- Schmidtová, J., *Vorrömische und frührömische Besiedlung von Gerulata*, in: Legionsadler und Druidenstab. Von Legionslager zur Donaumetropole. Textband. Carnuntum III, Bad Deutsch Altenburg 2006, 133 - 137.
- Schmidtová, J. and Kuzubová, A., *Archeologický výskum v mestskej časti Bratislava–Rusovce*, in: Bratislava 19, 2007, 21-36.
- Snopko, L., Geržová, J. and Ferus, V., *Niekoľko poznámok k vývoju rímskeho osídlenia v Rusovciach*, in: Pamiatky a príroda Bratislavy 7, Bratislava 1981, 133–140.
- Söter, A., *A Mosonymegyei történelmi és Régészeti égylet Emlékkönyve 1882-1898*. Magyar-Óvár 1898, 240-245.
- Svoboda, B., *K dejinám rímskeho kastelu na Leányváru u Iže, okres Komárno*. Slovenská archeológia 10, 1962, 397-424.
- Varsik, V., *Das Römische Lager von Rusovce–Gerulata*, in: Jahrb. RGZ 43, 1996, 531-600.
- Varsik, V., *Ländliche Besiedlung im Hinterland des Kastells Gerulata*. Siedlung der autochtonene Population in Rusovce, in: Roman Frontier Studies XVII/1997, Zalău 1999, 629–642.

Illustration acknowledgments/Bildnachweis/Illustracie

Denis Allen (London, UK) 34
Aquincum Museum (Budapest, H) 12, 48
Archeologický ústav Srbskej akadémie vied (Beograd, SR) 38
Museum Augst (Augst, CH) 47
Richard Avent (Raglan, UK) 4
David Breeze (Edinburgh, UK) 31, 33, 35, 37, 43, 45
LVR-Amt für Bodendenkmalpflege (Rheinland, D) 44
National Museum of Denmark (Kopenhagen, DK) 19
David Graff (Miami, FL, USA) 7, 10
Granada Media Group (London, UK) 6
Sonia Halliday (UK) 21
Historic Scotland (Edinburgh, UK) 46
Hunterian Museum and Art Gallery, University of Glasgow (Glasgow, UK) 25, 29
Museum Intercisa (Dunaujváros, H) 48
Simon James (Leicester, UK) 42
Sonja Jílek (Vienna, A) 22, 26, 30, 41, 49, 52, 61
Lawrence Keppie (Glasgow, UK) 39
Lorraine Kerr David (UK) 51
Stuart Laidlaw and Portable Antiquities Scheme (UK) 62
Rijksmuseum Leiden (Leiden, NL) 24
Valerie Maxfield (Exeter, UK) 54, 55
Margaréta Musilová (Bratislava, SK) 8, 63
Ján Rajtár (Nitra, SK) 20, 27
Römisch-Germanische Kommission des DAI (Frankfurt, D) 58
Tadeusz Sarnowski (Warszawa, PL) 50
Andreas Schmidt-Colinet (Wien, A) 17
Saalburg Museum (Bad Homburg, D) 40
Stadtarchäologie (Wien, A) 60
Steven Sidebotham (Newark, NJ, USA) 14, 15
Maté Szabó (Pécs, H) 59
Andreas Thiel (Esslingen, D) 1, 23, 36
Tyne and Wear Museums Service (UK) 13
Museum Udine (Udine, I) 18
Utrecht (NL) 32
Paul Tontur (Wien, A) 30
Vindolanda Trust (UK) 53
Zsolt Visy (Pécs, H) 56
Igor Vukmanič (Osijek, HR) 64
Württembergisches Landesmuseum Stuttgart (Stuttgart, D) 16

Slovakia/Slowakei/Slovensko

Archeologické múzeum SNM (Bratislava) 152, 153
Archeologický ústav SAV (Nitra) 3, 65, 102, 103, 110, 112, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 145, 146, 148, 150, 154, 155, 156, 157
Igor Bazovský (SNM AM, Bratislava, SK) 147
Peter Horanský (Bratislava, SK) 122
Jitka Jezná (Bratislava, SK) 112, 115, 121, 124
Lea Lovišková (Bratislava, SK) 84, 85
Ján Kysela (Praha, CZ) 90
Margaréta Musilová (Bratislava, SK) 66
Mestský ústav ochrany pamiatok (Bratislava, SK) 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77abc, 78, 79, 80, 82, 83, 86, 88, 93, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100
Múzeum mesta Bratislavy (Bratislava, SK) 101, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 125, 126, 127, 128, 129
Nadácia pre záchranu kultúrneho dedičstva/Peter Chromek (Bratislava, SK) 2, 67
Slavomír Pjatek (SNM HM, Bratislava, SK) 87, 89, 91
Jaroslava Schmidtová (Bratislava, SK) 113
Martin Šabík (Bratislava, SK) 68, 81

Antonine Wall: www.antoninewall.org
Hadrian's Wall: www.hadrians-wall.org
Austria: www.limes-oesterreich.at
Bulgaria: danubelimes-bg.eu
Danube Limes project homepage: www.danube-limes.eu
Upper German-Raetian Limes: www.deutsche-limeskommission.de
www.limesstrasse.de
Hungary: www.ripapannonica.hu
Netherlands: www.limes.nl
Saxon Shore: www.historicengland.org.uk
Slovakia: www.limes-slovensko.sk
Romania: www.limesromania.ro
Limes Tourism: www.romanfrontiers.eu
UNESCO: whc.unesco.org/en/list/430
for films on Roman frontiers: www.edufilm.at

